

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 56 (11-12)

**КИЇВ
2025**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення про включення до Реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів Суб'єкту у сфері друкованих медіа від 05.09.2024 №2694 (перереєстрація у зв'язку зі зміною підпорядкування)

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"

з Педагогіки та Філософії

(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

(протокол №7 від 23.12.2025 року)

*відповідно Наказу МОН України №949 від 25.10.2022 р. про реорганізації Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Шеф-редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Співредактори: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Задорожна О. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Лупенко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Нікітенко В. О., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко – Київ : ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”, 2025. – Випуск 56 (11-12). – 157 с.

© Редакційна колегія, 2025

© Автори статей, 2025

© Український державний університет

імені Михайла Драгоманова, 2025

© ТОВ «Науково-інформаційне агентство

«Наука-технології-інформація», 2025

DRAGOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 56 (11-12)

KYIV
2025

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Decision of the National Council on Television and Radio Broadcasting of Ukraine on the inclusion into the Media Subject Registry of a Subject in the Printed Media Sphere from 05.09.2024 No.2694 (re-registration due to change in subordination)

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy**

(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of Dragomanov Ukrainian State University *
(protocol № 7 from December 23, 2025)

** In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 949 dated October 25, 2022, on the reorganisation of the National Pedagogical Dragomanov University*

Honored Editor-in-Chief: Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Co-Editor-in-Chief: Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olha Zadorozhna, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vitalina Nikitenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Slabko Volodymyr, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk, D. B. Svyrydenko – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2025. – Volume 56(11-12). – 157 p.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Крилова С. А.	Плідна уява, гуманістичне мислення і гуманістична дія в контексті реалізації прав людини (підходи метаантропології та соціальної метаантропології)	7
Терепиций С. О.	Феноменологія цифрової самотності в умовах війни: між алгоритмічною гіперприсутністю та екзистенційною ізоляцією	13
Куцепал С. В.	Пандемія COVID-19: перший досвід життя у дистанційному форматі	20
Кивлюк О. П. Хлонь О. М.	Теоретико-методологічний потенціал уяви в діяльності правосвідомого керівника під час здійснення управлінського впливу	26
Куриляк В. В.	Аксіологічна трансформація вищої освіти в умовах постсекулярного суспільства	34
Яременко І. К.	Аксіологічні засади сталого розвитку: соціально-філософський аналіз	41
Верещагін О. Ю.	Дизайн як мода та соціокультурний механізм самовираження людини	48
Фень Д. Д.	Тілесність у добу постгуманізму: антеїзм як практика укорінення людини	54
Дроботенко М. О. Корж Г. В.	Філософія дизайну освітнього простору в життєтворчому досвіді дитини	63
Горінов П. В.	Уява і права людини: історія філософії та сучасність	68
Єршова-Бабенко І. В.	Соціокультурні та гендерні аспекти феномену уяви в філософії прав людини	75
Довгополий Н. В.	Онтологічний статус віртуальної реальності: від симуляції до нової суб'єктивності	84

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Покотило Л. Б. Жорнокуй У. В. Коваленко Н. А. Борисьонок М. О.	Peculiarities of use of entertainment content platforms in the educational process	90
Булатов В. А.	Інтеграція цифрових освітніх технологій у фахову підготовки майбутніх учителів початкової школи	97
	Реалізація нормативно-правових вимог інклюзивного дизайну через систему формування професійної компетентності майбутніх учителів	106

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Бондаренко В. Д.	Держава та суспільство в Україні під магією церковних юрисдикцій	117
Атрощенко А. Б.	Соціально-політичні чинники становлення автокефалії Православних: світова практика та досвід України	122
Кислий А. О.	Релігієзнавча наука та освіта в Україні: становлення, сучасний стан та тенденції розвитку	131
Лагодич М. М.	Ікона в літургійному просторі	140

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Svitlana Krylova	Fruitful imagination, humanistic thinking and humanistic action in the context of the realization of human rights (approaches of metaanthropology and social metaanthropology)	7
Serhii Terepyshchyi	Phenomenology of digital loneliness in war conditions: between algorithmic hyperpresence and existential isolation	13
Svitlana Kutsepal	The COVID -19 pandemic: first experience of life in a remote format	20
Olga Kyvliuk Oleksandr Khlon	The theoretical and methodological potential of imagination in the activities of a law-abiding manager when exercising managerial influence	26
Valentyna Kuryliak	Axiological transformation of higher education in the context of post-secular society	34
Ivan Yaremenko	Axiological principles of sustainable development: a socio-philosophical analysis	41
Oleg Vereshchagin	Design as fashion and a socio-cultural mechanism for human self-expression	48
Denys Fen	Corporeality in the age of posthumanism: antaeism as a human practice of rootedness	54
Mariana Drobotenko Hanna Korzh	Philosophy of educational space design in the life-creating experience of a child	63
Pavlo Gorinov	Imagination and human rights: history of philosophy and the present	68
Irina Yershova-Babenko	Sociocultural and gender aspects of phenomenon of imagination in human rights philosophy	75
Nazarii Dovhopolyi	Ontological status of virtual reality: from simulation to new subjectivity	84

INNOVATIONS IN EDUCATION

Lidiia Pokotylo Uliana Zhornokui Natalia Kovalenko Maksym Borysonok	Peculiarities of use of entertainment content platforms in the educational process	90
Valeriy Bulatov	Integration of digital educational technologies into the professional training of future primary school teachers	97
	Implementation of regulatory and legal requirements of inclusive design through the professional competence formation system of future teachers	106

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Viktor Bondarenko	The state and society in Ukraine under the magic of church jurisdictions	117
Andrii Atroshchenko	Socio-political factors in the formation of Orthodox autocephaly: global practice and the experience of Ukraine	122
Anatolii Kyslyi	Religious studies and education in Ukraine: formation, current status and development trends	131
Mykola Lahodych	Icon in the liturgical space	140

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-1

УДК 130.2+37.013.73

ПЛІДНА УЯВА, ГУМАНІСТИЧНЕ МИСЛЕННЯ І ГУМАНІСТИЧНА ДІЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ (підходи метаантропології та соціальної метаантропології)

С. А. Крилова

Анотація.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в ситуації війни людина відчуває невизначеність і невпевненість, відсутність захисту, порушення своїх прав. Важливою в такій ситуації є плідна уява і гуманістичне мислення та дія, що дає можливість людині створити й втілити в життя образ позитивного майбутнього. Коли ми створюємо щось плідне в уяві, гуманістично його осмислюємо і діємо, бажане стає реальним, в тому числі і в реалізації прав людини.

Постановка проб лем. В сучасному кризовому суспільстві важливою є низка питань. Що таке плідна уява? Як вона пов'язана з гуманістичним мисленням і дією, зокрема з реалізацією і захистом прав людини?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему уяви і її смислу піднімають М. Фічіно й Піко делла Мірандола. Д. Бруно вважає, що уява здатна відкривати нові світи, Д. Юм зазначає важливість уяви в процесі пізнання. Р. Декарт стверджує, що спочатку з'являється відчуття, а потім уява. І. Кант вводить поняття продуктивної уяви. Е. Гуссерль вказує на зв'язок уяви і свідомості. М. Шелер зазначає роль уяви у творенні цінностей. З. Фрейд підкреслює, що уява є виявом позасвідомого. Ж.-П. Сартр поєднує уяву і свободу людини. Сучасна українська дослідниця Г. Ільїна наголошує на тому, що уява є динамічним процесом.

Щодо прав людини актуальними є думки Дж. Локка про природність і невід'ємність прав людини, Ш. Монтеск'є, який описує таку владу, яка захищає індивідуальні права людини. Ю. Габермас зазначає, що універсальні моральні цінності базуються на правах людини. Українські дослідники В. Бачинін, К. Жоль, Н. Манойло, С. Сливка, С. Максимов, П. Рабинович вивчають права людини в контексті міждисциплінарного підходу. Методологія метаантропології Н. Хамітова дозволяє усвідомити метаморфози уяви в екзистенціальних вимірах буття людини і визначити сутнісні риси плідної уяви, а методологія соціальної метаантропології, яку розвиває автор цієї статті, надає можливість осмислити застосування плідної уяви в соціальному бутті людини. На основі методології метаантропології, а також соціальної метаантропології ми можемо пов'язати плідну уяву з гуманістичним мисленням і дією та проаналізувати їх вплив на здійснення та захист прав людини.

Постановка завдання. Завданням даної статті є аналіз взаємозв'язку плідної уяви, гуманістичного мислення і дії з реалізацією прав людини.

Виклад основного матеріалу. Плідною можна вважати уяву, яка спрямована не лише на власне задоволення, а й на Іншого, служить не свавіллю, а посиленню свободи і любові – не лише своєї, а й Іншого. Плідна уява спрямовує людину створити гармонійний образ, який надалі переходить у гуманістичне мислення і через дію реалізуються у забезпеченні і захисті прав людини. Деструктивна уява, навпаки, спрямована на створення негативного образу, який породжує деструктивне мислення і призводить до порушення не лише прав людини, а й життя всього соціуму. Дається відповідь на питання, що є первинним: плідна уява чи гуманістичне мислення, яке спрямовує на позитивну дію, що означає реальність забезпечення прав людини.

Висновки. Результативний захист прав людини є наслідком плідної уяви, яка породжує гуманістичне мислення, що в свою чергу спрямовує на позитивну дію щодо захисту прав людини.

Ключові слова: уява, плідна уява, права людини, гуманістичне мислення, гуманістична дія, метаантропология, соціальна метаантропология, буденне буття людини, граничне буття людини, метаграничне буття людини, філософське кіномистецтво, розумний альтруїзм.

**FRUITFUL IMAGINATION, HUMANISTIC THINKING AND HUMANISTIC ACTION IN THE CONTEXT OF THE REALIZATION OF HUMAN RIGHTS
(approaches of metaanthropology and social metaanthropology)**

Svitlana Krylova

Abstract.

Relevance of the research. *The relevance of the research topic is due to the fact that in a situation of war, a person feels uncertainty and insecurity, lack of protection, violation of his rights. Important in such a situation is fruitful imagination and humanistic thinking and action, which enables a person to create and implement an image of a positive future. When we create something fruitful in the imagination, humanistically comprehend it and act, the desired becomes real, including in the implementation of human rights.*

Problem statement. *In a modern crisis society, a number of questions are important. What is fruitful imagination? How is it related to humanistic thinking and action, in particular to the implementation and protection of human rights?*

Analysis of recent research and publications. *The problem of imagination and its meaning is raised by M. Ficino and Pico della Mirandola. D. Bruno believes that imagination is capable of opening new worlds, D. Hume notes the importance of imagination in the process of cognition. R. Descartes claims that sensation appears first, and then imagination. I. Kant introduces the concept of productive imagination. E. Husserl points to the connection between imagination and consciousness. M. Scheler notes the role of imagination in the creation of values. Z. Freud emphasizes that imagination is a manifestation of the unconscious. J.-P. Sartre combines imagination and human freedom. Modern Ukrainian researcher G. Ilyina emphasizes that imagination is a dynamic process.*

Regarding human rights, the ideas of J. Locke about the naturalness and inalienability of human rights, Ch. Montesquieu, who describes such a power that protects individual human rights, are relevant. Y. Habermas notes that universal moral values are based on human rights. Ukrainian researchers V. Bachynin, K. Zhol, N. Manoilo, S. Sliuka, S. Maksimov, P. Rabinovych study human rights in the context of an interdisciplinary approach. The methodology of metaanthropology of N. Khamitov allows us to understand the metamorphoses of imagination in the existential dimensions of human existence and to determine the essential features of fertile imagination, and the methodology of social metaanthropology, which is developed by the author of this article, provides an opportunity to comprehend the application of fertile imagination in the social existence of a person. Based on the methodology of metaanthropology, as well as social metaanthropology, we can connect fertile imagination with humanistic thinking and action and analyze their impact on the implementation and protection of human rights.

Research task. *The task of this article is to analyze the relationship between fertile imagination, humanistic thinking and action with the implementation of human rights.*

Main material presentation. *A fertile imagination can be considered an imagination that is aimed not only at one's own pleasure, but also at the Other, serves not as a means of arbitrariness, but at strengthening freedom and love - not only one's own, but also at the Other. A fertile imagination directs a person to create a harmonious image, which subsequently turns into humanistic thinking and, through action, is realized in the provision and protection of human rights. Destructive imagination, on the contrary, is aimed at creating a negative image, which generates destructive thinking and leads to the violation not only of human rights, but also of the life of the entire society. The answer is given to the question of what is primary: fertile imagination or humanistic thinking, which directs to positive action, which means the reality of ensuring human rights.*

Conclusions. *Effective protection of human rights is a consequence of a fertile imagination, which generates humanistic thinking, which in turn directs to positive action in the protection of human rights.*

Keywords: *imagination, fertile imagination, human rights, humanistic thinking, humanistic action, metaanthropology, social metaanthropology, everyday human existence,*

human limitless being, metalimitless human existence, philosophical cinema, intelligent altruism.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в ситуації війни людина відчуває невизначеність і невпевненість, відсутність захисту, порушення своїх прав. Важливою в такій ситуації є плідна уява і гуманістичні мислення і дія, що дає можливість людині створити й втілити в життя образ позитивного майбутнього. Коли ми створюємо щось плідне в уяві, гуманістично його осмислюємо і діємо, бажане стає реальним, в тому числі і в реалізації прав людини.

Постановка проблеми. В сучасному кризовому суспільстві важливою є низка питань. Що таке плідна уява? Як вона пов'язана з гуманістичним мисленням і дією, зокрема з реалізацією і захистом прав людини?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема уяви і її смислу піднімають вже М. Фічіно й Піко делла Мірандола. Д. Бруно вважає, що уява здатна відкривати нові світи, Д. Юм зазначає важливість уяви в процесі пізнання. Р. Декарт стверджує, що спочатку з'являється відчуття, а потім уява. І. Кант вводить поняття продуктивної уяви. Е. Гуссерль вказує на зв'язок уяви і свідомості. М. Шелер вказує на роль уяви у творенні цінностей. З. Фрейд підкреслює, що уява є виявом позасвідомого. Ж.-П. Сартр поєднує уяву і свободу людини. Сучасна українська дослідниця Г. Ільїна наголошує на тому, що уява є динамічним процесом.

Щодо прав людини актуальними є думки Дж. Локка про природність і невід'ємність прав людини, Ш. Монтеск'є, який описує таку владу, що захищає індивідуальні права людини. Ю. Габермас зазначає, що універсальні моральні цінності базуються на правах людини. Українські дослідники В. Бачинін, К. Жоль, Н. Манойло, С. Сливка, С. Максимов, П. Рабинович вивчають права людини в контексті міждисциплінарного підходу. Методологія метаантропології, яку розробляє Н. Хамітов, дозволяє усвідомити метаморфози уяви в екзистенціальних вимірах буття людини і визначити сутнісні риси плідної уяви, а методологія соціальної метаантропології, яку розвиває автор цієї статті, надає можливість осмислити застосування плідної уяви в соціальному бутті людини. На основі методології метаантропології, а також соціальної метаантропології ми можемо пов'язати плідну уяву з гуманістичним мисленням і дією та проаналізувати їх вплив на здійснення та захист прав людини.

Постановка завдання. Завданням даної статті є аналіз взаємозв'язку плідної уяви, гуманістичного мислення і дії з реалізацією прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розкриємо проблему взаємозв'язку плідної уяви, гуманістичного мислення і дії, а також захисту прав людини, визначимо поняття.

Уяву в контексті теорії пізнання український дослідник П. Йолон визначає як одну “з пізнавальних здатностей, яка полягає у вільній переробці в свідомості пізнавального образу об'єкта або утворенні нових наочних або абстрактних побудов на довільних засадах” [2, с. 660]. Погоджуючись з таким визначенням, можна додати, що уява повинна стати мисленнєвим актом, а після – дією. П. Йолон не випадково пов'язує її з творчістю. “...Уява з повною силою проявляє себе у сфері мислення. Вона є основою т. зв. мисленнєвого експерименту у науковій і технічній творчості...” [2, с. 660].

Розвиваючи цей підхід, можна припустити, що уява – це здатність людини створити образ, який може зробити чи не зробити бажане дійсним. На мою думку, *плідна уява* означає творення таких образів, які актуалізують *гуманістичне мислення*, що, в свою чергу, веде до *гуманістичної дії*.

С. Кримський, міркуючи щодо природи процесу мислення, пише, що “мислення пов'язане з моделюванням можливих ситуацій і тому здатне до планування дій та передбачення їх наслідків” [5, с. 378]. Розвиваючи думку автора, можна припустити, що мислення може бути як гуманістичним, так і ні. *Гуманістичне мислення спрямоване на добро і планує гуманістичні дії, що приводять й до реалізації прав людини*.

Д. Девідсон стверджує, що дія є актом, що людина робить з певним наміром, тим наміром, який можна описати мовними засобами [10]. Розвиваючи таке визначення поняття “дія”, слід говорити про конструктивну і деструктивну дію. Перша спрямована на позитивний результат і гармонію в бутті людини, друга – на руйнацію і занепад.

Дамо визначення концепту “права людини”. Філософський енциклопедичний

словник пропонує таке визначення: “Права людини – ряд основоположних морально-правових норм, що формулюють принципи відносин між індивідом та суспільством в особі інституцій влади” [6, с. 506].

Окресливши основні концепти цієї статті, спробуємо поєднати їх в концепцію – показати зв'язок плідної уяви, гуманістичного мислення, дії та визначити як вони впливають на реалізацію прав людини. Для цього ми використаємо методологію метаантропології [7, с. 241-246; 8] і соціальної метаантропології [3, с. 26-27; 7, с. 362-363]. В метаантропологічному дискурсі, який розвиває Н. Хамітов і його наукова школа, буття людини поділяється на буденне, граничне і метаграничне [8, с. 32-40], яким відповідають буденний, особистісний і філософський типи світогляду [8, с. 41-45]. В базовій концепції метаантропології це стосується всієї повноти людського буття, але передусім *буття особистості*; в соціальній, а також культурній метаантропології, методологічні основи яких я розробляю в своїх працях, вказані виміри характеризують *спільноти* [3; 4; 7, с. 228-229, с. 362-363].

Якщо буденне буття породжується волею до самозбереження і продовження роду, то граничне буття – волею до влади, пізнання і творчості, а метаграничне – волею до свободи, любові, толерантності і співтворчості [8, с. 37]. Очевидно, що в буденному бутті як людини, так і суспільства уява не буде плідною, вона постає стихійною і несамостійною.

В граничному бутті людини та суспільства плідність уяви, яку деякі дослідники метаантропологічної школи ототожнюють з гуманістичністю [1], обмежується ірраціональністю не лише волі до влади, а й волі до пізнання і творчості, коли друга корелює з *волею до слави* і з *волею до перебування в Істині*.

В метаграничному бутті людини і суспільства уява стає по-справжньому плідною, адже виходить за межі керованого, несамостійного альтруїзму буденного буття і вираженого егоцентризму буття граничного. Так само і мислення, а також дія набувають плідного й гуманістичного характеру саме в метаграничному вимірі людського буття. І лише в цьому вимірі права людини будуть найбільшою мірою захищеними і реалізованими, більше того, реалізованими так органічно, що їх не треба буде захищати.

Щоб більш яскраво розгорнути логіку статті, демонструючи силу плідної уяви в зображенні *неї самої*, її можливостей гуманізувати людину, реалізуючі її фундаментальні права, звернемось до *філософського мистецтва* [7, с. 427-429; 9], яке здатне глибинно поєднати могутність уяви з могутністю мислення в процесі гуманізації людини і спільноти, *пробудження людяності*.

Ми проаналізуємо всесвітньо відомий твір філософського кіномистецтва – фільм 1946 року “Таке дивовижне життя” режисера Френка Капри. Фільм розповідає про чоловіка, Джорджа Бейлі, який живе в сільському маленькому містечку, де він допомагає і підтримує мешканців. Його поважають і люблять за доброту і бажання усім прийти на допомогу, він є для багатьох авторитетом. Джордж відмовляється від своєї мрії – бути архітектором – заради своєї спільноти і її процвітання.

Одного разу представник банку, яким опікується Джордж, втрачає велику суму грошей, і Джордж, як відповідальний за фінанси, переживає екзистенціальну кризу. Шукаючи вихід з цієї ситуації, він навіть звертається до свого конкурента з проханням допомоги, але той лише маніпулює чоловіком і закликає до протиправних вчинків. Джордж розуміє, що ані дружина, ані спільнота в цій ситуації не зможуть йому допомогти, – на кону його репутація і репутація його сім'ї.

У відчаї напередодні Різдва Джордж хоче скоїти життя самогубством, стрибнувши з мосту. Там він зустрічається з янголом-охоронцем і просить, щоб той зробив так, наче він, Джеффрі, взагалі не народився на світ. За допомогою янгола уява Джорджа малює образ, який впливає на його мислення, яке підсилює уяву, і він потрапляє в своє містечко, але у просторі і часі, де він не народився.

Чоловік бачить, що без нього місто зовсім інше. Його теперішня дружина у тому просторі залишилася самотньою і нещасною жінкою, подруга стала жінкою легкої поведінки, а близькі друзі не реалізувалися і стали невдахами. Уся спільнота в містечку агресивна, там немає єдності і порозуміння. Джордж зі здивуванням дивиться на це, дуже переживає, намагається щось пояснити людям, але даремно. Він ще раз доводить свою думку оточуючим, але вони його не чують. В результаті в уяві чоловіка з'являється образ, що він знов потрапляє в той світ, де є його кохана дружина і діти, спільнота людей, що його

поважають, є друзі, є все його життя. Джордж просить янгола-охоронця повернути його в той світ, де він прожив все своє життя.

Завдяки янголу-охоронцю, плідній уяві, гуманістичному мисленню і дії Джорджа все змінюється, – він опиняється в своєму рідному містечку, де в його відсутність кохана дружина звернулася за допомогою до людей, які знають і поважають її чоловіка, вони зібрали необхідні гроші і врятували його від покарання.

Тільки тоді Джордж розуміє, що завдяки плідній уяві, гуманістичному мисленню і дії, реалізуються його права – права на гідність, свободу дії, свободу у вибір.

Описану ситуацію можна узагальнити думкою П. Рікера: “Уява є тією здатністю, яка дозволяє перенести цінності у конкретні ситуації, створити можливе середовище для їх реалізації” [12, с. 179].

Вважаю, що дана подія вчить Джорджа *розумному альтруїзму*, який “передбачає турботу про себе, яка не припускає однозначності самопожертви. Людина допомагає Іншим, але при цьому в неї залишається можливість свого саморозвитку і побудови свого проекту життя” [4, с. 9].

Розумний альтруїзм – це альтруїзм, що заснований не лише на любові до Іншого, а й на *любві до себе*. Остання означає усвідомлення свого особистісного потенціалу і його розвиток. “Любов до себе як турбота про себе є основою розумного альтруїзму, який передбачає розвиток і відкритість до Іншого. На відміну від розумного альтруїзму альтруїзм, який вимагає безумовної самопожертви, зводиться до неї, демонструє відсутність справжньої любові і турботи не лише про себе, а й стосовно Іншого. Це призводить чи то до фізичної жертви собою, чи до особистісної деградації – як того, хто постійно жертвує собою чи того, в ім’я кого жертвують” [4, с. 10].

В контексті любові до себе саморозвиток – це відчуття своєї самоцінності, що породжує повагу до себе, і це робить якісною допомогою в реалізації прав людини. Ця допомога стає не жертвовною, а такою, що іде від любові та надлишку. Це стратегічно і тактично продумана допомога, яка веде до гуманістичного розвитку уяви, мислення і дії від буденного і граничного вимірів людського буття до метаграничного, в якому гуманістичність набуває повноти. Разом зі своїм розвитком людина сприяє розвитку Іншого та інших. Плідна уява, гуманістичне мислення і дія, які концентруються в розумному альтруїзмі людини, сприяють здійсненню її прав.

Висновки. Отже, в координатах методології метаантропології та соціальної метаантропології, плідна уява і гуманістичне мислення та дія в метаграничному бутті людини породжують розумний альтруїзм, який передбачає таку любов і турботу особистості про себе, що відкриває любов до інших людей. Це в свою чергу дає можливість вільно реалізовувати і розвивати права людини.

Можна стверджувати, що саме плідна уява стає первинним імпульсом, який актуалізує гуманістичне мислення і дію в їх єдності; в цій єдності вони структурують і втілюють плідну уяву в життя, що породжує розумний альтруїзм, в просторі якого права людини реалізується вже самим фактом людського буття. В ході такої екзистенціальної еволюції людини і людства маємо оновлення гуманізму як світогляду і практичної дії. Цілком погоджуючись з Н. Хамітовим, про необхідність введення поняття “новий гуманізм”, який постає як гуманізм не просто співчуття постраждалим, а як *гуманізм недопущення страждань* [11], слід додати, що такий гуманізм потребує плідної уяви, гуманістичного мислення, гуманістичної дії і розумного альтруїзму. Саме тоді це буде *гуманізм дієвої реалізації прав людини в різних соціокультурних спільнотах*.

Міркуючи про роль уяви в оновленні гуманізму, ми отримуємо закономірне запитання: чим відрізняються поняття “плідна уява” і “гуманістична уява”? Чи не слід замінити перше на друге, враховуючи, що поруч з концептом “плідна уява” ми використовуємо концепти “гуманістичне мислення” і “гуманістична дія”? Над цими питаннями варто поміркувати в подальших дослідженнях. Але вже зараз можна сказати, що концепт “плідна уява”, на відміну від концепту “гуманістична уява”, несе в собі подвійний смисл: по-перше, він натякає на те, що дана уява не є утопічною, а по-друге, очевидно, що плідність уяви несе в собі і її цінність для Іншого, а отже, гуманістичність.

В перспективі конструктивним буде розгляд гендерних аспектів плідної уяви, гуманістичного мислення і дії, що дасть усвідомлення різниці чи схожості уяви у чоловіка та жінки. Також в подальших дослідженнях буде плідним аналіз уяви, мислення, дії і прав

людини в різних цивілізаційних світах.

Список використаних джерел:

1. Дресвяннікова, НА 2025, 'Роль уяви в гуманізації людського буття під час війни: методологічні координати метаантропології', *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія "Філософія", (51). С. 151-162.
2. Йолон, П 2002, 'Уява', *Філософський енциклопедичний словник*, Київ, Абрис. С. 660.
3. Крилова, СА 2022, *Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу*. Монографія, Видання 2-е, виправлене і доповнене, Київ: КНТ, 536.
4. Крилова, СА 2025, 'Розумний альтруїзм: його природа і актуалізація засобами освіти', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, Київ : ТОВ "Науково-інформаційне агентство "Наука-технології-інформація", Випуск 53 (3-4).
5. Кримський, СБ 2002, 'Мислення', *Філософський енциклопедичний словник*, Київ, Абрис, с. 378.
6. *Філософський енциклопедичний словник*, 2002, Київ : Абрис, 506 с.
7. *Філософія науки і культури: словник* 2025, За редакцією Н. Хамітова. 2-е видання, виправлене і доповнене, Київ: ВАДЕКС. 486 с.
8. Хамітов, НВ 2023, *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*, 5-е видання, виправлене і доповнене, Київ: КНТ, 405 с.
9. Хамітов, НВ & Крилова, СА 2024, 'Філософське мистецтво як практична філософія: фактор світоглядної стійкості й альтруїзму: метаантропологічний аналіз', *СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, № 2(24), с. 56-59.
10. Davidson, D 1980, *Essays on Action and Events*, Oxford : Clarendon Press, 1980.
11. Khamitov, N 2023, *The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century*, Sofia : Kibea, 124 p.
12. Ricoeur, P 1991, 'Imagination in Discourse and in Action. From Text to Action: Essays', In *Hermeneutics II*, translated by Kathleen Blamey and John B. Thompson. Evanston, IL. Northwestern University Press, London, 346 p.

References:

1. Dresvyannikova, NA 2025, 'Rol uyavi v humanizaciji lyudskogo buttya pid chas vijni: metodologichni koordinati metaantropologiyi (The role of imagination in the humanization of human existence during war: methodological coordinates of metaanthropology)', *Lyudinoznavchi studii: zbirnik naukovih prac Drogobickogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka*. Seriya "Filosofiya", (51). S. 151-162.
2. Jolon, P 2002, 'Uyava (Imagination)', *Filosofskij enciklopedichnij slovník*, K., Abris. S. 660.
3. Krylova, SA 2022, *Krasa lyudini v zhittjevih praktikah kulturi. Dosvid socialnoyi ta kulturnoyi metaantropologiyi i androgin-analizu (Human Beauty in the Life Practices of Culture. Experience of Social and Cultural Metaanthropology and Androgyne Analysis)*. Monografiya, Vidannya 2-e, vidannya, vipravlene i dopovnene, Kiyiv : KNT, 536.
4. Krylova, SA 2025, 'Rozumnij altruyizm: jogo priroda i aktualizaciya zasobami osviti (Intelligent altruism: its nature and actualization through education)', *Osvitnij diskurs : zbirnik naukovih prac*, Kiyiv : TOV "Naukovo-informacijne agentstvo "Nauka-tehnologiyi-informaciya", Vipusk 53 (3-4).
5. Krimskij, SB 2002, 'Mislennya (The Thought Process)', *Filosofskij enciklopedichnij slovník*, Kiyiv : Abris, 378 s.
6. *Filosofskij enciklopedichnij slovník (Philosophical Encyclopedic Dictionary)*, 2002, Kiyiv : Abris, 506 s.
7. *Filosofiya nauki i kulturi: slovník (Philosophy of Science and Culture: Dictionary)* 2025, Za redakciyeyu N. Hamitova. 2-e vidannya, vipravlene i dopovnene, Kiyiv : VADEKS. 486 s.
8. Khamitov, NV 2023, *Filosofska antropologiya: aktualni problemi. Vid teoretichnogo do praktichnogo povorotu (Philosophical Anthropology: Current Issues. From Theory to Practice)*, 5-e vidannya, vipravlene i dopovnene. Kiyiv : KNT, 405 s.
9. Khamitov, NV & Krilova, SA 2024, 'Filosofske mistectvo yak praktichna filosofiya: faktor svitoglyadnoyi stijkosti j altruyizmu: metaantropologichnij analiz (Philosophical Art as Practical Philosophy: A Factor of Worldview Stability and Altruism: A Meta-Anthropological Analysis)', *SOFIYA. Gumanitarno-religiyeznachij visnik*, № 2 (24), s. 56-59.
10. Davidson, D 1980, *Essays on Action and Events*, Oxford : Clarendon Press, 1980.
11. Khamitov, N 2023, *The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century*, Sofia : Kibea, 124 p.
12. Ricoeur, P 1991, 'Imagination in Discourse and in Action. From Text to Action: Essays', In *Hermeneutics II*, translated by Kathleen Blamey and John B. Thompson. Evanston, IL. Northwestern University Press, London, 346 p.

Прорецензовано / Reviewed

12.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.11.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-2
УДК 128.5:177.82-028.63

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЦИФРОВОЇ САМОТНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: МІЖ АЛГОРИТМІЧНОЮ ГІПЕРПРИСУТНІСТЮ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЮ ІЗОЛЯЦІЄЮ

С. О. Терепиций

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У статті здійснено феноменологічний аналіз цифрової самотності як специфічної форми переживання ізоляції в умовах алгоритмічної гіперприсутності та воєнної реальності. Розкрито парадокс “цифрової ізольованості”, за якого зростання кількості віртуальних контактів супроводжується ерозією глибини міжособистісної взаємодії. Проаналізовано механізми висхідного соціального порівняння, феномен FOMO та витіснення тілесно-емоційної комунікації цифровими практиками. Особливу увагу приділено розрізненню активних і пасивних патернів онлайн-взаємодії та їхньому впливу на структуру суб’єктивного досвіду самотності. На основі аналізу сучасних емпіричних досліджень обґрунтовано потенціал практик цифрової гігієни як засобу відновлення екзистенційної та соціальної інтегрованості особистості.

Трансформація комунікативного простору призвела до амбівалентного впливу соціальних мереж на особистість. Згідно з даними ВООЗ, самотність набуває ознак епідемії, особливо серед найбільш технічно інтегрованого покоління (Gen Z). Актуальність дослідження посилюється необхідністю верифікації впливу алгоритмів та механізмів онлайн-валідації на самосприйняття, особливо в умовах війни в Україні, коли соцмережі стають основним засобом контакту, але можуть консервувати стан відчуження.

Постановка проблеми. Проблема полягає у суперечності між технологічною доступністю комунікації та психологічною нездатністю індивіда встановити глибокий емоційний контакт. Соціальні мережі створюють “слабкі зв’язки”, що не забезпечують підтримки. Потребує вирішення питання причинно-наслідкового зв’язку: чи мережі провокують самотність, чи стають прихистком для вже самотніх людей. Також важливим є розрізнення впливу різних патернів користувацької активності на генезу почуття самотності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні праці М. Кастельса та Ш. Теркл (“Самі разом”) вказують на ілюзію компанії, яку дають технології. Емпіричні дослідження (Primack, Hunt) демонструють кореляцію між часом у мережі та соціальною ізоляцією. Вітчизняні науковці (О. Блинова, Л. Карамушка) фокусуються на кіберзалежності, проте аспект диференціації активності (пасивний скролінг проти діалогу) залишається недостатньо вивченим.

Постановка завдання. Метою є аналіз соціально-психологічних чинників, що перетворюють використання соцмереж на фактор ризику виникнення самотності. Завдання включають розкриття ролі соціального порівняння, впливу пасивного споживання контенту та визначення ролі синдрому FOMO.

Виклад основного матеріалу дослідження. Центральним механізмом, що провокує самотність, визначено теорію соціального порівняння. Користувачі порівнюють свій реальний побут з “ідеалізованими” профілями інших, що формує відчуття неповноцінності. Критично важливим є розрізнення типів активності: активне використання (комунікація) може знижувати самотність, тоді як пасивне (скролінг/lurking) споживає когнітивний ресурс і посилює відчуженість.

Проаналізовано феномен FOMO (страх втрачених можливостей) та фаббінг, які руйнують якість офлайн-стосунків та заганняють користувача у дофамінову петлю тривожності. Гіпотеза заміщення підтверджує, що час онлайн витісняє живе спілкування, позбавляючи комунікацію невербальної складової.

Розглянуто результати експериментів (The Happiness Research Institute, Пенсильванський університет), які доводять, що обмеження використання соцмереж

(цифровий детокс або ліміт до 30 хв на день) достовірно знижує рівень депресії та самотності, сприяючи поверненню до реальних соціальних контактів.

Висновки. Соціальні мережі трансформують архітектуру стосунків. Кореляція між їх використанням та самотністю залежить від якості взаємодії: пасивне споживання є ключовим предиктором ізоляції. Феномени FOMO та фаббінг виступають каталізаторами відчуження. Перспективи подальших розвідок полягають у вивченні специфіки цифрової самотності в умовах війни та розробці програм цифрової гігієни.

Ключові слова: соціальні мережі, самотність, цифрова самотність, соціальна ізоляція, соціальне порівняння, FOMO, пасивний скролінг, фаббінг, цифровий детокс, психічне здоров'я.

PHENOMENOLOGY OF DIGITAL LONELINESS IN WAR CONDITIONS: BETWEEN ALGORITHMIC HYPERPRESENCE AND EXISTENTIAL ISOLATION

Serhii Terepyshchyi

Abstract.

Relevance of the research. The article provides a phenomenological analysis of digital loneliness as a specific form of experiencing isolation in the conditions of algorithmic hyperpresence and military reality. The paradox of “digital isolation” is revealed, in which the increase in the number of virtual contacts is accompanied by the erosion of the depth of interpersonal interaction. The mechanisms of upward social comparison, the FOMO phenomenon, and the displacement of bodily-emotional communication by digital practices are analyzed. Special attention is paid to the distinction between active and passive patterns of online interaction and their impact on the structure of the subjective experience of loneliness. Based on the analysis of modern empirical research, the potential of digital hygiene practices as a means of restoring the existential and social integration of the individual is substantiated.

The transformation of the communicative space has led to the ambivalent impact of social media on the individual. According to data from the World Health Organization, loneliness is acquiring the features of an epidemic, especially among the most technologically integrated generation (Gen Z). The relevance of the study is reinforced by the need to verify the influence of algorithms and online validation mechanisms on self-perception, particularly in the context of the war in Ukraine, when social media become the primary means of contact but may simultaneously preserve a state of alienation.

Problem statement. The problem lies in the contradiction between the technological accessibility of communication and the psychological inability of the individual to establish deep emotional contact. Social networks create “weak ties” that do not provide sufficient support. The issue of causality requires clarification: do social networks provoke loneliness, or do they serve as a refuge for those already experiencing it? It is also important to differentiate the impact of various user activity patterns on the genesis of loneliness.

Analysis of recent research and publications. Fundamental works by Manuel Castells and Sherry Turkle (especially *Alone Together*) point to the illusion of companionship created by technology. Empirical studies (Primack, Hunt) demonstrate a correlation between time spent online and social isolation. Ukrainian scholars (O. Blynova, L. Karamushka) focus on cyberaddiction; however, the differentiation of activity types (passive scrolling versus dialogue) remains insufficiently studied.

Research task. The aim is to analyze the socio-psychological factors that transform social media use into a risk factor for loneliness. The objectives include revealing the role of social comparison, examining the influence of passive content consumption, and determining the role of the FOMO syndrome.

Presentation of the main research material. The theory of social comparison is identified as the central mechanism provoking loneliness. Users compare their real everyday lives with the “idealized” profiles of others, generating feelings of inadequacy. A critical distinction is made between activity types: active use (communication) may reduce loneliness, whereas passive use (scrolling/lurking) consumes cognitive resources and intensifies alienation.

The phenomena of FOMO (fear of missing out) and phubbing are analyzed as factors that undermine the quality of offline relationships and trap users in a dopamine-driven anxiety loop. The displacement hypothesis confirms that time spent online replaces face-to-face communication, depriving interaction of its nonverbal component.

The results of experiments conducted by the The Happiness Research Institute and the University of Pennsylvania demonstrate that limiting social media use (digital detox or restricting usage to 30 minutes per day) significantly reduces levels of depression and loneliness, facilitating a return to real social contacts.

Conclusions. *Social media transform the architecture of relationships. The correlation between their use and loneliness depends on the quality of interaction: passive consumption is a key predictor of isolation. The phenomena of FOMO and phubbing act as catalysts of alienation. Prospects for further research lie in studying the specificity of digital loneliness under wartime conditions and in developing digital hygiene programs.*

Keywords: *social networks, loneliness, digital loneliness, social isolation, social comparison, FOMO (Fear of Missing Out), passive scrolling, phubbing, digital detox, mental health.*

Актуальність теми. Трансформація комунікативного простору в першій чверті XXI століття призвела до фундаментальних змін у структурі міжособистісної взаємодії всього людства. Соціальні мережі (Facebook, Instagram, TikTok, X тощо), які первинно створювалися як інструмент для нівелювання географічних бар'єрів та поглиблення соціальних зв'язків, на сучасному етапі демонструють амбівалентну природу впливу на особистість.

Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, самотність та соціальна ізоляція набувають ознак глобальної епідемії, що має серйозні наслідки для фізичного та ментального здоров'я населення. Парадоксальним є той факт, що пікові показники відчуття самотності фіксуються саме серед "цифрового покоління" (Gen Z та міленіалів) - когорти, яка є найбільш технічно інтегрованою в глобальну мережу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю верифікації впливу алгоритмічних стрічок новин та механізмів онлайн-валідації (лайків, коментарів) на самосприйняття індивіда. В умовах війни в Україні та вимушеної міграції значної частини населення, соціальні мережі стали чи не єдиним засобом підтримання контакту з близькими. Проте, важливо з'ясувати, чи справді ці платформи компенсують дефіцит спілкування, чи, навпаки, консервують стан відчуження, створюючи ілюзію присутності.

Постановка проблеми. Проблема полягає у суперечності між технологічною доступністю комунікації та психологічною нездатністю сучасного індивіда встановити глибокий емоційний контакт. Соціальні мережі є фактично сурогантом соціалізації – "слабкі зв'язки" (за М. Грановеттером), які легко встановлюються, але не забезпечують необхідної емоційної підтримки.

Постає питання про природу причинно-наслідкового зв'язку: чи соціальні мережі роблять людей самотніми, чи самотні люди схильні до надмірного занурення у віртуальний простір як механізму ескапізму, втечі від реальності? Наукова проблема також ускладнюється тим, що сам конструкт "самотності" в цифрову еру зазнає семантичних змін. Це вже не лише фізична відсутність оточення, а специфічний стан "самотності у натовпі" (loneliness in the crowd), перенесений у цифровий простір.

Важливим практичним завданням є розробка стратегій цифрової гігієни, які б дозволили мінімізувати деструктивний вплив мереж, не відмовляючись від їхнього інструментального потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні засади дослідження впливу інтернету на соціум були закладені ще у працях М. Кастельса (концепція мережевого суспільства) та Ш. Теркл. Остання у своїй знаковій праці "Alone Together" ("Самі разом") аргументує, що технології пропонують ілюзію компанії без вимог дружби, що призводить до атрофії емпатії [7].

Емпіричні дослідження останніх років [5] демонструють пряму кореляцію між часом, проведеним у соцмережах, та рівнем сприйнятої соціальної ізоляції. Так, дослідження, проведене Університетом Пенсильванії, показало, що обмеження використання соцмереж до 30 хвилин на день значно знижує рівень депресії та самотності.

Вітчизняний науковий дискурс (О. Блинова, Л. Карамушка, Н. Максимова) фокусується переважно на проблемах кіберзалежності та впливу інформаційного стресу. Проте, недостатньо вивченим залишається аспект *диференціації активності*: як саме тип взаємодії (пасивний скролінг проти активного діалогу) впливає на відчуття самотності. Більшість наявних робіт розглядають час перебування в мережі як монолітний показник,

ігноруючи змістове наповнення та патерни поведінки.

Саме цей аспект - вплив специфічних патернів користувацької активності та механізму соціального порівняння на генезу почуття самотності - становить невирішену частину загальної проблеми, якій присвячено цю статтю.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз соціально-психологічних чинників, що перетворюють використання соціальних мереж на фактор ризику виникнення та поглиблення почуття самотності.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

1. Розкрити роль механізму висхідного соціального порівняння у формуванні негативного самосприйняття користувача.

2. Проаналізувати вплив пасивного споживання контенту на суб'єктивне відчуття ізоляції.

3. Визначити роль феномену FOMO (Fear of Missing Out) як модератора зв'язку між використанням соцмереж та тривожністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Центральним психологічним механізмом, що провокує відчуття самотності та неповноцінності у користувачів соціальних мереж, є теорія соціального порівняння Л. Фестінгера, екстрапольована на цифрове середовище. У реальному житті індивід має обмежене коло для порівняння, яке зазвичай складається з людей схожого соціального статусу. Соціальні мережі руйнують ці рамки, надаючи постійний доступ до "ідеалізованих" життів інших.

Специфіка Instagram чи TikTok полягає у селективній самопрезентації. Користувачі транслюють виключно позитивні, успішні моменти свого життя (подорожі, досягнення, відносини), створюючи так званий "highlight reel" (добірку найкращих моментів). Спостерігач, перебуваючи у рутинному стані, несвідомо порівнює свій "бекстейдж" (реальне життя з його проблемами) з "фасадом" інших. Це породжує когнітивне викривлення: "у всіх все добре, тільки у мене все погано".

Дослідження підтверджують, що саме *висхідне порівняння* (з тими, хто сприймається як кращий/успішніший) корелює з почуттям самотності та депресивною симптоматикою. Відчуття власної виключеності із загального "свята життя" формує емоційний вакуум, навіть якщо об'єктивно індивід не є соціально ізольованим.

Критично важливим для розуміння природи цифрової самотності є розрізнення типів активності.

1. **Активне використання** передбачає пряму комунікацію: обмін повідомленнями, коментування, створення власного контенту, який отримує фідбек. Такий тип взаємодії може виконувати функцію соціальної фасилітації та знижувати рівень самотності, оскільки імітує реальне спілкування та дає відчуття приналежності.

2. **Пасивне використання** (lurking) - це мовчазне переглядання стрічки новин, сторіз, профілів інших користувачів без вступу в інтеракцію.

Саме пасивний скролінг є найбільш небезпечним патерном. Він споживає когнітивний ресурс, не надаючи емоційної віддачі. Коли людина просто спостерігає за життям інших, вона займає позицію стороннього глядача, що підсилює відчуття відчуженості. Більше того, алгоритми соціальних мереж налаштовані на утримання уваги через емоційне залучення, часто провокуючи тривогу або обурення, що виснажує нервову систему і знижує мотивацію до реальних соціальних контактів.

Абревіатура FOMO (Fear of Missing Out) описує нав'язливий страх того, що інші люди в даний момент отримують цінний досвід, в якому суб'єкт не бере участі. Соціальні мережі є прямим тригером цього стану. Постійний потік оновлень створює ілюзію, що життя проходить повз, якщо ти не онлайн.

Цей стан призводить до компульсивної перевірки гаджетів. Однак замість задоволення потреби у спілкуванні, FOMO заганяє людину в замкнене коло: перевірка соцмереж посилює тривогу через побачений контент, що змушує знову перевіряти стрічку в пошуках заспокоєння (дофамінова петля).

Окрім того, постійна цифрова присутність призводить до феномену "фаббінгу" (phubbing) - ігнорування співрозмовника у реальному житті на користь смартфона. Це руйнує якість офлайн-стосунків. Фізично присутня людина ментально перебуває в іншому місці. Як наслідок, навіть під час зустрічей з друзями чи родиною виникає відчуття емоційної дистанції, що з часом призводить до реальної ізоляції - оточуючі припиняють спроби

встановити контакт з тим, хто постійно “в телефоні”.

Гіпотеза заміщення (Displacement Hypothesis) стверджує, що час, витрачений на онлайн-медіа, витісняє час, який міг би бути витрачений на безпосереднє спілкування віч-на-віч. Цифрова комунікація, позбавлена невербальних сигналів (інтонації, міміки, тактильного контакту), є збідненою. Емодзі та стікери є лише сурогатом емоцій, кодифікацією почуттів, а не їх вираженням.

Ш. Теркл зазначає, що молоде покоління починає боятися спонтанності живої розмови, надаючи перевагу текстовим повідомленням, які можна відредагувати перед відправкою. Цей контроль над комунікацією знижує вразливість, але саме вразливість є передумовою справжньої близькості. Уникаючи ризиків живої розмови, ми втрачаємо можливість глибокого емоційного резонансу. Таким чином, соцмережі пропонують безпечний, стерильний простір, де “друзів” багато, але нікому подзвонити у кризовій ситуації.

Алгоритмічні “ехо-камери” та ізоляція. Не варто ігнорувати роль алгоритмів, які формують інформаційну бульбашку. Соцмережі пропонують контент, який підтверджує вже існуючі погляди користувача. Це створює комфортне середовище, але ізолює від альтернативних точок зору та різноманіття світу. У контексті самотності це може проявлятися через алгоритмічне підкріплення депресивних станів: якщо користувач затримує увагу на сумному контенті, система пропонуватиме його ще більше, нормалізуючи стан смутку та самотності як домінуючий фон існування.

В умовах зростання показників соціальної тривожності та відчуття самотності, наукова спільнота дедалі частіше розглядає практику “цифрового детоксу” (digital detox) не як модний тренд, а як необхідну психогігієнічну інтервенцію. Під цифровим детоксом у цьому дослідженні розуміється добровільна, свідома відмова від використання цифрових пристроїв та соціальних мереж на визначений проміжок часу з метою відновлення соціальних навичок та зниження рівня стресу.

Аналіз результатів експериментальних досліджень дозволяє простежити динаміку психоемоційного стану респондентів у парадигмі “до – після” та верифікувати гіпотезу про позитивний вплив обмеження онлайн-активності на суб’єктивне відчуття благополуччя.

Експериментальні дані та динаміка змін. Одним із найбільш релевантних досліджень у цьому контексті є експеримент, проведений Інститутом досліджень щастя (The Happiness Research Institute) у Копенгагені [6]. У дослідженні взяли участь 1095 активних користувачів Facebook, яких було розподілено на дві групи: експериментальну (повна відмова від соцмережі на один тиждень) та контрольну (звичайний режим використання).

Показники “До” (базовий рівень):

На етапі пре-тестування учасники обох груп демонстрували схожі рівні задоволеності життям та соціальної активності. Близько 61% респондентів зазначали, що надають перевагу онлайн-спілкуванню перед реальними зустрічами, а рівень концентрації уваги оцінювався як незадовільний.

Показники “Після” (пострезультати):

Через тиждень у групі, що практикувала “детокс”, зафіксовано статистично значущі зміни порівняно з контрольною групою:

1) Задоволеність життям: зросла на 0,5 бала (за шкалою 1–10), тоді як у контрольній групі зміни були мінімальними.

2) Рівень самотності та смутку: знизився. Учасники експериментальної групи повідомляли про відчуття більшої емоційної присутності “тут і зараз”.

3) Соціальна активність: звільнений час був конвертований у живі контакти, що, у свою чергу, знизило суб’єктивне відчуття соціальної ізоляції.

Ще більш показовим є дослідження Пенсильванського університету [5], яке фокусувалося не на повній відмові, а на лімітуванні часу. Учасники (n=143) були обмежені у використанні Facebook, Instagram та Snapchat до 10 хвилин на кожну платформу на день протягом трьох тижнів.

Результати порівняльного аналізу:

1. Зниження депресивної симптоматики: Група з обмеженим доступом продемонструвала різке зниження показників за шкалою депресії Бека порівняно з групою, що користувалася соцмережами у звичному режимі.

2. Зменшення відчуття самотності: Парадоксально, але саме обмеження доступу до

засобів комунікації призвело до значного зниження страху самотності (FOMO) та почуття ізольованості. Це підтверджує тезу про те, що цифрова самотність живиться саме процесом порівняння себе з іншими, а не відсутністю контактів як таких.

Психофізіологічні механізми впливу. Ефективність цифрового детоксу пояснюється розривом дофамінової петлі зворотного зв'язку. У стані “до” (активне користування) мозок перебуває у режимі очікування винагороди (лайка, коментаря), що провокує фонову тривожність. Період абстиненції (“під час детоксу”) спочатку може викликати зростання кортизолу (синдром відміни, фантомні вібрації), однак вже на 3-4 добу відбувається стабілізація нейромедіаторних систем.

Важливо зазначити, що позитивний ефект досягається не просто через відсутність гаджета, а через заміщення (substitution). Звільнений когнітивний ресурс та час (в середньому 2-3 години на добу) респонденти витрачали на діяльність із високим рівнем залучення (flow activities) та живе спілкування, яке забезпечує вироблення окситоцину - гормону, що є природним антагоністом відчуття самотності.

У воєнному контексті цифрова самотність перестає бути лише наслідком алгоритмічного порівняння чи пасивного скролінгу – вона набуває онтологічного виміру. Війна руйнує не тільки інфраструктури міст, вона руйнує інфраструктуру присутності. Людина може перебувати у тисячах чатів, у стрічках новин, у постійному обміні повідомленнями – і водночас залишатися радикально самою перед тривогою сирени, перед екзистенційною крихітністю життя. Соціальні мережі стають простором одночасної гіперприсутності й відсутності: ми бачимо страждання інших у режимі реального часу, але не можемо торкнутися, обійняти, розділити тілесну реальність страху. Цифровий контакт у війні виконує компенсаторну функцію, але водночас консервує феномен “самотності в натовпі” – лише тепер цей натовп складається з аватарів, повідомлень і репостів про вибухи.

Водночас війна радикально змінює семантику онлайн-простору: соціальні мережі стають каналом свідчення, колективної пам'яті, мобілізації, солідарності. Тут народжується парадокс – платформи, які в мирний час підсилювали індивідуалістичне порівняння, у воєнний час можуть формувати досвід спільної вразливості. Але саме ця постійна експозиція до травматичного контенту створює новий тип цифрової самотності – травматично-посередковану ізоляцію. Людина занурена у нескінченний потік втрат, але переживає їх індивідуально, через екран. Алгоритм стає невидимим модератором емоційного стану: він підсилює або страх, або гнів, або безсилля, формуючи афективні “ехо-камери” війни. У цьому сенсі цифрова самотність в Україні – це не лише соціально-психологічний феномен, а нова форма буття в умовах постійної небезпеки, де зв'язок із світом підтримується сигналом Wi-Fi, а не тілесною близькістю.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що соціальні мережі є не просто нейтральним інструментом комунікації, а потужним середовищем, що трансформує архітектуру людських стосунків.

1. Встановлено, що кореляція між використанням соцмереж та самотністю не є лінійною, а залежить від якості використання. Пасивне споживання контенту та висхідне соціальне порівняння є ключовими предикторами посилення відчуття ізоляції.

2. Соціальні мережі створюють парадоксальну ситуацію “гіперпідключеності”, яка маскує відсутність глибоких емоційних зв'язків. Кількість цифрових контактів (френдів, фоловерів) обернено пропорційна глибині емоційної прив'язаності в багатьох випадках.

3. Психологічні феномени, такі як FOMO та фаббінг, виступають каталізаторами відчуження, руйнуючи тканину реальної соціальної взаємодії.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні специфіки “цифрової самотності” в різних вікових групах (зокрема, серед людей літнього віку, для яких соцмережі можуть мати, навпаки, позитивний компенсаторний ефект). Окремої уваги потребує вивчення впливу воєнного контексту в Україні, де соцмережі стають інструментом свідчення травми та колективного єднання, що може змінювати класичні патерни їхнього впливу на відчуття самотності. Також нагальним є розробка методології психопрофілактики цифрової залежності та тренінгових програм з цифрової грамотності, спрямованих на усвідомлене споживання контенту.

Список використаних джерел:

1. Bauman, Z 2000, *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

2. Burke, M, Marlow, C & Lento, T 2010, 'Social network activity and social well-being', *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1909–1912. Available from : <<https://doi.org/10.1145/1753326.1753613>>. [02 November 2025].
3. Hunt, MG, Marx, R, Lipson, C & Young, J 2018, 'No More FOMO: Limiting Social Media Decreases Loneliness and Depression', *Journal of Social and Clinical Psychology*, 37(10), 751–768.
4. Kross, E, Verduyn, P, Demiralp, E, Park, J, Lee, DS, Lin, N & Ybarra, O 2013, *Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. PLoS One*, 8(8), e69841.
5. Primack, BA, Shensa, A, Sidani, JE, Whaite, EO, Lin, LY, Rosen, D & Miller, E 2017, 'Social Media Use and Perceived Social Isolation Among Young Adults in the U.S.', *American Journal of Preventive Medicine*, 53(1), 1–8.
6. Tromholt, M 2016, *The Facebook Experiment: Quitting Facebook Leads to Higher Levels of Well-Being. Cyberpsychol Behav Soc Netw*. Nov;19(11):661-666. doi: 10.1089/cyber.2016.0259. PMID: 27831756.
7. Turkle, S 2011, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, New York : Basic Books.
8. Twenge, JM 2017, *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy--and Completely Unprepared for Adulthood*, New York : Atria Books.
9. Блінова, ОЄ 2018, 'Психологічні особливості самотності користувачів соціальних мереж', *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, 3, 15–21.
10. Гордієнко, ТП 2020, 'Вплив соціальних мереж на психічне здоров'я молоді: аналіз феномену кіберсоціалізації', *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*, 1(10), 45–52.

References:

1. Bauman, Z 2000, *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
2. Burke, M, Marlow, C & Lento, T 2010, 'Social network activity and social well-being', *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1909–1912. Available from : <<https://doi.org/10.1145/1753326.1753613>>. [02 November 2025].
3. Hunt, MG, Marx, R, Lipson, C & Young, J 2018, 'No More FOMO: Limiting Social Media Decreases Loneliness and Depression', *Journal of Social and Clinical Psychology*, 37(10), 751–768.
4. Kross, E, Verduyn, P, Demiralp, E, Park, J, Lee, DS, Lin, N & Ybarra, O 2013, *Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. PLoS One*, 8(8), e69841.
5. Primack, BA, Shensa, A, Sidani, JE, Whaite, EO, Lin, LY, Rosen, D & Miller, E 2017, 'Social Media Use and Perceived Social Isolation Among Young Adults in the U.S.', *American Journal of Preventive Medicine*, 53(1), 1–8.
6. Tromholt, M 2016, *The Facebook Experiment: Quitting Facebook Leads to Higher Levels of Well-Being. Cyberpsychol Behav Soc Netw*. Nov;19(11):661-666. doi: 10.1089/cyber.2016.0259. PMID: 27831756.
7. Turkle, S 2011, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, New York : Basic Books.
8. Twenge, JM 2017, *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy--and Completely Unprepared for Adulthood*, New York : Atria Books.
9. Blynova, OYe 2018, 'Psykhologichni osoblyvosti samotnosti korystuvachiv sotsialnykh merezh (Psychological features of loneliness of social media users)', *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Psykhologichni nauky*, 3, 15–21.
10. Hordiienko, TP 2020, 'Vplyv sotsialnykh merezh na psykhichne zdorovia molodi: analiz fenomenu kibersotsializatsii (The impact of social media on the mental health of youth: analysis of the phenomenon of cybersocialization)', *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologhiia*, 1(10), 45–52.

Прорецензовано / Reviewed

18.11.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-3
УДК 316:61

ПАНДЕМІЯ COVID-19: ПЕРШИЙ ДОСВІД ЖИТТЯ У ДИСТАНЦІЙНОМУ ФОРМАТІ

С. В. Куцепал

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Вже чотири роки українське суспільство живе у парадигмі “тут і зараз”, усвідомлюючи важливість кожної хвилини буття, відмовившись від планування відпочинку на рік наперед, раннього бронювання готелів та квитків на літак, а інтерес до глобальних економічних та політичних прогнозів на найближчі десятиліття змінився постійним моніторингом наявності/відсутності повітряних тривог та актуальними графіками відключення світла. Проте, перший досвід життя “тут і зараз” - це 2020 рік, коли відбулася зміна світоглядних та аксіологічних парадигм, сформувалися нові моделі поведінки як людства загалом, так і окремого індивіда.

Людство, починаючи з другої половини минулого століття, тішилося ілюзією всемогутності технологій, і, відповідно, могутності людини, яка здатна скористатися тими безмежними можливостями, які гарантує їй технічний прогрес. Ця ейфорія самовпевненості раптово скінчилася на початку 2020 року, коли людство усвідомило загрозу пандемії і стало зрозуміло, що ані техніка, ані статки, ані соціальний статус не можуть гарантувати безпеку.

Привабливий образ людини-номада, що прагне постійних змін свого місцеперебування, виплеканий та розтиражований філософією постмодерну, у пандемійно-карантинній реальності 2020 року трансформується у діджиталізованого номада, простором існування та діяльності якого стає Інтернет. Цей досвід карантинних обмежень, “уроки” проживання (виживання) за часів пандемії, українське суспільство використовує і у воєнних реаліях 2022-2026 років, тому репрезентована розвідка є важливою та актуальною.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 актуалізувала низку не лише медичних, а й соціальних та екзистенційних проблем, вирішення яких збагатило людство безцінним досвідом, навчило новим моделям співжиття та комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика пандемії, соціального дистанціювання, соціальних, психологічних, економічних наслідків пандемії та локдаунів вимагає комплексного та виваженого підходу, урахування досягнень представників медичної, психологічної, соціокультурної, філософської, правової сфери.

Проблематика пандемії загалом та Covid-19 зокрема, її соціальні, психологічні та світоглядні наслідки репрезентована у розвідках таких вчених: Д. Афанасьєв, І. Дзямко, С. Чинчевий [1]; О. Дейнеко [3]; В. Кулик [9]; В. Луканова [4]; Г. Нівня [5]; Г. Чепурко [7]; С. S. Martarelli, W. Wolff [10]; M. Jakovljevic, S. Bjedov, N. Jaksic, I. Jakovljevic [8]. Проте варто проаналізувати та оцінити дослідження світоглядних трансформацій особистості, яка потрапляє в рамки карантинних обмежень, досвід життя та навчання у дистанційному форматі.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні соціальної цінності досвіду проживання карантинних обмежень.

Виклад основного матеріалу. Для запобігання розповсюдженню пандемії в багатьох країнах була введена система різноманітних режимно-обмежувальних заходів, починаючи від ізоляції та самоізоляції і до різноманітних дистанційних новацій, що змушувало адаптуватися до нових форм буття та комунікації.

Одним з суттєвих наслідків пандемії COVID-19, став перехід роботи та навчання у дистанційний режим. Навчання офлайн стрімко змістилося у дистанційний формат, трансформувалося у навчання з використанням гаджетів та інформаційно-комп'ютерних технологій, наслідком чого стала зміна навчальних програм та модернізація методики викладання, розробка онлайн версій навчальних модулів,

перетворення традиційних лекцій та семінарів та вебінари (інформаційно-комунікаційну технологію навчання, яка передбачає проведення інтерактивних дистанційних занять у синхронному віртуальному класі) та вебсемінари.

Пандемія 2020 змусила людство по-новому сприйняти професію лікаря, медика, зрозуміти соціальну роль тих, хто кожного дня рятує життя інших іноді навіть ціною власного.

У період карантинних обмежень величезну роль відігравали засоби масової інформації, адже людина була змушена більше часу проводити біля телевізора або у соціальних мережах, постійно перебувати у стані “інформаційного пресінгу”. Від “тональності” меседжів, які створюють та репрезентують засоби масової інформації, залежить психологічний клімат суспільства. Домінування лише негативного контенту новин сприяє поглибленню стану тривоги та невизначеності, загрожує розвитком депресивних настроїв суспільства та прагненню знайти і покарати винних у розповсюдженні хвороби, тоді як обнадійливі новини сприяють зменшенню соціальної напруги.

Висновки. Перемогти страшний вірус людство змогло завдяки об'єднанню, усвідомленню того, що без глобальної солідарності, емпатії, співробітництва та єдності на усіх рівнях, людство отримає поразку у боротьбі з пандемією, стане її жертвою. Тому одним із основних “уроків” 2020 року має стати усвідомлення необхідності об'єднання зусиль держав та народів, оскільки надія на те, що закриті кордони можуть вберегти від розповсюдження хвороби виявилася марною, те ж саме стосується і військової ситуації, оскільки перемогти агресора можна лише спільними зусиллями.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, суспільство, карантинні обмеження, дистанційна освіта, ізоляція, самоізоляція.

THE COVID-19 PANDEMIC: FIRST EXPERIENCE OF LIFE IN A REMOTE FORMAT

Svitlana Kutsepal

Abstract.

Relevance of the research. For four years now, Ukrainian society has been living in the “here and now” paradigm, realizing the importance of every minute of life, refusing to plan vacations a year in advance, early booking of hotels and plane tickets, and interest in global economic and political forecasts for the coming decades has been replaced by constant monitoring of the presence/absence of threats and current power outage schedules. However, the first experience of living “here and now” was in 2020, when a change in worldview and axiological paradigms took place, and new models of behavior were formed for both humanity as a whole and for individuals. The attractive image of a nomadic person who strives for constant change of location, nurtured and propagated by postmodern philosophy, is transformed in the pandemic-quarantine reality of 2020 into a digital nomad, whose space of existence and activity becomes the Internet. Ukrainian society is using this experience of quarantine restrictions and the “lessons” of living (surviving) during the pandemic in the military realities of 2022-2026, which is why this research is important and relevant.

Problem statement. The COVID-19 pandemic has brought to light a number of not only medical but also social and existential problems, the solution of which has enriched humanity with invaluable experience and taught us new models of coexistence and communication.

Analysis of recent research and publications. The issues of the pandemic, social distancing, and the social, psychological, and economic consequences of the pandemic and lockdowns require a comprehensive and balanced approach, taking into account the achievements of representatives of the medical, psychological, sociocultural, philosophical, and legal spheres.

The issues of the pandemic in general and Covid-19 in particular, its social, psychological, and worldview consequences are represented in the research of the following scientists: D. Afanasyev, I. Dzyamko, S. Chinchiev [1]; V. Kulik [9]; V. Lukanova [4]; H. Nivnya [5]; H. Chepurko [7]; C. S. Martarelli, W. Wolff [10]; M. Jakovljevic, S. Bjedov, N. Jaksic, I. Jakovljevic [8].

However, it is worth analyzing and evaluating research on the worldview transformations of individuals who fall within the scope of quarantine restrictions, life experience, and distance learning.

Research task. *The purpose of the study is to determine the social value of the experience of living under quarantine restrictions.*

Main material presentation. *To prevent the spread of the pandemic, many countries introduced a system of various restrictive measures, ranging from isolation and self-isolation to various remote innovations, forcing people to adapt to new forms of existence and communication.*

One of the significant consequences of the COVID-19 pandemic was the transition to remote work and learning. Offline learning rapidly shifted to a remote format, transforming into learning using gadgets and information and computer technologies, resulting in changes to curricula and the modernization of teaching methods, the development of online versions of training modules, the transformation of traditional lectures and seminars into webinars (an information and communication technology for learning that involves interactive remote classes in a synchronous virtual classroom) and webinars.

The 2020 pandemic forced humanity to take a fresh look at the profession of doctors and medical professionals and to understand the social role of those who save the lives of others every day, sometimes even at the cost of their own lives.

During the period of quarantine restrictions, the media played a huge role, as people were forced to spend more time watching television or on social media, constantly exposed to an “information overload.” The psychological climate of society depends on the “tone” of the messages created and presented by the media. The dominance of only negative news content contributes to deepening anxiety and uncertainty, threatens the development of depressive moods in society and the desire to find and punish those responsible for spreading the disease, while encouraging news helps to reduce social tension.

Conclusions. *Humanity was able to defeat the terrible virus thanks to unity and the realization that without global solidarity, empathy, cooperation, and unity at all levels, humanity would lose the fight against the pandemic and become its victim. Therefore, one of the main “lessons” of 2020 should be the realization of the need to unite the efforts of states and peoples, since the hope that closed borders could prevent the spread of the disease proved futile. The same applies to the military situation, since the aggressor can only be defeated through joint efforts.*

Key words: *pandemic, COVID-19, society, quarantine restrictions, distance learning, isolation, self-isolation.*

Актуальність теми дослідження та постановка проблеми. Вже чотири роки українське суспільство живе у парадигмі “тут і зараз”, усвідомлюючи важливість кожної хвилини буття, відмовившись від планування відпочинку на рік наперед, раннього бронювання готелей та квитків на літак, а інтерес до глобальних економічних та політичних прогнозів на найближчі десятиліття змінився постійним моніторингом наявності/відсутності тривоги та актуальними графіками відключення світла. Проте, перший досвід життя “тут і зараз” – це 2020 рік, коли відбулася зміна світоглядних та аксіологічних парадигм, сформувалися нові моделі поведінки як людства загалом, так і окремого індивіда. Привабливий образ людини-номада, що прагне постійних змін свого місцеперебування, виплеканий та розтиражований філософією постмодерну, у пандемійно-карантинній реальності 2020 року трансформується у діджиталізованого номада, простором існування та діяльності якого стає Інтернет.

З початком повномасштабної війни українське суспільство змушене було приборкати суто людські та еволюційно запрограмовані імпульси для соціальних інтеракцій: зустрічі з рідними та друзями, оскільки мільйони громадян України змушені були покинути свої домівки та виїхати за кордон, різко збільшився “градус тривожності”, люди бояться не лише і не стільки за себе, скільки за своїх рідних. Це нагадало ситуацію весни 2020 р., коли більшість європейських країн оголосили тотальний карантин і громадяни позбавилися можливості реального спілкування з рідними, друзями, колегами по роботі, одногрупниками чи однокласниками.

Пандемія COVID-19 актуалізувала низку не лише медичних, а й соціальних та екзистенційних проблем, вирішення яких збагатило людство безцінним досвідом, навчило новим моделям співжиття та комунікації.

Цей досвід карантинних обмежень, “уроки” проживання (виживання) за часів пандемії, українське суспільство використовує і у воєнних реаліях 2022-2026 років, тому

репрезентована розвідка є важливою та актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика пандемії, соціального дистанціювання, соціальних, психологічних, економічних наслідків пандемії та локдаунів вимагає комплексного та виваженого підходу, урахування досягнень представників медичної, психологічної, соціокультурної, філософської, правової сфери.

Проблематика пандемії загалом та Covid-19 зокрема, її соціальні, психологічні та світоглядні наслідки репрезентована у розвідках таких вчених: Д. Афанасьєв, І. Дзямко, С. Чинчевий [1]; О. Дейнеко [3]; В. Кулик [9]; В. Луканова [4]; Г. Нівня [5]; Г. Чепурко [7]; C. S. Martarelli, W. Wolff [10]; M. Jakovljevic, S. Bjedov, N. Jaksic, I. Jakovljevic [8].

Проте варто проаналізувати та оцінити дослідження світоглядних трансформацій особистості, яка потрапляє в рамки карантинних обмежень, досвід життя та навчання у дистанційному форматі.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні соціальної цінності досвіду проживання карантинних обмежень.

Виклад основного матеріалу.

Пандемія – це не лише медичне, а й соціальне явище, не лише глобальна загроза людству, а й “виклик, що пробуджує сили до пошуку інших горизонтів існування, ...випробовує людську волю, стійкість, мужність, здатність до спротиву” [4, с. 87, 90]. Для запобігання розповсюдженню пандемії в багатьох країнах була введена система різноманітних режимно-обмежувальних заходів, починаючи від ізоляції та самоізоляції і до різноманітних дистанційних новацій, що змушувало адаптуватися до нових форм буття та комунікації.

Необхідність дотримання режиму самоізоляції як одного з основних засобів соціального дистанціювання актуалізувала проблематику відповідальності та самодисципліни індивіда, розвитку навичок самоконтролю [10]. Пізніше ці навички врятували життя багатьом громадянам нашої держави, допомогли швидше адаптуватися до ситуації блекауту.

Соціальне дистанціювання стало значним випробуванням для населення держав, проте суттєво розвинуло цифрові компетентності у сфері комунікації задля забезпечення емоційної підтримки. “Під час пандемії особливо помітною стала функція емоційної підтримки. Люди, ізольовані фізично, продовжували залишатися у цифровій взаємодії: обмінювалися новинами, жартами, порадами” [1, с. 200]. Така комунікація полегшувала стан пригнічення, самотності та безпорадності.

Одним з суттєвих наслідків пандемії COVID-19, став перехід роботи та навчання у дистанційний режим. Навчання офлайн стрімко змістилося у дистанційний формат, трансформувалося у навчання з використанням гаджетів та інформаційно-комп’ютерних технологій, наслідком чого стала зміна навчальних програм та модернізація методики викладання, розробка онлайн версій навчальних модулів, перетворення традиційних лекцій та семінарів та вебінари (інформаційно-комунікаційну технологію навчання, яка передбачає проведення інтерактивних дистанційних занять у синхронному віртуальному класі) та вебсемінари. Як зауважує Г. Чепурко: “За умов пандемії українська система освіти в цілому зберегла свою працездатність, забезпечивши дистанційну підтримку навчального процесу. Пандемія сприяла пришвидшеному впровадженню цифрових технологій у навчальний процес” [7, с. 97]. Набутий досвід дистанційної освіти успішно використовується і у постпандемійні часи.

Пандемія 2020 змусила людство по-новому сприйняти професію лікаря, медика, зрозуміти соціальну роль тих, хто кожного дня рятує життя інших іноді навіть ціною власного. Навесні 2020 соціальні мережі вражали користувачів фотографіями медичних працівників, які змушені були годинами перебувати у захисних засобах і в спеку, і в холод, через кожні шість годин знову заходити в палати інфікованих і рятувати життя інших. Повномасштабна війна показала всьому світу рівень професіоналізму та відповідальності українських медиків, які виконують свій професійний обов’язок і на полі бою, і в госпіталях та лікарнях прифронтових міст, і у тилкових госпіталях та лікарнях.

Період боротьби з пандемією показав важливість зусиль волонтерів та представників благодійних фондів і організацій у забезпеченні українських медиків засобами особистого захисту, а лікарень - медичним обладнанням. Варто згадати і про соціальну ініціативу українських підприємців, які забезпечували лікарів безкоштовним харчуванням весною 2020

року, митців, які влаштовували концерти біля лікарень на підтримку медиків і людей, що боролися з хворобою.

Пройшло зовсім мало часу і українські волонтери забезпечують потреби військових, а наші митці збирають на концертах кошти для ЗСУ. З початком війни основними формами волонтерської діяльності індивідуальних волонтерів стали: плетіння сіток для маскуванню; пошук дефіцитного обладнання для армії; збирання продуктів харчування та передача їх військовим; приготування їжі для військових; збір коштів на потреби армії; участь в евакуації населення; збір ліків для передової та госпіталів; збір теплих речей та продуктів першої необхідності для переселенців; забезпечення кормами притулків для тварин та зоопарків [2, с. 114]. Як зауважує Д. Свириденко, “волонтерство – це не лише допомога іншим, а й засіб самореалізації, що базується на моральних цінностях, альтруїзмі та відповідальності” [6, с. 30].

У період карантинних обмежень величезну роль відігравали засоби масової інформації, адже людина була змушена більше часу проводити біля телевізора або у соціальних мережах, постійно перебувати у стані “інформаційного пресінгу”. “Під час пандемії COVID-19 соціальні мережі виступили ареною одночасно для поширення дезінформації і для створення мереж довіри” [1, с. 199]. Поширення фейкової інформації у соціальних мережах, на жаль, стало повсякденною практикою.

Постійне знаходження в інформаційному полі, інтенсивність якого змінюється залежно від часу доби та наших власних уподобань, у мирний час не створює особливої напруги, навіть інформаційні “атаки” сприймаються доволі спокійно, не зачіпають екзистенційних засад особистості. Значна кількість інформаційного контенту взагалі постає у вигляді буденного явища, допомагає орієнтуватися у ситуації, додати нових барв у світоглядну картину світу, адаптуватися до змін. Для боротьби з “інформаційними атаками” достатньо просто вимкнути відповідний гаджет або не читати рекламні оголошення.

Від “тональності” меседжів, які створюють та репрезентують засоби масової інформації, залежить психологічний клімат суспільства. Так, В. Кулик зауважує, що під час пандемії соціальні мережі виявилися подвійним інструментом – поряд із поширенням офіційних повідомлень, вони також стали простором для дезінформації та різноманітних теорій змови [9]. Домінування лише негативного контенту новин сприяє поглибленню стану тривоги та невизначеності, загрожує розвитком депресивних настроїв суспільства та прагненню знайти і покарати винних у розповсюдженні хвороби, тоді як обнадійливі новини сприяють зменшенню соціальної напруги.

Суттєві трансформації відбулися у повсякденному житті та повсякденних практиках. “В умовах пандемії набувають значних змін як змістовні, так і формальні ознаки соціальних взаємодій. Зокрема, “перехід в онлайн” різних повсякденних практик (від професійної діяльності до здійснення побутових закупівель) суттєво розширює простір взаємодій, опосередкованих цифровими технічними засобами та наявністю Інтернету” [3, с. 39]. Можливість забезпечення певних побутових потреб завдяки дистанційній взаємодії допомагала підтримувати певний рівень комфорту повсякденного життя.

Варто відмітити, що культурне життя не зупинилося під час карантинних обмежень, найкращі світові сцени здійснювали онлайн-трансляції, до яких могли долучитися усі бажаючі. “У віртуальний вимір у добу локдаунів було перенесено соціальні події, які раніше неодмінно передбачали фізичну згуртованість і живу взаємодію. Онлайн проводилися концерти, вистави, шкільні випускні і навіть весілля” [5, с. 90]. Прагнення до культурного зростання у дистанційному форматі також допомогло пережити суворі карантинні обмеження.

Висновки. Перемогти страшний вірус людство змогло завдяки об’єднанню, усвідомленню того, що “без глобальної солідарності, емпатії, співробітництва та єдності на усіх рівнях, людство отримає поразку у боротьбі з пандемією, стане її жертвою” [8]. Тому одним із основних “уроків” 2020 року має стати усвідомлення необхідності об’єднання зусиль держав та народів, оскільки надія на те, що закриті кордони можуть вберегти від розповсюдження хвороби виявилася марною, те ж саме стосується і військової ситуації, оскільки перемогти агресора можна лише спільними зусиллями.

Список використаної літератури:

1. Афанасьєв, Д, Дзямко, І & Чінчевий, С 2025, 'Соціальні мережі у періоди соціальної кризи: війна, пандемія, революція', *Актуальні проблеми філософії та соціології*, № 55, с. 199-203.
2. Горінов, П & Драпушко, Р 2022, *Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження*. Монографія, Київ : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 240 с.
3. Дейнеко, О 2021, "Бути разом" в умовах пандемії: виклики соціальній згуртованості сучасного українського суспільства', *Український соціологічний журнал*, Вип. 25, с. 37-46.
4. Луканова, В 2018, 'Пандемія як антисистема: аналіз конститутивних аспектів', *Грані*, Т. 21, № 11, с. 86-93.
5. Нівня, Г 2021, 'Людина і суспільство перед лицем світової пандемії', *Перспективи*, № 2, с. 86-94.
6. Свириденко, Д 2025, 'Волонтерство як форма соціальної активності особистості: філософський дискурс', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 52 (1-2), с. 30-36.
7. Чепурко, Г 2021, 'Пандемія COVID-19: виклики та загрози у соціальній сфері', *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, № 2, с. 94-104.
8. Jakovljevic, M, Bjedov, S, Jaksic, N & Jakovljevic, I 2020, 'COVID-19 Pandemia and public and global mental health from the perspective of global health security', *Psychiatria Danubina*, Vol. 32, No. 1, pp 6-14.
9. Kulyk, V 2021, 'Digital Platforms in the Time of Pandemic: Ukrainian Society in the COVID-19 Crisis', *Sociology of Health and Illness*, vol. 43, no. 3, pp. 512-529.
10. Martarelli, CS & Wolff, W 2020, 'Too bored to bother? Boredom as a potential threat to the efficacy of pandemic containment measures', *Humanities and Social Sciences Communications*, Vol. 7(28).

References:

1. Afanasiev, D, Dziamko, I & Chincevii, S 2025, 'Sotsialni merezhi u periody sotsialnoi kryzy: viina, pandemiia, revoliutsiia (Social networks in times of social crisis: war, pandemic, revolution)', *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, № 55, с. 199-203.
2. Horinov, P & Drapushko, R 2022, *Volonterska diialnist v Ukraini: sotsialno-pravove doslidzhennia (Volunteer Activity in Ukraine: A Socio-Legal Study)*. Monohrafiia, Kyiv : Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky, 240 s.
3. Deineko, O 2021, "Buty razom" v umovakh pandemii: vyklyky sotsialnoi zghurtovanosti suchasnoho ukraïnskoho suspilstva ("Being Together" in the Context of a Pandemic: Challenges to Social Cohesion in Contemporary Ukrainian Society)', *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*, Vyp. 25, с. 37-46.
4. Lukanova, V 2018, 'Pandemiia yak antysistema: analiz konstytutyvnykh aspektiv (The pandemic as an anti-system: analysis of constitutive aspects)', *Hrani*, T. 21, № 11, с. 86-93.
5. Nivnia, H 2021, 'Liudyna i suspilstvo pered lytsem svitovoi pandemii (People and society in the face of a global pandemic)', *Perspektyvy*, № 2, с. 86-94.
6. Svyrydenko, D 2025, 'Volonterstvo yak forma sotsialnoi aktyvnosti osobystosti: filosofskyi dyskurs (Volunteering as a form of social activity of the individual: philosophical discourse)', *Osvitnii dyskurs : zbirnyk naukovykh prats*, № 52 (1-2), с. 30-36.
7. Chepurko, H 2021, 'Pandemiia COVID-19: vyklyky ta zahrozy u sotsialnii sferi (The COVID-19 pandemic: challenges and threats in the social sphere)', *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, № 2, с. 94-104.
8. Jakovljevic, M, Bjedov, S, Jaksic, N & Jakovljevic, I 2020, 'COVID-19 Pandemia and public and global mental health from the perspective of global health security', *Psychiatria Danubina*, Vol. 32, No. 1, pp 6-14.
9. Kulyk, V 2021, 'Digital Platforms in the Time of Pandemic: Ukrainian Society in the COVID-19 Crisis', *Sociology of Health and Illness*, vol. 43, no. 3, pp. 512-529.
10. Martarelli, CS & Wolff, W 2020, 'Too bored to bother? Boredom as a potential threat to the efficacy of pandemic containment measures', *Humanities and Social Sciences Communications*, Vol. 7(28).

Прорецензовано / Reviewed

28.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.11.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-4
УДК: 159.954:340.12:005.1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УЯВИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСВІДОМОГО КЕРІВНИКА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ

О.П. Кивлюк
О.М. Хлонь

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Уява як психологічний ресурс управлінського впливу набуває ключового значення в контексті трансформаційних процесів українського суспільства, забезпечуючи баланс між креативністю та етичним лідерством.

Постановка проблеми: Дослідження підтверджує потенціал уяви для формування правосвідомого керівника, здатного інтегрувати креативні задуми та гіпотетичні сценарії в реальні процеси без порушення стабільності керованого соціуму та не ставлячи під сумнів легітимність влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дану проблематику розглядали відомі українські вчені: А. Луцький, В. Носков, А. Кальянов, О. Єфросиніна, О. Юрков та інші. Серед закордонних дослідників ми виділяємо: В.М. Басса та Б. Дж. Аволіо, А. Бандуру, В. Х. Врума, Дж. Роулз, Л. Кольберга.

Постановка завдання. Метою дослідження стало опрацювання потенціалу уяви для посилення управлінського впливу в рамках етичного лідерства та діяльності правосвідомого керівника.

Виклад основного матеріалу. В діяльнісному контексті особистість часто має бути не просто виконавцем чітких інструкцій та правил, але в ряді випадків проявляти креативність та неординарність, заважаючи на те, що стандартні інструкції та правила в кризових умовах можуть втрачати свою актуальність. Важливим є недопущення процесів застою та ригідності, що вимагатимуть від управлінської ланки пошуку нових підходів, не порушуючи при цьому базових засад функціонування існуючої спільноти. Трансформаційне лідерство дозволяє будувати лідерської вертикалі – команду управлінської еліти, яка б могла задавати загальне спрямування розвитку соціуму та підтримувати його стабільність у момент криз та викликів. Ризики та обмеження, використання уяви також мають бути враховані управлінською командою. На етапі декларації гіпотетичних ідей та ідеалів важлива думка не лише окремого індивіда, але і всієї команди, яка може надати об'єктивну критику існуючої ідеї, доповнивши її необхідними елементами, які не були враховані на етапі проектування чи первинної побудови моделі.

Висновки Уява є важливим елементом управлінського процесу, що здійснюється з метою збереження прогресу, процвітання та досягнення цілей істинно правової держави. Даний психологічний процес може виступати потужним каталізатором управлінського впливу та розвитку правосвідомого керівництва за умови відповідного управління ризиками та дотримання етичних та правових норм

Ключові слова: уява, управлінський вплив, особистість керівника, правосвідомість, теоретико-методологічний потенціал

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL POTENTIAL OF IMAGINATION IN THE ACTIVITIES OF A LAW-ABIDING MANAGER WHEN EXERCISING MANAGERIAL INFLUENCE

Olga Kyvliuk
Oleksandr Khlon

Abstract.

Relevance of the research topic. Imagination as a psychological resource for managerial influence is of key importance in the context of the transformation processes in Ukrainian society, ensuring a balance between creativity and ethical leadership.

Problem statement: *The study confirms the potential of imagination for shaping a law-abiding manager capable of integrating creative ideas and hypothetical scenarios into real processes without disrupting the stability of the managed society and without questioning the legitimacy of power.*

Analysis of recent research and publications. *This issue was considered by well-known Ukrainian scientists: A. Lutsky, V. Noskov, A. Kalyanov, O. Efrosinina, O. Yurkov. Among foreign researchers, we highlight: V. M. Bass and B. J. Avolio, A. Bandura, V. H. Vroom, J. Rawls, L. Kohlberg.*

Research task. *The aim of the study was to explore the potential of imagination to strengthen managerial influence within the framework of ethical leadership and the activities of a law-abiding manager.*

Main material presentation. *In an activity context, a person often has to be not just an executor of clear instructions and rules, but in some cases, to show creativity and originality, preventing standard instructions and rules from losing their relevance in crisis conditions. It is important to prevent stagnation and rigidity, which will require management to seek new approaches without violating the basic principles of the existing community. Transformational leadership allows for the creation of a leadership vertical – a team of management elites who can set the general direction of society's development and maintain its stability in times of crisis and challenges. Risks and limitations, as well as the use of imagination, must also be taken into account by the management team. At the stage of declaring hypothetical ideas and ideals, it is important to consider not only the opinion of an individual, but also that of the entire team, which can provide objective criticism of the existing idea, supplementing it with necessary elements that were not taken into account at the design stage or during the initial construction of the model.*

Conclusions. *Imagination is an important element of the management process, which is carried out with the aim of maintaining progress, prosperity and achieving the goals of a truly lawful state. This psychological process can be a powerful catalyst for managerial influence and the development of law-abiding leadership, provided that risks are managed appropriately and ethical and legal standards are observed.*

Keywords: *imagination, managerial influence, personality of a leader, legal awareness, theoretical and methodological potential*

В сучасних умовах трансформації українського суспільства уява набуває статусу ключового суб'єктивного ресурсу, що визначає ефективність діяльності, як у сфері управління, так і в інших важливих сферах. Дане дослідження аналізує потенціал уяви як інструменту управлінського впливу, акцентуючи на її важливій ролі у формуванні правосвідомого керівника, зважаючи на особливості інтеграції гіпотетичних уявлень у діючі реальні процеси управління без шкоди для процесів етичного лідерства.

Актуальність теми дослідження. Актуальність проблематики не піддається сумніву з огляду на те, що наше суспільство перебуває у фазі постійних трансформацій, пов'язаних із серйозними геополітичними викликами. Саме тому, сучасне суспільство до складу якого входять і ті його представники, діяльність яких пов'язана з управлінням та менеджментом, має бути готове до будь-яких викликів. Тісно пов'язана існуюча проблематика не лише з ключовими завданнями психології (зокрема в контексті розгляду таких складних тематик, як розвиток особистості керівника, розкриття його потенціалу тощо), але і права та юриспруденції (в рамках огляду взаємозв'язку правосвідомості та творчого потягу керівника, конфлікту у сфері прагнення до змін та необхідності дотримання існуючих норм тощо), а також філософії (співвідношення ідеальної правосвідомості людини та колективного соціуму, ролі індивідуальності та колективу в процесах прийняття рішень тощо).

Постановка проблеми. Постановка проблеми полягає в усвідомленні та вирішенні суперечностей між потенціалом уяви, як творчим механізмом перетворення існуючої стабільної дійсності та усталеними управлінськими формами поведінки, які забезпечують відповідну стабільність. В той же час на окремих етапах, остання покликана не лише бути збереженою ефективним керівництвом, але і бути вдосконаленою настільки, наскільки це може бути доцільним, зважаючи на те, що відповідне керівництво не повинно бути настільки ризикованим, що б наражати на небезпеку нестабільності усю спільність, якою вона управляє. В той же час, у практиці управлінського впливу, як ймовірний каталізатор змін,

уява може не в повній мірі доцільно використовуватися особливо, якщо це стосується управлінців, що прагнуть до стабільності, консервативності, будучи зазвичай правосвідомими та менш чутливими до змін. Це може стати суттєвою проблемою на шляху до реалізації завдань та викликів, що постають перед сучасним управлінцем. Для вирішення таких проблемних питань доречним і буде детальний огляд відповідних питань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз актуальних наукових джерел у сфері вивчення уваги, управління, правосвідомості та їх інтеграції і взаємозв'язку дозволив визначити ряд науковців, які розглядали відповідні питання в науковій площині. До них можна віднести А. Луцького [2; 3], В. Носкова, А. Кальянова, О. Єфросиніну [4], О. Юркова [6] та інших. Серед зарубіжних вчених, що активно досліджували проблематику взаємозв'язку уяви та управлінських здібностей можна виділити В. М. Басса та Б. Дж. Аволіо, які в своїх класичних роботах з психології лідерства, розкривали теорію трансформаційного лідерства, де підкреслювали значну роль уяви в мотивуванні підлеглих [8], А. Бандуру відомого своєю концепцією самоефективності, в рамках якої уява, може визначатися тим фактором, що посилює управлінські здібності [7], В. Х. Врума, який в своїй теорії очікувань вказує на важливість уяви, як мотиватора, що дозволяє візуалізувати винагороди тим самим спонукаючи до активної цілеспрямованої діяльності [26]. З позиції усвідомлення феномену уваги, юридична та правова сфера може бути розглянута в рамках опрацювання наукових праць таких авторів зокрема як Дж. Роулз, що в своїй теорії справедливості пояснюючи "завісу невігластва" відзначає важливу роль уяви для формування ідеальної правосвідомості [22]. Л. Кольберг розкриваючи свою теорію моральних стадій, вказує на те, що правосвідомість еволюціонує від егоцентризму до універсальної етики, у тісному взаємозв'язку із уявою [20].

Не дивлячись на значні напрацювання в цій сфері ряд питань, що потребують свого вирішення не знайшли свого висвітлення в науковій літературі, що і викликало необхідність опрацювання вказаної проблематики. Виходячи із вищевикладеного нами було виділено наступну мету дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати проблематику використання потенціалу уяви для здійснення ефективного управлінського впливу керівника в рамках реалізації ним етичного лідерства та формування у нього правосвідомих устремлінь для побудови правого суспільства.

Постановка завдання: вивчити сутність і роль уяви в управлінській діяльності та виявити її вплив на прийняття рішень; розглянути проблематику формування правосвідомого керівника та члена колективу в рамках підтримання ідеї етичного лідерства; дослідити проблеми, ризики та обмеження, що можуть виникати в рамках використання уяви в управлінні в цілях забезпечення легітимності управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи категоріальне визначення даного феномену, приєднаємося до думки М. Кузнецової та Є. Заїки, які стверджують, що уява – це психічне віддзеркалення реальності в нових, незвичайних поєднаннях і зв'язках, засноване на переробці попереднього особистого досвіду і характеризується тим, що полягає в створенні образів об'єктів, подій і ситуацій, які ніколи насправді суб'єктом не сприймалися [1].

Вирішення проблеми залучення уяви до процесів управління потребує комплексу знань, які б при ретельному аналізі та синтезі, дозволили б сформулювати уявлення про доцільність та межі використання її доцільного використання. Невід'ємними елементами такого комплексу мають бути знання у ряді таких наук. Зокрема психології, де ключовою проблемою може бути психологічне дослідження феномену лідерства, лідерського впливу та розвитку лідерських якостей в контексті розуміння потенціалу уяви. Ще однією наукою має бути право та юриспруденція де існуюча проблема легітимності влади тісно пов'язана із додатковими можливостями керівника по відношенню до інших членів суспільства та наявності у керівництві підвищеної відповідальності, в наслідок чого неадекватна управлінська уява може мати ризикований характер, оскільки оперує не фактичними, а лише гіпотетичними даними. На сам кінець не менш важливою наукою є філософія, де проблематика побудови ідеального суспільства тісно пов'язана із діяльністю креативного лідера, який не повинен піддаватися професійній деформації та зберігати принципи етичного лідерства на протязі усього терміну виконання своїх професійних обов'язків.

Підходячи детальніше до проблематики інтеграції уяви в управління з точки зору права та формуванням правового суспільства, варто звернути увагу на роботи відомих зарубіжних фахівців у цій темі. Так, зокрема, П. Дж. Нортхаус підкреслює, що лідерство є процесом впливу в рамках етичних та моральних норм, де цінності та окреслена місія слугують орієнтирами дій лідера та організації [21]. Важливою на цьому етапі є роль уяви, оскільки візуалізація цінностей може розглядатися, як інструмент формування спільного розуміння місії та очікувань послідовників, що відповідає ідеї лідерства як впливу, орієнтованого на спільні цілі та моральний контекст.

Керівник має бути не лише професійним та креативним, але і правосвідомим. На цьому наголошують І. Луцький, А. Луцький та О. Каленюк [3], вказуючи, що умовах політичного реформування українського суспільства особливого значення набуває раціоналізація механізму правового регулювання державно-управлінських відносин. Правосвідомість керівника буде мати характер системно психолого-правового утворення, що впливає на легітимність влади. А. Луцький тут підкреслює важливу роль правосвідомості у відображенні правової дійсності [2], а В. Носков в свою чергу вказує на те, що правосвідомість відіграє ключову роль у демократичному державотворенні [4].

Визначаючи компетентність керівника через етичну культуру М. Прищак та О. Лесько, вказують на те, що відповідна культура має бути невід'ємним компонентом професіоналізму, поряд зі знаннями, уміннями, навичками у сфері управлінської діяльності, у професійній сфері та психологічною культурою [5]. У контексті наявного воєнного стану та проведення прогресивних реформ в Україні, правосвідомість та етична культура лідера стає критичним фактором стійкості суспільства.

В цілому проблематика взаємозв'язку креативності, як феномену найбільшого залучення такого психологічного процесу як уява, та нормативної поведінки завжди викликала значні зацікавлення серед вчених та науковців. Так, зокрема, М. Фуллен в своїй праці "Лідерство в культурі змін" веде дискусію про феномен морального лідерства [13].

Р. Е. Фрімен при описі своєї концепції стейкхолдерської підтримки, побудованої в контексті розуміння цілей стратегічного менеджменту досліджуючи проблематику правосвідомості управлінського персоналу, вказує на обов'язок ТОП менеджменту фірми прислухатися до усіх зацікавлених сторін, зважаючи на те, що такий менеджмент має розставляти пріоритети серед зацікавлених сторін, чиї інтереси часто конфліктують. При цьому, одним з ключових положень теорії зацікавлених сторін є ідея корпоративної відповідальності зацікавлених сторін [15]. Важливо відмітити, що керівнику відводиться не проста роль, що полягає в необхідності не лише зберігати єдність тієї спільності, якою він покликаний керувати та розвивати, але і бути взірцем, на якого будуть орієнтуватися провладні групи - еліти, що повинні мати певний еталон для наслідування і, таким чином, вибудувати дотичні норми поведінки – нормативні правила, що стануть фундаментом процесів розвитку та функціонування відповідної спільності.

Очевидно, що в правовій державі закони, правила, процедури та порядки мають бути не просто декларативними, а і фактичними, такими, що не піддаються сумніву при їх використанні в професійному житті та побуті кожним учасником такої спільності. На цьому етапі проблематика нормативної поведінки тісно пов'язана із моделями взаємовідносин між колективом та управлінською ланкою. Ряд вчених пропонують креативні ідеї спрямовані на досягнення процвітання суспільства або окремої спільності в контексті дотримання правових норм. Так, зокрема, М. Селігмен пропонує PERMA модель для правового благополуччя, яка описує п'ять ключових елементів, що сприяють процвітання: позитивні емоції (Positive Emotions), залученість (Engagement), позитивні відносини (Relationships), сенс (Meaning) та досягнення (Accomplishment) [25] (рис. 1).

Рис 1. Модель PERMA

Отже керівник, в рамках розуміння вищевказаних уявлень має бути всебічно зацікавлений у недопущенні відхилень від нормативної поведінки, яка, з одного боку, передбачає неухильне дотримання правових норм, що визначають неможливість вчинення будь-яких правопорушень у своїй діяльності, а з іншого, вимагає безумовне виконання посадових інструкцій та традиційних форм поведінки притаманних тому чи іншому підрозділу чи суспільній формації, на чолі якої він стоїть. При цьому за своїми повноваженнями керівник може суттєво відрізнятись від інших членів колективу, навіть від тих, хто буде становити своєрідну еліту, що більш дотична до прийняття важливих рішень в рамках регулювання діяльності даної конкретної спільності.

Однак, ролі та завдання управлінської та виконавської ланки можуть бути відмінні між собою і керівник часто має бути не просто виконавцем чітких інструкцій та правил, але і, в ряді випадків, проявляти певну креативність та неординарність, заважаючи на те, що стандартні інструкції та правила в кризових умовах можуть втрачати свою актуальність.

На цьому етапі, важливим є не лише збереження стабільності, але і недопущення процесів застою та ригідності, що вимагатимуть від управлінської ланки пошуку нових підходів, не порушуючи при цьому базових засад функціонування існуючої спільності.

Звертаючись до наукових думок з цього приводу, варто навести твердження Дж. М. Бернс, який в книзі “Лідерство” наголошує на важливій ролі трансформаційного лідерства, що безпосередньо пов’язане з феноменами уяви [10]. Цей стиль використовують лідери з певними рисами характеру, які прагнуть працювати разом зі своїми командами, щоб виявити зміни та розробити наступні кроки дій, розвиваючи та надаючи своїм послідовникам можливість стати лідерами самі по собі. Йдеться про побудову не лише лідерської вертикалі, але і про створення команди управлінської еліти, яка б могла задавати загальне спрямування розвитку соціуму та підтримувати його стабільність у момент криз та викликів.

Доповнюючи Дж. М. Бернса В. М. Басс визначив чотири елементи, що складають трансформаційного лідера, відомі як 4 “Я”: ідеалізований вплив (ІІ), інтелектуальна стимуляція (ІС), натхнення мотивація (ІМ), індивідуалізований розгляд (ІР) (рис. 2).

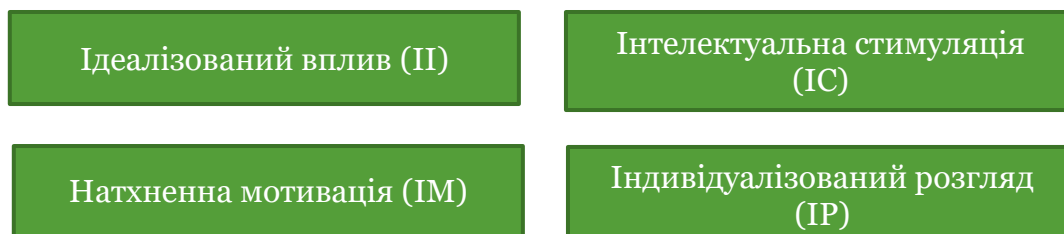

Рис 2. Елементи трансформаційного лідера

На думку В. М. Басса, ці елементи вирішальні, якщо лідер бажає надихати, виховувати та розвивати своїх послідовників. В цьому випадку ми можемо говорити про залучення потенціалу уяви для досягнення базових цілей трансформаційного лідерства [14]. Роль уяви у процесах управлінського впливу досить значна, однак варто пам’ятати і про ризики та обмеження, які мають бути враховані управлінською командою під час уявлення, оскільки сліпа гіпотетична конструкція побудована лише на базі уяви, без стійкого фундаменту розуміння існуючих закономірностей та об’єктивних фактів, може мати суттєві прогалини, які в подальшому можуть завадити досягненню поставленої цілі.

Саме тому, на етапі декларації гіпотетичних ідей та ідеалів важлива думка не лише окремого індивіда, але і всієї команди, яка може надати об’єктивну критику існуючій ідеї, доповнивши її необхідними елементами, які не були враховані на етапі проектування чи первинної побудови певної концепції та моделі.

Саме тому, можна сказати, що дискусія та комунікативна взаємодія може суттєво допомогти в питаннях використання уяви в умовах побудови управлінської стратегії. В першу чергу, це питання стає актуальним в форматі уявлення нових правил, процедур та норм в певному соціумі не апробованих та таких, що можуть викликати різні думки та протиріччя.

Відомий фахівець у сфері дискурсивної етики Ю. Габермас в своїй праці “Теорія комунікативної активності” наголошує на важливій ролі особливостей комунікативної активності в форматі розуміння правового суспільства [16]. Зокрема, Ю. Габермас відстоює концепцію демократії, що базується на обговоренні, яка зосереджується на існуючих або таких, що повинні існувати, процедурах, за допомогою яких ідеї та ідеали, що лежать в основі демократичних дебатів, а також рішення, що приймаються в демократичних режимах, залишаються відкритими для обговорення [21].

Філософський дискурс з цього приводу наводить нам досить яскравий приклад, коли уявні ідеї доповнюються аргументованою критикою та чіткими фактами, породженими глибоким аналізом та поглядом із іншого ракурсу відмінного від позиції автора.

Так, зокрема, відома суперечка у сучасній політичній філософії 1990-х років, між Ю. Габермасом і Дж. Роулзом була зосереджена на питаннях справедливості, демократії, легітимності влади та ролі публічного розуму в плюралістичному суспільстві, що відбулася в журналі “The Journal of Philosophy” у 1995 році. Дискусія розгорнулася навколо двох ключових книг Дж. Роулза: “Політичний лібералізм” [23] та “Теорія справедливості” [22], в яких автор адаптує класичні ідеї до умов плюралізму та працею Ю. Габермаса “Між фактами та нормами” [18], де описана теорія дискурсивної демократії, заснована на комунікативній дії та дискурсі [9]. Науковими джерелами дискусії стали також праці Ю. Габермаса “Примирення через публічне використання розуму: зауваження до політичного лібералізму Роулза” [17], “Розумне проти істинного, або моральність світоглядів” [19], а також Дж. Роулза: “Політичний лібералізм, відповідь Габермасу” [24].

В своїх роботах Ю. Габермас критикував Дж. Роулза за те, що його теорія ставить індивідуальні ліберальні права (свободи “сучасних”) вище за демократичну участь громадян (свободи “античних”), порушуючи їхню “співоригінальність”. На думку науковця вона використовує “монологічну” процедуру, де принципи справедливості обираються гіпотетично одним суб'єктом, а не через реальний діалог та недостатньо акцентує на ролі демократії та публічного дискурсу в легітимізації права, а також не повною мірою враховує, як норми виникають із реальної комунікативної практики.

В свою чергу Дж. Роулз відповідав, що його теорія не є метафізичною чи моральною в кантіанському сенсі, а є суто політичною. Вона базується на “перекритому консенсусі” розумних доктрин у плюралістичному суспільстві і не претендує на істину для всіх сфер життя. Автор стверджував, що приватна та публічна автономія “співоригінальні”, але принципи справедливості обираються в оригінальній позиції для уникнення конфліктів. Принципи справедливості потрібні, щоб демократія не стала тиранією більшості, а легітимність рішень походить від публічного розуму, де громадяни аргументують політичні рішення зрозумілими для всіх причинами. Саме тому, має бути консенсус орієнтований перш за все на базові принципи.

На це Ю. Габермас відповідав, що Дж. Роулзова концепція “розумного” є епістемічною, близькою до “істинного”, і що справжня легітимність можлива лише через реальний дискурс, а не гіпотетичну конструкцію.

На нашу думку варто погодитися із цим твердженням звернувши увагу на слабку позицію суто гіпотетичних конструкцій, в той же час не заперечуючи проти загальної ідеї використання уяви в питаннях побудови ідеальних моделей.

Підсумовуючи сказане, може відзначити спільне корисне значення для науки таких дискусій, оскільки обидва мислителі прагнули примирити лібералізм (права індивідів) та республіканізм (демократична участь), маючи суттєві розбіжності у поглядах, оскільки Дж. Роулз бачив політичний лібералізм сумісним із класичним республіканізмом, а Ю. Габермас – через дискурсивну теорію права та демократії. Основні протиріччя в рамках цього дискурсу зводяться до того, що Дж. Роулз вважає, що демократія може порушити права меншин, тому спочатку є сенс фіксувати справедливі правила (на кшталт конституції), а потім дозволяти демократію, в той час як Ю. Габермас більше вірить у силу вільного обговорення: якщо люди справді вільно і розумно говорять, то і права, і закони вийдуть справедливими.

Не зважаючи на те, що в рамках цієї дискусії були виявлені ряд розбіжностей в тому числі і у питаннях пріоритетності концепцій щодо первинних благ у Дж. Роулза та спільного блага в Ю. Габермаса, втім науковців об'єднувала близькість позицій щодо пошуку нормативних основ демократії в умовах плюралізму.

Відповідна дискусія обумовила її детальний аналіз Дж. Г. Фінлейсоном у праці “Дебати Габермаса-Роулза” [12], яка вважається її авторитетним оглядом та викликала значний суспільний резонанс і посприяла подальшим широким дебатам про публічний розум, релігію в політиці та реалістичність політичної теорії.

З огляду на це можна відмітити, що потенціал уяви реалізується через візуалізацію цілей, мети та перспектив, посилюючи управлінський вплив керівника, а через нього уявне бачення керівної еліти, яка при підтримці усього соціуму, в симбіозі з керівником, спрямовує подальшу політику динамічного розвитку соціуму в тому чи іншому напрямку. Використовуючи уяву, інституція, яку представляє конкретний керівник за підтримки ініціативної групи, маючи право на остаточне прийняття рішень, формує уявлення про правосвідомість для усього соціуму, де співвідношення ідеальної правосвідомості людини (індивідуальні уявлення про справедливість) та колективного соціуму (групові норми) визначають реальну ефективність подальших правових постулатів.

На цьому етапі важливою стає проблематика вивчення особливостей формування правосвідомості сучасного управлінця. Зважаючи на значну актуальність відповідного наукового запиту та недостатність досліджень у цій сфері, відповідні проблемні питання можуть мати суттєві перспективи для майбутніх наукових розробок. Варто вказати, що необхідність дотримання норм права та право свідомої поведінки широко розкриті в рамках вивчення правосвідомості у юристів, що можуть стати серйозним базисом для вивчення і в сфері управління, а отже на нашу думку з успіхом екстрапольована і на керівну сферу. Отже психологічними особливостями залучення процесів креативного мислення та апробування уявних конструкцій у сфері управління може стати дискусійна практика зборів компетентних осіб, яка покликана перетворити абстрактні норми на конкретні вказівки, де керівник з високим потенціалом уяви модерує управлінський вплив ініціативної групи, формуючи поведінки, норми та процедури на базі отриманих порад, рекомендацій та експертних висновків. Таким чином приєднуючись до думок Юркова можна сказати, що уявне моделювання етичних дилем підвищує легітимність управлінських рішень.

Висновок. Уява – це психічний процес створення нових образів, що слугує основою для діяльності у будь-якій сфері включаючи і сферу управління. Вона є важливим елементом управлінського процесу, що здійснюється з метою збереження прогресу, процвітання та досягнення цілей істинно правової держави. Даний психологічний процес може виступати потужним каталізатором управлінського впливу та розвитку правосвідомого керівництва за умови відповідного управління ризиками та дотримання етичних та правових норм. Для формування ефективних моделей етичного управління в сучасному українському суспільстві потрібна комплексна міждисциплінарна стратегія, що поєднує психологію, право та філософію.

Слід також відмітити, що під час здійснення управлінського впливу правосвідомого керівника в рамках побудови стабільного, прогресивного та правового суспільства, сучасному керівнику слід уміти використовувати увесь комплекс своїх професійних якостей, соціально-психологічних навичок та необхідний арсенал доцільних психологічних засобів, важливих для застосування в роботі управлінця. На цьому етапі уява має займати не останнє місце оскільки вона необхідною стороною будь-якої людської діяльності, пов'язаною із прогнозуванням та моделюванням майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Кузнецов, МА, Заїка, ЄВ 2013, *Психологія уяви*. Навчально-методичний посібник, Харків : ХНПУ, 151 с.
2. Луцький, АІ 2014, ‘Правосвідомість юриста як суб’єктивне відображення чинної правової ідеології’, *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, № 2, с. 50-60.
3. Луцький, ІМ, Луцький, АІ & Каленюк, ОМ 2009, ‘Актуальні проблеми організаційно-правових засад управління у складних адміністративних системах на практиці європейського досвіду та України’, *Економіка та держава*, (3), с. 69-71.
4. Носков, В, Кальянов, А & Єфросиніна, О 2005, ‘Правосвідомість у соціально-політичному розвитку людини’, *Правова культура*, № 5, с. 125-133.
5. Прищак, МД & Лесько, ОЙ 2016, *Психологія управління в організації*. Навчальний посібник, Вінниця, 150 с.
6. Юрков, ОС 2017, *Психологія управління: курс лекцій для студентів денної і заочної форм навчання напряму підготовки 6.030103 “Практична психологія”*. Мукачеве : МДУ. 179 с.

7. Bandura, A 1997, *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, New York : Freeman, p. 77-115.
8. Bass, BM & Avolio, BJ 1994, 'Improving Organizational Effectiveness through Transformational Leadership', *Sage Publications*, p. 3-15
9. Baynes, K 2020, *The Habermas/Rawls debate. Contemporary Political Theory*. Available from : <<https://doi.org/10.1057/S41296-020-00418-0>>. [27 November 2025].
10. Burns, JM 1978, *Leadership*, Harper & Row, p. 20-25.
11. Deflem, M 2013, 'The Legal Theory of Jürgen Habermas', in *Law and Social Theory*, Second Edition, edited by Reza Banakar and Max Travers. Oxford, UK: Hart Publishing, pp. 70-95. Available from : <<https://deflem.blogspot.com/2013/09/habermaslegaltheory.html>>. [27 November 2025].
12. Finlayson, JG 2019, *The Habermas-Rawls debate*, Columbia University Press.
13. Fullan, M 2001, *Leading in a Culture of Change*, Jossey-Bass, p. 45-67.
14. Four I's of Transformational Leadership (n. d.). Available from : <<https://www.businessballs.com/leadership-styles/four-is-transformational-leadership/>>. [27 November 2025].
15. Freeman, RE 1984, *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Pitman, p. 46-89.
16. Habermas, J 1984, 'The Theory of Communicative Action', *Beacon Press*, Vol. 1, p. 287-337.
17. Habermas, J 1995, 'Reconciliation through the public use of reason: Remarks on John Rawls's political liberalism', *The Journal of Philosophy*, 92(3), pp. 109-131.
18. Habermas, J 1996, *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). MIT Press. (Original work published 1992).
19. Habermas, J 1996, "Vernünftig" versus "wahr" - oder die Moral der Weltbilder', in *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, pp. 95- 127.
20. Kohlberg, L 1981, *Essays on Moral Development*, Harper & Row, Vol. 1, pp. 12-409.
21. Northouse, PG 2018, *Leadership: Theory and Practice*, Sage, 8th ed., p. 367-389.
22. Rawls, J 1971, *A Theory of Justice*, Harvard UP, p. 136-142.
23. Rawls, J 1993, *Political Liberalism*, Columbia University Press.
24. Rawls, J 1995, 'Political Liberalism: Reply to Habermas', *The Journal of Philosophy*, Mar., , Vol. 92, No. 3 (Mar., 1995), pp. 132-180.
25. Seligman, MEP 2011, *Flourish*, Free Press, p. 24-56.
26. Vroom, VH 1964, *Work and Motivation*, Wiley, p. 17-45.

References:

1. Kuznietsov, MA, Zaika, YeV 2013, *Psykhologhiia uiavy (Psychology of Imagination)*. Navchalno-metodychnyi posibnyk, Kharkiv : KhNPU, 151 s.
2. Luts'kyi, AI 2014, 'Pravosvidomist yurysta yak subiektyvne vidobrazhennia chynnoi pravovoi ideolohii (The Legal Consciousness of a Lawyer as a Subjective Reflection of the Current Legal Ideology)', *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, № 2, c. 50-60.
3. Luts'kyi, IM, Luts'kyi, AI & Kaleniuk, OM 2009, 'Aktualni problemy orhanizatsiino-pravovykh zasad upravlinnia u skladnykh administratyvnykh systemakh na praktytsi yevropeiskoho dosvidu ta Ukrainy (Current problems of organizational and legal foundations of management in complex administrative systems in the practice of European experience and Ukraine)', *Ekonomika ta derzhava*, (3), c. 69-71.
4. Noskov, V, Kalianov, A & Yefrosynina, O 2005, 'Pravosvidomist u sotsialno-politychnomu rozvytku liudyny (Legal Awareness in the Socio-Political Development of the Individual)', *Pravova kultura*, № 5, c. 125-133.
5. Pryshchak, MD & Lesko, OI 2016, *Psykhologhiia upravlinnia v orhanizatsii (Psychology of Management in Organizations)*. Navchalnyi posibnyk, Vinnytsia, 150 s.
6. Iurkov, OS 2017, *Psykhologhiia upravlinnia: kurs lektsii dlia studentiv dennoi i zaochnoi form navchannia napriamu pidhotovky 6.030103 "Praktychna psykhologhiia" (Psychology of Management: A Course of Lectures for Full-time and Part-time Students of the 6.030103 Practical Psychology Program)*. Mukachevo : MDU. 179 s.
7. Bandura, A 1997, *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, New York : Freeman, p. 77-115.
8. Bass, BM & Avolio, BJ 1994, 'Improving Organizational Effectiveness through Transformational Leadership', *Sage Publications*, p. 3-15
9. Baynes, K 2020, *The Habermas/Rawls debate. Contemporary Political Theory*. Available from : <<https://doi.org/10.1057/S41296-020-00418-0>>. [27 November 2025].
10. Burns, JM 1978, *Leadership*, Harper & Row, p. 20-25.
11. Deflem, M 2013, 'The Legal Theory of Jürgen Habermas', in *Law and Social Theory*, Second Edition, edited by Reza Banakar and Max Travers. Oxford, UK: Hart Publishing, pp. 70-95. Available from : <<https://deflem.blogspot.com/2013/09/habermaslegaltheory.html>>. [27 November 2025].
12. Finlayson, JG 2019, *The Habermas-Rawls debate*, Columbia University Press.
13. Fullan, M 2001, *Leading in a Culture of Change*, Jossey-Bass, p. 45-67.
14. Four I's of Transformational Leadership (n. d.). Available from : <<https://www.businessballs.com/leadership-styles/four-is-transformational-leadership/>>. [27

- November 2025].
15. Freeman, RE 1984, *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Pitman, p. 46-89.
 16. Habermas, J 1984, 'The Theory of Communicative Action', *Beacon Press*, Vol. 1, p. 287-337.
 17. Habermas, J 1995, 'Reconciliation through the public use of reason: Remarks on John Rawls's political liberalism', *The Journal of Philosophy*, 92(3), pp. 109–131.
 18. Habermas, J 1996, *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). MIT Press. (Original work published 1992).
 19. Habermas, J 1996, "Vernünftig" versus "wahr" - oder die Moral der Weltbilder, in *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, pp. 95- 127.
 20. Kohlberg, L 1981, *Essays on Moral Development*, Harper & Row, Vol. 1, pp. 12-409.
 21. Northouse, PG 2018, *Leadership: Theory and Practice*, Sage, 8th ed., p. 367-389.
 22. Rawls, J 1971, *A Theory of Justice*, Harvard UP, p. 136-142.
 23. Rawls, J 1993, *Political Liberalism*, Columbia University Press.
 24. Rawls, J 1995, 'Political Liberalism: Reply to Habermas', *The Journal of Philosophy*, Mar., , Vol. 92, No. 3 (Mar., 1995), pp. 132-180.
 25. Seligman, MEP 2011, *Flourish*, Free Press, p. 24-56.
 26. Vroom, VH 1964, *Work and Motivation*, Wiley, p. 17-45.

Прорецензовано / Reviewed

08.12.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-5

УДК 37.01:316.74:378

АКСІОЛОГІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПОСТСЕКУЛЯРНОГО СУСПІЛЬСТВА

В. В. Куриляк

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Домінування технократичної, секулярної парадигми ХХ століття спричинило редукцію гуманістичного потенціалу університету до утилітарної функції підготовки фахівців, позбавленої глибинного морального виміру. Такий підхід, заснований на розмежуванні фактів і цінностей, сприяв виникненню системної кризи цілепокладання, яка актуалізує потребу переосмислення самої сутності освіти.

Постановка проблеми. У контексті постсекулярності, що засвідчила неспроможність тези про неминучий занепад релігії, постає потреба відновлення аксіологічного виміру освіти та переходу від інформаційної моделі до формаційної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному освітньому дискурсі зростає увага до ролі духовних і моральних смислів, а також до феномена інтеріоризації цінностей через культурні коди освітнього середовища, зокрема через "прихований" навчальний план.

Постановка завдання. Мета статті – теоретично обґрунтувати аксіологічну трансформацію вищої освіти України в умовах постсекулярного суспільства та окреслити, яким чином духовно-етичні орієнтири можуть інтегруватися в освітній процес.

Виклад основного матеріалу. Освітній процес осмислюється не лише як трансляція знань, але як інтегративний процес формування цілісної, морально зрілої особистості. Формування духовно-етичних орієнтирів розглядається як одна з ключових функцій освіти, що реалізується через інтеріоризацію смислів у межах освітнього середовища та "прихованого" навчального плану. Особлива увага приділена ролі закладів вищої освіти, заснованих релігійними організаціями. На прикладі ПВНЗ "Український

гуманітарний інститут” показано, як інтеграція віри та фахової освіти, а також концепція служіння як освітнього ідеалу сприяють формуванню “етичних лідерів” і морально відповідальних професіоналів.

Висновки. Стаття доводить необхідність парадигмальної зміни – переходу від “трансляції знань” до “трансформації особистості”, де категорія “бути” стає важливішою за категорію “мати”. Зроблено висновок, що саме такі ЗВО здатні забезпечити цілісну освіту, в якій результат виходить за межі технічної компетентності та включає духовно-етичну трансформацію особистості.

Ключові слова: аксіологічна трансформація, постсекулярне суспільство, формація, освітнє середовище, “прихований” навчальний план, духовні орієнтири, інтеграція віри та навчання, холістична освіта.

AXIOLOGICAL TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF POST-SECULAR SOCIETY

Valentyna Kuryliak

Abstract.

Relevance of the research. The dominance of the technocratic and secular paradigm of the twentieth century has reduced the humanistic potential of the university to a utilitarian function of training specialists, stripped of its deeper moral dimension. This approach, grounded in the separation of facts and values, has contributed to a systemic crisis of goal-setting, which underscores the need to rethink the very essence of education.

Problem statement. In the context of postsecularity – which has revealed the inadequacy of the thesis about the inevitable decline of religion – there emerges a need to restore the axiological dimension of education and to shift from an informational model to a formational one.

Analysis of recent research and publications. Contemporary educational discourse increasingly emphasizes the role of spiritual and moral meanings, as well as the phenomenon of value interiorization through the cultural codes of the educational environment, particularly through the “hidden” curriculum.

Research task. The aim of the article is to theoretically substantiate the axiological transformation of higher education in Ukraine within a postsecular society and to outline the ways in which spiritual and ethical orientations can be integrated into the educational process.

Main material presentation. The educational process is interpreted not merely as a transmission of knowledge but as an integrative process of forming a holistic, morally mature personality. The formation of spiritual and ethical orientations is considered one of the key functions of education, realized through the interiorization of meanings within the educational environment and the “hidden” curriculum. Special attention is given to the role of higher education institutions founded by religious organizations. The case of the Ukrainian Institute of Arts and Sciences demonstrates how the integration of faith and professional education, along with the concept of service as an educational ideal, contributes to shaping “ethical leaders” and morally responsible professionals.

Conclusions. The article substantiates the necessity of a paradigmatic shift – from the “transmission of knowledge” to the “transformation of the person”, where the category of “being” becomes more significant than the category of “having”. It concludes that such higher education institutions are capable of providing holistic education, in which the outcome extends beyond technical competence and includes the spiritual and ethical transformation of the individual.

Keywords: axiological transformation, postsecular society, formation, educational environment, hidden curriculum, spiritual orientations, integration of faith and learning, holistic education.

Актуальність теми та проблема дослідження. У XXI столітті вища освіта України постає перед викликом переосмислення власної ціннісної основи, де модель “стерильного” знання, що домінувала в академічному середовищі доби модерну, дедалі більше демонструє свою обмеженість. Класичний університет XX століття, сформований під впливом позитивізму, прагнув до розділення фактів і цінностей, науки й світогляду, раціонального мислення й духовного пошуку. Така секулярна парадигма, попри значні здобутки в розвитку наукового методу, призвела до антропологічної кризи, коли з’явилося покоління фахівців з високим рівнем технічної компетентності, але з втратою моральної

рефлексії, здатності до критичного мислення в етичному вимірі та екзистенційної глибини [1].

Зростаюча фрагментація знання, девальвація гуманітарної складової та дедалі потужніший тиск ринку трансформували університет на “фабрику” дипломів, орієнтовану на виробництво “ефективних” працівників, а не цілісних особистостей. При цьому уявна нейтральність освіти часто виявляється прикриттям прихованих ідеологій, таких як: утилітаризм, релятивізм, споживацтво тощо, які наразі формують тип мислення, що позбавлений глибшого ціннісного змісту [1].

У контексті постсекулярного суспільства, де релігійні та духовні смисли повертаються до публічного дискурсу як легітимні форми моральної інтуїції та культурної пам'яті, актуалізується потреба у відновленні аксіологічного виміру освіти. Йдеться не про конфесіоналізацію університету, а про визнання того, що жодна освітня практика не є нейтральною щодо цінностей. Питання “що ми навчаємо?” неможливе без питання “навіщо ми навчаємо?” [1].

У цих умовах освіта має перейти від “трансляції” знань до “трансформації” особистості, а саме від навчання як технічної навички до освіти як простору духовно-етичного зростання [6]. Така трансформація передбачає переосмислення не лише змісту програм, а й архітекτονіки самого освітнього середовища, включаючи явний і прихований навчальний план, символічний простір інституції, міжособистісні взаємини та аксіологічну культуру. Це дослідження є спробою окреслити контури аксіологічної трансформації вищої освіти України через аналіз функції духовно-етичних орієнтирів, з особливим акцентом на потенціал релігійно заснованих ЗВО як осередків ціннісно цілісного виховання в епоху постсекулярності на прикладі ПВНЗ “Український гуманітарний інститут”.

Постановка проблеми. Сучасний постсекулярний контекст, який спростував припущення про неминуче зникнення релігійних і духовних смислів, актуалізує необхідність повернення аксіологічного виміру в освіту та зумовлює потребу переходу від суто інформаційної моделі до формаційної, орієнтованої на розвиток особистості.

Основні результати дослідження. Теоретичне обґрунтування аксіологічної трансформації сучасної вищої освіти неможливе без звернення до концепту “постсекулярного суспільства” [6], який докорінно змінює розуміння місця релігії в публічному та академічному просторі. Протягом більшої частини ХХ століття в науковому дискурсі домінувала так звана “секуляризаційна теза” (М. Вебер [3], Е. Дюркгейм [2]), яка передбачала неминучий занепад релігії та витіснення її на маргінеси суспільного життя в міру прогресу науки та раціональності. Університет у цій парадигмі розглядався як форпост “чистого” розуму, звільненого від будь-яких теологічних передумов [12]. Однак соціокультурні реалії початку ХХІ століття засвідчили неспроможність цього прогнозу, що дало підстави провідним філософам, зокрема Юргену Габермасу, констатувати перехід до постсекулярної епохи [6].

Сутність постсекулярного повороту, за Ю. Габермасом, полягає у краху міфу про лінійний прогрес від релігійного “невігластва” до наукового “просвітлення”. Релігія не лише не зникла, але й демонструє нову вітальність, повертаючись у публічний простір та активно впливаючи на формування політичних і соціальних смислів. Габермас наголошує на необхідності діалогічного навчання, де світська і релігійна свідомість визнають обмеженість власних пізнавальних горизонтів і відкриваються до взаємозбагачення. У цій оптиці релігійні переконання більше не трактуються як приватна справа індивіда, яку слід залишити за порогом аудиторії, а визнаються як легітимне джерело мотивації та етичної орієнтації, що має право на артикуляцію в публічному дискурсі [4].

Для системи вищої освіти ця зміна парадигми має революційне значення. Постсекулярність деконструє монополію наукового позитивізму і стверджує, що релігійні та світські аргументи мають рівні права на існування в академічному середовищі лише за умови їхньої відкритості до раціональної дискусії [9]. Університет перестає бути стерильним простором, де віра витісняється як “ненауковий рудимент”, і стає майданчиком для глибинного світоглядного діалогу [6]. Це створює попит на нову модель знання, яке не розриває зв'язок між фактом і цінністю, між інтелектуальним пізнанням і моральним імперативом.

У цьому контексті заклади вищої освіти з релігійним засновником набувають особливої суб'єктності. Вони перестають сприйматися як “архаїчні анклав” або ізольовані

осередки конфесійної індоктринації [6]. Натомість, в умовах кризи ціннісних орієнтирів світської освіти, такі заклади стають авангардом нової освітньої парадигми, що базується на гармонійній співпраці віри та розуму. Саме ЗВО, засновником яких є релігійні організації зберігають свою ідентичність, здатні запропонувати суспільству модель цілісної (холістичної) освіти, де духовно-етична формація є не додатком до професійної підготовки, а її інтегруючим стержнем [11]. Таким чином, конфесійний ЗВО в постсекулярному світі виконує не лише функцію збереження традиції, а й стає модератором суспільного діалогу про моральні виміри науки, професії та громадянства.

Також ключовим вектором трансформації вищої освіти України в сучасних умовах є зміна її телеологічної (цільової) установки, тобто перехід від суто інформаційної парадигми до формаційної [15]. Тривалий час у системі вищої школи домінувала технократична модель, де основною функцією університету вважався “трансфер знань”, а саме передача суми професійних відомостей та навичок від викладача до студента. У цій логіці, що базувалася на вузькому розумінні компетентнісного підходу, випускник розглядався крізь призму ринкової утилітарності як функціональний елемент економічної системи, своєрідний “гвинтик”, ефективність якого вимірюється виключно його продуктивністю та адаптивністю до вимог роботодавця. Однак такий освітній редукціонізм призвів до небезпечного розриву між високою фаховою кваліфікацією та рівнем моральної зрілості фахівця.

Відповіддю на цю кризу стає “аксіологічний поворот” [1], тобто переорієнтація освітнього процесу на модель цілісного виховання. У цій парадигмі метою вищої освіти є не лише підготовка носія професійних компетенцій, а формування зрілої особистості, здатної до самостійного морального судження та відповідального соціального діяння. Йдеться про відновлення класичного розуміння освіти як процесу творення людини, де інтелектуальний розвиток нерозривно пов’язаний із духовним та етичним зростанням. Освіта перестає бути процесом накопичення інформації і стає процесом трансформації особистості, де категорія “бути” стає важливішою за категорію “мати” мати диплом чи набір навичок.

У контексті цієї трансформації кардинально змінюється методологія роботи з цінностями. Аксіологічні константи, такі як гідність, служіння, відповідальність та чесність, не можуть бути засвоєні виключно через теоретичне викладання (лекційні курси з етики), оскільки знання про добро ще не гарантує добродесної поведінки. Цінності потребують інтеріоризації та глибокого внутрішнього присвоєння, перетворення їх із зовнішніх норм на внутрішні переконання особистості. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє не лише офіційний навчальний план, а й так званий “прихований” навчальний план як сукупність неписаних норм, атмосфери закладу, стилю комунікації між викладачами та студентами, та загальної етичної культури університетського середовища. Саме середовище виступає основним виховним чинником, що формує етос майбутнього фахівця [1, с. 169-193].

У цьому аспекті заклади вищої освіти з релігійним засновником володіють унікальною онтологічною перевагою. На відміну від світських університетів, де ціннісні системи часто базуються на суспільному договорі і є схильними до релятивізму та змін залежно від політичної чи культурної кон’юнктури, релігійні ЗВО пропонують аксіологію, що ґрунтується на трансцендентному та біблійному фундаменті. Це забезпечує сталість та імперативність моральних орієнтирів. У християнському університеті цінності не є змінними конструктами, а розглядаються як об’єктивна реальність, що випливає з природи Бога та Його задуму про людину. Така онтологічна вкоріненість дозволяє створити цілісне освітнє середовище, де декларовані цінності (місія та візія університету) не розходяться з реальними практиками, створюючи умови для справжньої духовно-етичної формації особистості.

Тому, в умовах постсекулярної реальності, де суспільний запит зміщується від вузькопрофільного фахівця до соціально відповідальної особистості, заклади вищої освіти з релігійним засновником демонструють унікальну модель освітньої діяльності. На прикладі ПВНЗ “Український гуманітарний інститут” (УГІ) [5] можна простежити, як конфесійна ідентичність стає не обмежувальним фактором, а джерелом інноваційних підходів до формації студента. Ця специфіка реалізується через два ключові механізми, а саме через інтеграції віри та навчання та концепцію служіння як фінального освітнього результату.

Фундаментальною відмінністю освітнього процесу в УГІ є відмова від дуалістичного підходу, який розділяє “духовне” та “професійне” життя. Принцип інтеграції віри та навчання виходить далеко за межі формальних релігійних практик (таких як молитва перед заняттями чи наявність капелана). Він передбачає глибинну світоглядну переорієнтацію

навчальних дисциплін. У цій моделі віра виступає не як додаток до науки, а як “оптика”, крізь яку розглядається фаховий зміст.

Наприклад, в економічних дисциплінах біблійний концепт “управління” трансформує розуміння ресурсів, Наприклад від інструментів збагачення до об’єктів відповідального розпорядження. У філології та журналістиці християнська етика слова задає високі стандарти правдивості та відповідальності за вплив інформації на свідомість аудиторії. Таким чином, студент УГІ засвоює професійні компетенції не ізольовано, а в нерозривному зв’язку з етичними імперативами, що дозволяє подолати кризу фрагментарності знання, притаманну секулярній освіті.

Другим системоутворюючим елементом є орієнтація на служіння. У постсекулярному світі, що страждає від індивідуалізму та соціальної атомізації, зростає попит на емпатію та громадянську залученість. Християнська категорія “служіння” в освітньому просторі УГІ набуває універсального звучання, стаючи зрозумілою для широкого загалу як волонтерство, соціальна відповідальність та активна громадянська позиція [14].

Освітня система УГІ, імплементуючи елементи навчання через служіння, формує у студентів розуміння професії як покликання [16]. Успіх випускника вимірюється не лише кар’єрним зростанням чи рівнем доходу, а й здатністю використовувати свої знання для вирішення суспільних проблем та допомоги ближньому. Така установка резонує із сучасними глобальними трендами сталого розвитку, перетворюючи випускника християнського університету на затребуваного агента позитивних соціальних змін.

Отже, ПВНЗ “Український гуманітарний інститут” демонструє, що в постсекулярну добу ЗВО, заснований релігійною організацією здатний запропонувати ефективну відповідь на кризу цінностей у вищій освіті. Поєднуючи академічну доброчесність із біблійною аксіологією, заклад формує новий тип інтелектуальної еліти, для якої компетентність невіддільна від моральності, а лідерство неможливе без служіння [16].

Підсумовуючи аналіз аксіологічної трансформації, слід констатувати, що суто секулярна модель освіти, яка тривалий час декларувала світоглядну нейтральність, фактично усунула з академічного дискурсу телеологічний вимір, а саме питання “Навіщо?”, залишивши домінувати лише методологічне питання “Як?”. Таке звуження призвело до небезпечного розриву між інтелектуальним зростанням та моральним розвитком особистості, що в умовах постсекулярного суспільства сприймається як системна криза. У цьому контексті заклади вищої освіти з релігійним засновником, зокрема ПВНЗ “Український гуманітарний інститут”, набувають стратегічного значення, пропонуючи альтернативну аксіологічну матрицю. Її системність та життєздатність забезпечуються трьома фундаментальними чинниками.

Перший чинник – це онтологічна стабільність цінностей – Джерело [8]. На відміну від світських інституцій, де етичні кодекси часто формуються ситуативно або під впливом мінливих соціальних трендів, ціннісна система УГІ має трансцендентне Джерело (Біблію). Наявність релігійного засновника гарантує, що моральні орієнтири не беруться “зі стелі”, а базуються на вічному, біблійному фундаменті. Це забезпечує аксіологічну сталість освітньої системи, яка не піддається ерозії під впливом релятивізму.

Другий чинник – це інтеріоризація через корпоративну культуру, тобто спосіб життя. У той час як у багатьох світських ЗВО цінності залишаються декларативними, тобто зафіксованими на папері. Тому відірваними від реальності, у релігійному закладі вони стають частиною повсякденного способу життя. Духовно-етична формація в УГІ перестає бути факультативним додатком, а стає наскрізним принципом, що пронизує всі рівні комунікації та управління [13].

Третій чинник – це суспільна релевантність в контексті відновлення України. Постсекулярне суспільство сучасної України, особливо в умовах війни та викликів повоєнної відбудови, демонструє гострий запит на “моральних професіоналів”, тобто фахівців, чия компетентність підкріплена доброчесністю [7]. Перехід УГІ від захисної стратегії (“збереження віри студентів”) до проактивної стратегії (“формація етичних лідерів для суспільства”) є прямою відповіддю на цей запит.

Таким чином, в умовах постсекулярності саме ЗВО із релігійним засновником здатний забезпечити синергію інтелектуальної свободи та моральної відповідальності. Він демонструє, що наука і віра є не антагоністами, а комплементарними способами пізнання реальності, що є необхідною умовою для формування цілісної особистості, здатної до

відновлення та розвитку держави.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що сучасна вища освіта перебуває в точці аксіологічного перелому. Домінування секулярної та технократичної парадигми, характерної для XX століття, призвело до редукції гуманістичної сутності освіти у XXI. Формуючи професіоналів із високим рівнем технічних компетенцій, така модель нехтувала моральною рефлексією й екзистенційною цілісністю, що спричинило антропологічну кризу. Стерильна нейтральність університету виявилася міфом, за яким часто ховаються ідеології споживацтва та релятивізму. Подолання цієї кризи потребує парадигмального зсуву, тобто так званого аксіологічного повороту. Йдеться про переорієнтацію освітньої мети з трансферу знань до трансформації особистості, де в центрі стоїть формування внутрішнього світу людини, її моральних засад та здатності до відповідального вибору. Вища освіта має повернутись до класичної ідеї творення цілісної особистості, де “бути” важливіше за “мати”.

Цей процес відбувається в умовах постсекулярного суспільства, яке визнає релігійні та духовні смисли легітимним джерелом моральної орієнтації. Постсекулярна перспектива підкреслює важливість діалогу між вірою та розумом як комплементарних форм пізнання, збагачуючи гуманітарний зміст освіти та сприяючи розвитку відповідального громадянства. Тому, вирішальне значення у формуванні духовно-етичних орієнтирів відіграє не лише офіційна навчальна програма, а й освітнє середовище, а саме простір реальних практик, міжособистісних стосунків та символічних структур, відомий як “прихований” навчальний план. Саме через нього відбувається інтеріоризація цінностей, за умови, що декларовані принципи інституції відповідають її повсякденному функціонуванню.

У цьому контексті особливу роль відіграють заклади вищої освіти з релігійним засновником, зокрема приватні християнські ЗВО, такі як ПВНЗ “Український гуманітарний інститут”. Їх ціннісна стабільність, укорінена у трансцендентному вимірі, створює сприятливі умови для реалізації цілісної освітньої парадигми, де знання інтегрується з вірою, а професійна підготовка супроводжується духовною формацією. Така модель дозволяє готувати не лише компетентних, але й етично відповідальних фахівців і лідерів із моральною позицією, спроможних діяти в умовах складної соціокультурної реальності.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко, ВП (ed.) 2021, *Філософія освіти*, Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 347 с.
2. Буга, Є 2011, ‘Еміль Дюркгейм про сутність релігії та її ролі в суспільному житті’, *Релігія та соціум*, no. 1, pp. 225–230.
3. Вебер, М 1994, *Протестантська етика і дух капіталізму*, trans. О. Погорілий, Київ : Основи, 261 с.
4. Габермас, Ю 2014, *До реконструкції історичного матеріалізму*, trans. В. Куплін, Київ : Дух і Літера, p. 320.
5. *Головна сторінка* n.d., Український гуманітарний інститут. Available from : <<https://ugi.edu.ua/>> [21 July 2025].
6. Горохолінська, ІВ 2019, *Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності*, Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 424 с.
7. *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні 2018*, Міністерство освіти і науки України. Available from : <<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2018/01/18/1-kontseptsiya-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-17012018-na-grom-obgovor.docx>> [21 August 2025].
8. Кришмарел, В 2014, *Релігійна освіта в державних школах: європейський та український контекст*, Релігія в Україні. Available from : <<https://www.religion.in.ua/main/analitica/26179-religijna-osvita-v-derzhavnix-shkolax-yevropejskij-ta-ukrayinskij-kontekst.html>> [21 July 2025].
9. Кузнецова, К 2021, ‘Динаміка секуляризації як процес взаємного навчання філософії та релігії’, *Філософія освіти. Philosophy of Education*, vol. 26, no. 2, pp. 43–56.
10. Левицький, ВС 2015, ‘Дискурс про секуляризацію як відображення і конструювання процесу секуляризації’, *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки*, no. 1–2, pp. 398–404.
11. *Пам’ятка про цінності та ідентичність Українського Католицького Університету* (n. d.), Wiki UCU. Available from : <https://wiki.ucu.edu.ua/pro_tsinnosti_ta_identychnist> [21 September 2025].
12. Панасенко, ОВ 2011, ‘Державно-політичні аспекти регулювання релігійної освіти’, *Вісник НТУУ ‘КПІ’. Філософія. Психологія. Педагогіка*, no. 1, pp. 66–70.
13. Свидрук, ІІ, Миронов, ЮБ & Кундицький, ОО (n. d.), *Теорія організації*. Available from : <<https://kerivnyk.info/teoriya-organizacii9>>. [21 September 2025].
14. Филипович, ЛО & Титаренко, ВВ 2021, ‘Релігія як цінність і релігійні цінності: релігієзнавчі і

соціологічні виміри', *Мультиверсум. Філософський альманах*, no. 1 (173), pp. 71–86.

15. Хамітов, НВ 2023, *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*, Київ : КНТ, p. 405.
16. Штанько, Л 2023, *Український гуманітарний інститут під час війни: жертовність і служіння*, Adventist.ua. Available from : <<https://adventist.ua/news/analytics/ukrainskyi-humanitarnyi-institut-pid-chas-viiny-zhertovnist-i-sluzhinnia/>> [21 June 2025].

References:

1. Andrushchenko, VP (ed.) 2021, *Filosofia osvity (Philosophy of illumination)*, Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 347 p.
2. Buha, Ye 2011, 'Emil Diurkheim pro sutnist religii ta yii roli v suspilnomu zhytti (Emile Durkheim about the essence of religion and its role in adult life)', *Relihiia ta sotsium (Religion and society)*, no. 1, pp. 225–230.
3. Veber, M 1994, *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu (Protestant ethics and the spirit of capitalism)*, trans. O Pohorilyi, Kyiv : Osnovy, 261 p.
4. Habermas, Yu 2014, *Do rekonstruktsii istorychnoho materializmu (Before the reconstruction of historical materialism)*, trans. V Kuplin, Kyiv : Dukh i Litera, p. 320.
5. *Holovna storinka (Main page)* (n. d.), Ukrainskyi humanitarnyi instytut (Ukrainian Humanitarian Institute). Available from : <<https://ugi.edu.ua/>> [21 July 2025].
6. Horokholinska, IV 2019, *Postsekuliarnist: filosofski ta bohoslovski intentsii suchasnoi relihiinosti (Postsecularity: philosophical and theological intentions of modern religion)*, Chernivtsi : Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovych, 424 c.
7. *Kontseptsiiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini (Concept for the development of public lighting in Ukraine)* 2018, Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (Ministry of Education and Science of Ukraine). Available from : <<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennia/2018/01/18/1-kontseptsiiia-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-17012018-na-grom-obgovor.docx>> [21 August 2025].
8. Kryshmarel, V 2014, *Relihiina osvita v derzhavnykh shkolakh: yevropeyskyi ta ukrainskyi kontekst (Religious education in state schools: European and Ukrainian context)*, Relihiia v Ukraini (Religion in Ukraine). Available from : <<https://www.religion.in.ua/main/analitica/26179-religijna-osvita-v-derzhavnix-shkolax-yevropejskij-ta-ukrayinskij-kontekst.html>> [21 July 2025].
9. Kuznetsova, K 2021, 'Dynamika sekularyzatsii yak protses vzaiemnoho navchannia filosofii ta religii (The dynamics of secularization as a process of mutual development of philosophy and religion)', *Filosofia osvity (Philosophy of Education)*, vol. 26, no. 2, pp. 43–56.
10. Levytskyi, VS 2015, 'Dyskurs pro sekularyzatsiiu yak vidobrazhennia i konstruiuvannia protsesu sekularyzatsii (Discourse about secularization as a reflection and construction of the process of secularization)', *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Ser. B : Humanitarni nauky (Bulletin of Donetsk National University. Ser. B: Humanities)*, no. 1-2, pp. 398–404.
11. *Pamiatka pro tsinnosti ta identychnist Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu (A reminder about the values and identity of the Ukrainian Catholic University)* (n. d.), Wiki UCU. Available from : <https://wiki.ucu.edu.ua/pro_tsinnosti_ta_identychnist> [21 September 2025].
12. Panasenکو, OV 2011, 'Derzhavno-politychni aspekty rehuliuвання relihiinoy osvity (State-political aspects of the regulation of religious education)', *Visnyk NTUU 'KPI'. Filosofii. Psykholohiia. Pedahohika (Newsletter of NTUU 'KPI'. Philosophy. Psychology. Pedagogy)*, no. 1, pp. 66–70.
13. Svydruk, II, Myronov, YuB & Kundytskyi, OO (n. d.), *Teoriia orhanizatsii (Organization theory)*. Available from : <<https://kerivnyk.info/teoriya-organizacii9>>. [21 September 2025].
14. Fylopovych, LO & Tytarenko, VV 2021, 'Relihiia yak tsinnist i relihiini tsinnosti: relihiieznachchi i sotsiologichni vymiry (Religion as value and religious values: religious scholars and sociological figures)', *Multyversum. Filosofskyi almanakh (Multiverse. Philosophical almanac)*, no. 1 (173), pp. 71–86.
15. Khamitov, NV 2023, *Filosofska antropohiia: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu (Philosophical anthropology: current problems. From the theoretical to the practical turn)*, Kyiv : KNT, p. 405.
16. Shtanko, L 2023, *Ukrainskyi humanitarnyi instytut pid chas viiny: zhertovnist i sluzhinnia (Ukrainian Humanitarian Institute in the Hour of War: Sacrifice and Service)*, Adventist.ua. Available from : <<https://adventist.ua/news/analytics/ukrainskyi-humanitarnyi-institut-pid-chas-viiny-zhertovnist-i-sluzhinnia/>> [21 June 2025].

Прорецензовано / Reviewed

05.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.11.2025

II 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-6

УДК: 17.022:504

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

І. К. Яременко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження зумовлена зростанням глобальних екологічних, соціальних і технологічних викликів, що актуалізують потребу у філософському переосмисленні сталого розвитку не лише як управлінської чи економічної стратегії, а як цілісного аксіологічного проекту.

Постановка проблеми. У сучасному науковому дискурсі зберігається методологічна та концептуальна роз'єднаність між аналізом окремих цінностей та їх цілісним соціально-філософським осмисленням у контексті глобальних трансформацій, зумовлених цифровізацією, технологічним прискоренням і зростанням екологічних ризиків, що ускладнює розуміння сталого розвитку як узгодженої системи етичних орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сталого розвитку набула ґрунтового осмислення у працях вітчизняних дослідників, зокрема М. Бойченка, Л. Горбунової, Л. Горошкової, В. Зінченка, Л. Калініченко, О. Кивлюк, О. Поліщук, Н. Петрук та інших.

Постановка завдання. Окреслити аксіологічні засади сталого розвитку, інтерпретуючи їх через сукупність цінностей, зокрема відповідальності, справедливості, свободи, участі та інклюзії.

Виклад основного матеріалу. У статті сталий розвиток осмислюється як цілісна ціннісно-нормативна модель суспільного буття. Здійснено соціально-філософський аналіз ключових аксіологічних засад сталого розвитку, зокрема відповідальності, справедливості, свободи, участі та інклюзії, у контексті зростаючої глобальної взаємозалежності, екологічних ризиків і технологічних викликів сучасності. Обґрунтовано взаємозумовленість означених цінностей та їх визначальну роль у формуванні стійких моделей соціальних трансформацій.

Висновки. Обґрунтовано, що сталий розвиток постає як цілісний аксіологічний проект, у межах якого відповідальність, справедливість, свобода, участь та інклюзія утворюють взаємопов'язану нормативну систему. Показано, що узгодження цих цінностей є необхідною умовою довгострокових соціальних трансформацій, спрямованих на збереження поступу людства та гармонізацію відносин між людиною, суспільством і природою.

Ключові слова: сталий розвиток, аксіологія, відповідальність, справедливість, свобода, участь, інклюзія, соціальна філософія.

AXIOLOGICAL PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Ivan Yaremenko

Abstract.

Relevance of the research. The relevance of the research is due to the growth of global environmental, social and technological challenges, which actualize the need for a philosophical rethinking of sustainable development not only as a management or economic strategy, but as a holistic axiological project.

Problem statement. In modern scientific discourse, there is a methodological and conceptual disconnect between the analysis of individual values and their holistic socio-philosophical understanding in the context of global transformations caused by digitalization, technological acceleration and the growth of environmental risks, which complicates the understanding of sustainable development as a coherent system of ethical guidelines.

Analysis of recent research and publications. The issue of sustainable development has been thoroughly understood in the works of Ukrainian researchers, in particular M. Boychenko, L. Gorbunova, L. Horoshkova, V. Zinchenko, L. Kalinichenko, O. Kyvlyuk, O. Polishchuk, N. Petruk and others.

Research task. To outline the axiological principles of sustainable development, interpreting them through a set of values, in particular responsibility, justice, freedom, participation and inclusion.

Main material presentation. The article conceptualizes sustainable development as a holistic value-normative model of social existence. A socio-philosophical analysis of the key axiological principles of sustainable development, in particular responsibility, justice, freedom, participation and inclusion, is carried out in the context of growing global interdependence, environmental risks and technological challenges of modernity. The interdependence of the specified values and their determining role in the formation of sustainable models of social transformations is substantiated.

Conclusions. It is substantiated that sustainable development appears as a holistic axiological project, within which responsibility, justice, freedom, participation and inclusion form an interconnected normative system. It is shown that the coordination of these values is a necessary condition for long-term social transformations aimed at preserving the progress of humanity and harmonizing the relations between human, society and nature.

Keywords: sustainable development, axiology, responsibility, justice, freedom, participation, inclusion, social philosophy.

Актуальність теми дослідження. Центральним елементом парадигми сталого розвитку є радикальне переосмислення морального обов'язку людини щодо світу, в якому вона живе, та щодо майбутніх поколінь. Йдеться не лише про зміну практичних моделей споживання чи управління ресурсами, а передусім про трансформацію етичних засад людської діяльності.

Проблематика аксіологічних засад сталого розвитку посідає чільне місце в сучасному соціально-філософському дискурсі, що зумовлено зростанням екологічних і соціальних викликів глобального масштабу. У цьому контексті особливої уваги набувають дослідження, спрямовані на осмислення ціннісних орієнтацій, що лежать в основі цілей сталого розвитку та їх практичної реалізації.

Постановка проблеми. Попри значний масив досліджень, присвячених проблемі сталого розвитку, у сучасному науковому дискурсі зберігається методологічна та концептуальна роз'єднаність між аналізом окремих цінностей (відповідальності, справедливості, свободи, інклюзивності, коеволюції) та їх цілісним соціально-філософським осмисленням у контексті глобальних трансформацій, зумовлених цифровізацією, технологічним прискоренням і зростанням екологічних ризиків.

У багатьох працях сталий розвиток інтерпретується переважно як стратегія управління ресурсами або як інструмент політичного та економічного регулювання, що призводить до редукції його нормативного та ціннісного виміру. Водночас недостатньо розробленою залишається проблема внутрішньої узгодженості фундаментальних етичних цінностей сталого розвитку. Це зумовлює необхідність філософського аналізу сталого розвитку як аксіологічного проекту, що поєднує етику відповідальності, різні виміри соціальної справедливості, свободу та цінності інклюзії та участі. Розв'язання цієї проблеми має важливе значення не тільки для розвитку теорії сталого розвитку, а й для практичних завдань освітньої політики, формування відповідального громадянства та розробки стратегій екосоціальної трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сталого розвитку набула ґрунтового осмислення у працях вітчизняних дослідників, зокрема М. Бойченка, Л. Горбунової, Л. Горошкової, В. Зінченка, Л. Калініченко, О. Кивлюк, О. Поліщук, Н. Петрук та інших учених. Суттєвий внесок у розробку аксіологічного виміру сталого розвитку зробили польські дослідники В. Качоха та Я. Сікора [11], які поєднали теоретичний і емпіричний підходи до аналізу цінностей сталого розвитку. У своїх наукових розвідках автори розглядають цінності-цілі, закладені в політичних програмах сталого розвитку, зокрема соціальну справедливість, міжпоколінню справедливість, свободу, відповідальність, сталий спосіб споживання та цінність природи. Особливої уваги заслуговує їхня спроба

інтерпретації цих цінностей крізь призму етики переконань, обов'язку та відповідальності, що дозволяє розглядати сталий розвиток як нормативно-ціннісну модель суспільного розвитку.

Фундаментальне значення для систематизації аксіологічних підходів до сталого розвитку мають роботи А. Папузінського [17], присвячені типологізації аксіології сталого розвитку. Автор звертає увагу на багатозначність самого поняття “сталий розвиток”, що підтверджується наявністю десятків його дефініцій у науковій літературі. У цьому контексті Папузінський пропонує розрізняти два базові типи аксіології сталого розвитку: холістично-альтруїстичну та індивідуалістично-егоїстичну. Перша ґрунтується на ідеях солідарності, відповідальності перед майбутніми поколіннями, визнанні самоцінності природи та пріоритеті спільного блага. Друга, навпаки, відображає тенденцію до інструменталізації ідеї сталого розвитку, її “відчуження” у процесі політичної та економічної екстеріоризації, коли цінності сталого розвитку підпорядковуються логіці короткострокової вигоди.

Загалом аналіз останніх досліджень свідчить, що аксіологічний вимір сталого розвитку розглядається сучасними авторами як ключовий елемент його філософського осмислення. Водночас у науковій літературі зберігається фрагментарність підходів: частина досліджень зосереджена на політичних та етичних цінностях сталого розвитку, інші — на освітніх або технологічних аспектах, що актуалізує необхідність подальших міждисциплінарних досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання. Окреслити аксіологічні засади сталого розвитку, інтерпретуючи їх через сукупність цінностей, зокрема відповідальності, справедливості, свободи, участі та інклюзії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-філософське осмислення сталого розвитку потребує звернення до його аксіологічних засад, оскільки саме система цінностей визначає нормативні орієнтири суспільних трансформацій у соціальному, економічному та екологічному вимірах. У межах соціально-філософського аналізу сталий розвиток постає не лише як стратегія довгострокового управління ресурсами, а як цілісна ціннісно-нормативна модель суспільного буття, що ґрунтується на переосмисленні відносин між людиною, суспільством і природою [2]. Така перспектива зумовлює необхідність виокремлення фундаментальних етичних цінностей сталого розвитку, серед яких особливе місце посідають відповідальність, справедливість і свобода, участь та інклюзія, що формують моральні підвалини соціальної дії в умовах зростаючої складності, глобальної взаємозалежності та технологічних викликів сучасності. Розглянемо кожну з означених цінностей більш детально.

В контексті парадигми сталого розвитку однією з базових етичних цінностей є *відповідальність*. Відповідальність у дискурсі сучасної соціальної етики постає як фундаментальна цінність, що опосередковує взаємозв'язок між індивідуальною свободою та спільним благом і оцінюється залежно від здатності людських дій інтегрувати легітимні цілі та забезпечувати потенційний розвиток усіх суб'єктів, залучених до дії або тих, хто може зазнати її наслідків [18]. В умовах складних суспільних взаємовпливів і системних ризиків відповідальність не може обмежуватися лише юридичними зобов'язаннями чи формальним дотриманням норм, а набуває характеру рефлексивної та превентивної моральної орієнтації будь-якої дії, у межах якої індивід усвідомлює та приймає наслідки власних вчинків щодо інших і спільноти загалом [7]. У концептуалізації Санду та Поповенюк відповідальність як етична цінність не протиставляється соціальній ефективності, а розглядається як умова її легітимності; такий підхід знаходить вияв як у практиках організаційного управління, так і в освітньому просторі, де педагог постає носієм і зразком моральної відповідальності [18]. У цьому сенсі відповідальність функціонує як інтегративний принцип соціального буття, який передбачає не перебирання на себе відповідальності за інших, а повагу до автономії та взаємної відповідальності суб'єктів, сприяючи соціальній згуртованості й запобіганню ірраціональним формам безвідповідальної поведінки через етичну рефлексію [4].

В контексті аксіологічної парадигми сталого розвитку, продуктивним видається концептуально осмислення відповідальності як етичної цінності в межах “принципу відповідальності” Г. Йонаса, представленого в його книзі “Імператив відповідальності: у пошуках етики для технологічної епохи”. На відміну від класичних етичних систем, зорієнтованих переважно на безпосередні міжлюдські взаємини та короткострокові наслідки вчинків, етика Йонаса розширює просторово-часовий горизонт моральної дії.

Відповідальність у цьому розумінні набуває онтологічного виміру, оскільки спрямована не лише на сучасників, а й на саме “буття” майбутнього людства [10].

Український філософ М. Бойченко, аналізуючи доробок М. Вебера, акцентує увагу на етиці відповідальності як ключовому вимірі моральної зрілості особистості та спільноти. На його думку, веберівське розуміння відповідальності виходить за межі формально-нормативної етики й ґрунтується на внутрішньому визнанні цінностей, що надають сенс людській дії. Саме це внутрішнє прийняття відповідальності, підкреслює М. Бойченко, перетворює етичний вибір на усвідомлену позицію суб'єкта, здатного діяти не лише відповідно до правил, а й з огляду на наслідки своїх вчинків у соціальному та політичному вимірах [1].

Іншою фундаментальною цінністю парадигми сталого розвитку є *справедливість*, яка в дискурсі сталого розвитку аналізується у різних часово-просторових та соціально-нормативних вимірах. У межах означеної парадигми виокремлюють дистрибутивну справедливість, що стосується справедливого розподілу ресурсів і благ у межах сучасних суспільств, глобальну справедливість, пов'язану з асиметріями розвитку між країнами та регіонами, а також міжпоколінну справедливість, яка акцентує моральну відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми.

Дистрибутивна справедливість передбачає справедливий розподіл матеріальних і нематеріальних ресурсів, можливостей та соціальних благ між членами суспільства, ґрунтуючись на принципах рівності, пропорційності та моральної обґрунтованості соціальних відмінностей [3]. У парадигмі сталого розвитку цей принцип набуває додаткового нормативного змісту, оскільки охоплює не лише соціально-економічний вимір, а й екологічний: ідеться про справедливий розподіл екологічних ризиків, тягарів адаптації до кліматичних змін, а також відповідальності за заподіяну довкіллю шкоду між різними соціальними групами, країнами та економічними суб'єктами [19].

Глобальний вимір справедливості виходить за межі національних держав і ґрунтується на визнанні гідності кожної людини незалежно від її географічного, економічного чи культурного становища. У цьому сенсі справедливість постає у якості універсальної моральної вимоги, що апелює до відповідальності глобальних інституцій, держав і транснаціональних акторів. Сталий розвиток у такій перспективі розглядається як етична відповідь на структурну нерівність між країнами “глобальної Півночі” та “глобального Півдня”, зумовлену асиметріями доступу до ресурсів, технологій і політичного впливу, а також як спроба сформувати більш справедливі моделі глобального співіснування в умовах зростаючої взаємозалежності та спільних планетарних викликів, зокрема кліматичних змін, деградації довкілля та глобальних криз [15; 19].

Ідея міжпоколінної справедливості є однією з ключових нормативних основ сталого розвитку. Вона полягає у визнанні морального статусу майбутніх поколінь як рівноправних суб'єктів етичного розгляду, навіть попри їхню фактичну відсутність у сучасному політичному та соціальному просторі [3]. Сталий розвиток у цьому сенсі визначається як зобов'язання теперішнього покоління задовольняти власні потреби без підризу можливостей майбутніх поколінь реалізовувати свої життєві проєкти. Це передбачає відмову від логіки негайного максимізування користі на користь довгострокової стабільності та цілісності соціально-природних систем. Міжпоколінна справедливість трансформує уявлення про розвиток із лінійного зростання в етичний процес підтримання умов для тривалого співіснування людства та природи [5].

Методологічно продуктивним є підхід О. Лангхелле [12], який аналізує концепцію сталого розвитку через призму соціальної справедливості, розширюючи рамки теорії справедливості Дж. Ролза для врахування глобальних і міжпоколінних вимірів справедливості. Автор стверджує, що соціальна справедливість є невід'ємною частиною концепції сталого розвитку і що цілі сталого розвитку - задоволення потреб сучасних поколінь та забезпечення рівних можливостей для майбутніх - вимагають врегулювання фізичної стійкості, задоволення базових потреб і справедливого розподілу благ як основних компонентів справедливості [12].

Лангхелле показує, що класичні ліберальні теорії справедливості (зокрема ролзіанська) частково сумісні зі сталим розвитком, але вимагають розширення: глобальна екологічна взаємозалежність, історична нерівність у використанні ресурсів створюють конфлікти між внутрішньопоколінною та міжпоколінною справедливістю, які не

враховуються в традиційних моделях справедливості. У результаті Лангхелле доводить, що сталий розвиток не лише включає соціальну справедливість, але й потребує більш амбіційних розподільних принципів, ніж ті, що пропонуються в ролзіанській моделі [12].

Таким чином, справедливість у парадигмі сталого розвитку постає як нормативна умова можливості людської дії в довгостроковій перспективі. Однак сама по собі справедливість не вичерпує аксіологічного змісту сталого розвитку, оскільки реалізація справедливих соціальних і екологічних правил і практик безпосередньо пов'язана з питанням *свободи* — здатності індивідів і спільнот здійснювати усвідомлений вибір, брати участь у формуванні спільного майбутнього та нести відповідальність за наслідки власних дій [13; 20].

Розрізнення між негативною та позитивною свободою, запроваджене І. Берліном, є фундаментальним для розуміння сучасних дискусій про сталий розвиток. Негативна свобода визначається як відсутність зовнішнього втручання або примусу; це простір, у якому людина може діяти без перешкод з боку інших людей або держави. У контексті економіки цей вид свободи часто асоціюється з ринковими механізмами, свободою контрактів та вибору споживача. Проте надмірна концентрація на негативній свободі без урахування соціальних та екологічних наслідків призвела до поглиблення екологічних криз. Позитивна свобода, на противагу цьому, стосується “самоврядування” або “самовладання” — здатності людини бути господарем власного життя та діяти відповідно до своїх раціональних цілей [16].

Одним із найвпливовіших теоретичних обґрунтувань сталого розвитку через призму свободи є підхід А. Сена, відомий як “розвиток як свобода”. Сен стверджує, що розвиток не слід ототожнювати виключно зі зростанням ВВП; його справжньою метою є розширення реальних свобод, якими користуються люди. У межах цього підходу сталий розвиток визначається як процес, що сприяє розширенню можливостей теперішнього покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь [19]. Центральним елементом теорії Сена є “підхід на основі спроможностей” (*capability approach*). Спроможність — це сукупність альтернативних комбінацій функціонувань, які людина здатна реалізувати; це її реальна свобода вести той чи інший спосіб життя. Для оцінки сталого прогресу Сен пропонує аналізувати п'ять типів інструментальних свобод: політичні свободи, економічні можливості, соціальні можливості, гарантії прозорості та безпека [14; 19].

Г. Йонас у праці “Принцип відповідальності” стверджує, що стрімкий розвиток технологій наділив людство безпрецедентною владою, яка вимагає етики, що враховує віддалені наслідки наших дій. Він формулює новий категоричний імператив, згідно з яким необхідно діяти так, щоб наслідки діяльності були сумісні з тривалістю людського життя на Землі [6]. Для Йонаса свобода — це не просто здатність обирати, а відповідальність за саме існування суб'єкта, який здатний обирати. Ми несемо відповідальність перед “ідеєю людини”, яка вимагає збереження природи як своєї життєвої основи. Свідоме самообмеження заради збереження можливості свободи для майбутніх поколінь стає найвищим проявом свободи в епоху технологій [6].

Свобода як цінність сталого розвитку завершує свою еволюцію у формуванні “спільноти відповідальності”. Це стан, де індивідуальна свобода та колективна відповідальність перебувають у динамічній рівновазі. Сталий розвиток не обмежує свободу, а рятує її від саморуйнівного егоїзму, перетворюючи на творчу силу для гармонійного співіснування людства та природи [13; 21].

У такому контексті повноцінна реалізація свободи неможлива без активної участі всіх членів суспільства у процесах прийняття рішень та врахування різноманітних інтересів, що безпосередньо формує основу для цінностей участі та інклюзії. Участь та інклюзія як цінності відображають демократичний вимір сталого розвитку та пов'язані з переосмисленням суб'єктності людини в соціально-політичних процесах. Вони ґрунтуються на визнанні права кожної особи брати участь у прийнятті рішень, що визначають умови її життя, а також на нормативній вимозі врахування голосів маргіналізованих і вразливих груп, які традиційно були виключені з процесів формування політик і розподілу ресурсів [9].

У межах парадигми сталого розвитку інклюзія постає як процедурний принцип та етична настанова, спрямована на подолання структурних форм нерівності та символічного виключення. Інклюзивні практики управління сприяють зміцненню соціальної довіри, підвищенню легітимності й ефективності політик сталого розвитку, а також зменшенню соціальних напружень і конфліктів у плюралістичних суспільствах.

Водночас участь громадян розглядається не лише як інструмент досягнення управлінських цілей, а як самостійна цінність, що утверджує людину як активного суб'єкта суспільних змін, сприяє розвитку рефлексивної відповідальності та формуванню відповідального громадянства в умовах демократії участі [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено, що концепція сталого розвитку репрезентує аксіологічний проєкт, спрямований на трансформацію способів людського буття в умовах глобальних ризиків технологічної епохи. Фундаментальні цінності сталого розвитку — відповідальність, справедливість, свобода, участь та інклюзія формують нормативну основу для гармонізації відносин між людиною, суспільством і природою.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом аксіологічних засад сталого розвитку в умовах цифрової трансформації суспільства, а також з емпіричним вивченням механізмів формування відповідальних ціннісних орієнтацій у різних соціальних і культурних контекстах.

Список використаних джерел:

1. Бойченко, М 2021, 'Наскільки формальною є етика відповідальності? Спадщина Вебера: на перехресті традицій', *Філософська думка*, (1), 75–95. Available from : <<https://doi.org/10.15407/fd2021.01.075>>. [28 October 2025].
2. Поліщук, О & Петрук, Н 2022, 'Аксіологічні орієнтири у філософії сталого розвитку суспільства', *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 1(52). Available from : <<https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250656>>. [28 October 2025].
3. Ролз, Дж 2001, *Теорія справедливості*, пер. з англ. О. Мокровольський, Київ : Вид-во Соломії Павличко "Основи".
4. Amanoloe, M 2020, 'Responsibility as an ethical value', *Moldavian Journal for Education and Social Psychology*, 4 (1), 14–19. Available from : <<https://doi.org/10.18662/mjesp/4.1/12>>. [28 October 2025].
5. Barry, B 1999, 'Sustainability and intergenerational justice'. In A. Dobson (Ed.), *Fairness and futurity: Essays on environmental sustainability and social justice* (pp. 93–117). Oxford University Press.
6. Berdinesen, H 2017, 'On Hans Jonas' "The imperative of responsibility"', *Philosophia*, 17, 16–28. Available from : <<https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-17-2017/on-hans-jonas-the-imperative-of-responsibility/>>. [28 October 2025].
7. Cantrill, H 2002, *The psychology of social movements*, Transaction Publishers.
8. Dryzek, JS 2010, *Foundations and frontiers of deliberative governance*, Oxford University Press.
9. Fraser, N 2009, *Scales of justice: Reimagining political space in a globalizing world*, Columbia University Press.
10. Jonas, H 1984, *The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age*, University of Chicago Press.
11. Kaczocha, W & Sikora, J 2011, 'Axiological aspects of sustainable development with theoretical and empirical approach', *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 19(1), 47–62. Available from : <<https://www1.up.poznan.pl/jard/index.php/jard/article/view/705>>. [28 October 2025].
12. Langhelle, O 2000, 'Sustainable development and social justice: Expanding the Rawlsian framework of global justice', *Environmental Values*, 9, 295–323. Available from : <<https://doi.org/10.3197/096327100129342074>>. [28 October 2025].
13. Lorber, FE 2025, 'Revolution of rights, rethinking of freedom: About rights for non-human entities and freedom in the Anthropocene', *Völkerrechtsblog*. 2025 February 24. Available from : <<https://voelkerrechtsblog.org/revolution-of-rights-rethinking-of-freedom/>>. [28 October 2025].
14. McDonald, R 2006, 'Sustainable development as freedom', *The International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 13, 445–447. Available from : <<https://doi.org/10.1080/13504500609469693>>. [28 October 2025].
15. Nussbaum, MC 2011, *Creating capabilities: The human development approach*. Harvard University Press.
16. Orji, CP 2024, 'A philosophical perspective of Isaiah Berlin's positive and negative dimension of liberty', *Journal of African Studies and Sustainable Development*, 7(1). Available from : <<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20708.80001>>. [28 October 2025].
17. Papuziński, A 2013, 'The axiology of sustainable development: An attempt at typologization', *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*, 8(1), 5–25.
18. Sandu, A & Popoveniuc, B (Coords.). 2018, *Etică și integritate în educație și cercetare (Ethics and integrity in education and research)*, Tritonic.
19. Sen, A 2009, *The idea of justice*. Harvard University Press.
20. Spash, C 2025, 'Autonomy and freedom in individual to societal transformation'. In *Routledge handbook* (chapter). Available from : <<https://doi.org/10.4324/9781032650159-18>>. [28 November 2025].

21. Walczak, D 2015, 'The process of exchange, solidarity and sustainable development in building a community of responsibility', *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6, 506–512. Available from : <<https://doi.org/10.5901/mjss.2015.v6n1s1p506>>. [28 October 2025].

References:

1. Boichenko, M. (2021). *Naskilky formalnoiu ye etyka vidpovidalnosti? Spadshchyna Vebera: na perekhresty tradytsii*. Filosofska dumka, (1), 75–95. Available from : <<https://doi.org/10.15407/fd2021.01.075>>. [28 October 2025].
2. Polishchuk, O., & Petruk, N. (2022). *Aksiologichni oriientyry u filosofii staloho rozvytku suspilstva*. Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia, 1(52). Available from : <<https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250656>>. [28 October 2025].
3. Rolz, J. (2001). *Teoriia spravedlyvosti* (transl. from English by O. Mokrovolskyi). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy".
4. Amanoloe, M 2020, 'Responsibility as an ethical value', *Moldavian Journal for Education and Social Psychology*, 4 (1), 14–19. Available from : <<https://doi.org/10.18662/mjesp/4.1/12>>. [28 October 2025].
5. Barry, B 1999, 'Sustainability and intergenerational justice'. In A. Dobson (Ed.), *Fairness and futurity: Essays on environmental sustainability and social justice* (pp. 93–117). Oxford University Press.
6. Berdinesen, H 2017, 'On Hans Jonas' "The imperative of responsibility"', *Philosophia*, 17, 16–28. Available from : <<https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-17-2017/on-hans-jonas-the-imperative-of-responsibility/>>. [28 October 2025].
7. Cantrill, H 2002, *The psychology of social movements*, Transaction Publishers.
8. Dryzek, JS 2010, *Foundations and frontiers of deliberative governance*, Oxford University Press.
9. Fraser, N 2009, *Scales of justice: Reimagining political space in a globalizing world*, Columbia University Press.
10. Jonas, H 1984, *The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age*, University of Chicago Press.
11. Kaczocha, W & Sikora, J 2011, 'Axiological aspects of sustainable development with theoretical and empirical approach', *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 19(1), 47–62. Available from : <<https://www1.up.poznan.pl/jard/index.php/jard/article/view/705>>. [28 October 2025].
12. Langhelle, O 2000, 'Sustainable development and social justice: Expanding the Rawlsian framework of global justice', *Environmental Values*, 9, 295–323. Available from : <<https://doi.org/10.3197/096327100129342074>>. [28 October 2025].
13. Lorber, FE 2025, 'Revolution of rights, rethinking of freedom: About rights for non-human entities and freedom in the Anthropocene', *Völkerrechtsblog*. 2025 February 24. Available from : <<https://voelkerrechtsblog.org/revolution-of-rights-rethinking-of-freedom/>>. [28 October 2025].
14. McDonald, R 2006, 'Sustainable development as freedom', *The International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 13, 445–447. Available from : <<https://doi.org/10.1080/13504500609469693>>. [28 October 2025].
15. Nussbaum, MC 2011, *Creating capabilities: The human development approach*. Harvard University Press.
16. Orji, CP 2024, 'A philosophical perspective of Isaiah Berlin's positive and negative dimension of liberty', *Journal of African Studies and Sustainable Development*, 7(1). Available from : <<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20708.80001>>. [28 October 2025].
17. Papuziński, A 2013, 'The axiology of sustainable development: An attempt at typologization', *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*, 8(1), 5–25.
18. Sandu, A & Popoveniuc, B (Coords.). 2018, *Etică și integritate în educație și cercetare (Ethics and integrity in education and research)*, Tritonic.
19. Sen, A 2009, *The idea of justice*. Harvard University Press.
20. Spash, C 2025, 'Autonomy and freedom in individual to societal transformation'. In *Routledge handbook* (chapter). Available from : <<https://doi.org/10.4324/9781032650159-18>>. [28 October 2025].
21. Walczak, D 2015, 'The process of exchange, solidarity and sustainable development in building a community of responsibility', *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6, 506–512. Available from : <<https://doi.org/10.5901/mjss.2015.v6n1s1p506>>. [28 October 2025].

Прорецензовано / Reviewed

24.11.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-7
УДК 130:7.05:391

ДИЗАЙН ЯК МОДА ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ МЕХАНІЗМ САМОВИРАЖЕННЯ ЛЮДИНИ

О. Ю. Верещагін

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У сучасних соціокультурних контекстах поняття дизайн все активніше виходить за межі суто утилітарного або функціонального розуміння та активніше заявляють про себе у якості соціокультурного механізму самовираження людини.

Постановка проблеми. Виходячи з розуміння моди як складного механізму символічної комунікації та соціальної регуляції, проблемним залишається визначення моди як складової культурних практик самовизначення як споживачів так й творців модних трендів та модного дизайну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу наукового аналізу моди закладено працями Г. Зімеля, також важливим є звернення до праць П. Бурдьє та сучасних досліджень, які у той чи інший спосіб торкаються проблем моди як форми самовизначення людини, варто відзначити таких дослідників як В. Дерезевіч, Д. Норман, Ю. Легенький, М. Лосева, І. Рижова, В. Шивельбуш та ін.

Постановка завдання. Визначити специфіку дизайну як моди і форми символічної комунікації та соціокультурного механізму, дослідити взаємозв'язок модних практик із процесами самовизначення та саморепрезентації особистості.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія дизайну та моди має досить амбівалентний та парадоксальний характер, що часто залишається неусвідомленим як теоретиками дизайну, так і практиками моди. Як соціокультурний феномен мода займає одне із ключових місць у суспільному житті, функціонуючи як невід'ємний механізм соціальної диференціації та інтеграції. Мода є соціальним механізмом, що дозволяє людині одночасно заявляти про свою приналежність до певної групи (через дотримання її кодів) і про свою унікальність всередині цієї групи (через варіації у межах дозволеного). У контексті моди роль дизайну – або, точніше, створення зовнішніх форм – полягає насамперед у формуванні зразка для наслідування, що дозволяє людині одночасно адаптуватися до суспільства та виділятися з нього у соціально прийнятний спосіб. Дизайн як втілення модних тенденцій не обов'язково має бути красивим у класичному естетичному сенсі чи практичним з утилітарної точки зору; його головне завдання – служити соціальним маркером, знаком приналежності до певної групи, свідченням “смаку” та культурного капіталу.

Висновки. Таким чином, розуміння багатовимірності дизайну є необхідною умовою для адекватної оцінки дизайну не як простого прикладного мистецтва, а як повноцінної культурної практики, що формує матеріальне середовище та символічні системи сучасності.

Ключові слова. Людина, культура, дизайн, мода, самовираження, ідентичність, соціокультурний механізм, споживання, речі, суспільство.

DESIGN AS FASHION AND A SOCIO-CULTURAL MECHANISM FOR HUMAN SELF-EXPRESSION

Oleg Vereshchagin

Abstract.

Relevance of the research. In contemporary sociocultural contexts, the concept of design is increasingly moving beyond a purely utilitarian or functional understanding and is becoming more prominent as a sociocultural mechanism of human self-expression.

Problem statement. Based on the understanding of fashion as a complex mechanism of symbolic communication and social regulation, the definition of fashion as a component of

cultural practices of self-determination, both as consumers and creators of fashion trends and fashion design, remains problematic.

Analysis of recent research and publications. *The basis for the scientific analysis of fashion is laid down in the works of G. Zimmel, and it is also important to refer to the work of P. Bourdieu and contemporary studies that in one way or another touch upon the problems of fashion as a form of human self-determination. It is worth noting such researchers as V. Derezevich, D. Norman, Yu. Legenky, M. Loseva, I. Ryzhova, V. Shivelbush, and others.*

Research task. *To define the specifics of design as fashion and a form of symbolic communication and sociocultural mechanism, to explore the relationship between fashion practices and the processes of self-determination and self-representation of the individual.*

Main material presentation. *The interaction between design and fashion is quite ambivalent and paradoxical in nature, which often remains unrecognised by both design theorists and fashion practitioners. As a sociocultural phenomenon, fashion occupies one of the key places in public life, functioning as an integral mechanism of social differentiation and integration. Fashion is a social mechanism that allows a person to simultaneously declare their belonging to a certain group (by adhering to its codes) and their uniqueness within this group (through variations within the limits of what is permitted). In the context of fashion, the role of design – or, more precisely, the creation of external forms – is primarily to set an example to follow, allowing people to simultaneously adapt to society and stand out from it in a socially acceptable way. Design as the embodiment of fashion trends does not necessarily have to be beautiful in the classical aesthetic sense or practical from a utilitarian point of view; its main task is to serve as a social marker, a sign of belonging to a particular group, evidence of ‘taste’ and cultural capital.*

Conclusions. *Thus, understanding the multidimensionality of design is a necessary condition for an adequate assessment of design not as a simple applied art, but as a full-fledged cultural practice that shapes the material environment and symbolic systems of the present day.*

Keywords. *Human, culture, design, fashion, self-expression, identity, sociocultural mechanism, consumption, things, society.*

Актуальність теми дослідження. У сучасних соціокультурних контекстах поняття дизайн все активніше виходить за межі суто утилітарного або функціонального розуміння, набуваючи широкого символічного та метафоричного значення, але й у його первинному розумінні відбулися певні семантичні розширення. Особливо помітним це стає в умовах становлення цифрової культури, коли класична формула моди – наслідування/відмінності, значення якої виробляються через описи-коди-дискурси, що створює соціальну напругу самовираження людини, стає не лише неефективною, але й диспозитивною. Віртуалізація дизайнів, віртуальний одяг, аватар, штучні інтерфейси EdTech “розмивають” традиційні способи творення дизайну, тим самим порушують усталені символічні механізми культурної трансляції норм, цінностей, моделей поведінки тощо. Тож, філософське осмислення способів самовизначення та саморепрезентації людини і людства через аналіз модних практик та дизайнів як форми символічної комунікації або індустрії масового споживання є актуальним.

Постановка проблеми. У сучасному соціокультурному просторі мода все активніше стверджує себе як вагомий і самодостатній феномен культури, який функціонує за своїми внутрішніми правилами і втілює не стільки прагнення краси або функціональної досконалості, скільки забезпечує тонкий соціальний баланс між двома фундаментальними людськими потребами: прагненням спільності, належності до групи – та протилежним імпульсом індивідуальності, виділення з натовпу. Адже модні практики відіграють важливе значення у формуванні суб’єктності та соціальної позиції індивіда в умовах пізньої модерності. Виходячи з розуміння моди як складного механізму символічної комунікації та соціальної регуляції, проблемним залишається визначення моди як складової культурних практик самовизначення як споживачів так й творців модних трендів та модного дизайну. Саме тому, метою статті є філософсько-культурологічний аналіз дизайну як моди та соціокультурного механізму самовизначення особистості в сучасних соціокультурних контекстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мода як соціокультурний феномен має давню і тривалу традицію осмислення у філософії, соціології та культурології. Основу наукового аналізу моди закладено працями Г. Зіммеля, який одним із перших

концептуалізував моду як специфічну форму соціалізації людини. Також для нашого дослідження важливим є звернення до праці П. Бурдьє, що дозволяє трактувати моду як символічний інструмент та засіб самовизначення через стиль, повсякденні практики та тілесність. Серед сучасних досліджень, які у той чи інший спосіб торкаються проблем моди як форми самовизначення людини, варто відзначити таких дослідників як В. Дерезевіц, Д. Норман, Ю. Легенький, М. Лосева, І. Рижова, В. Шивельбуш та ін.

Постановка завдання. Визначити специфіку дизайну як моди і форми символічної комунікації та соціокультурного механізму, також розкрити її роль у процесах формування індивідуальної та групової ідентичності у контекстах суспільства споживання; дослідити взаємозв'язок модних практик із процесами самовизначення та саморепрезентації особистості.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія дизайну та моди має досить амбівалентний та парадоксальний характер, що часто залишається неусвідомленим як теоретиками дизайну, так і практиками моди. Як соціокультурний феномен мода займає одне із ключових місць у суспільному житті, функціонуючи як невід'ємний механізм соціальної диференціації та інтеграції. Проте зв'язок моди з естетикою та дизайном зовсім не такий директивний і очевидний, як про це прийнято думати у популярних дискурсах, що часто ототожнюють моду з “красивим одягом” або дизайн з “модними речами”. Георг Зіммель, один із перших теоретиків моди, артикулював цю діалектику: “Істотні форми життя історія нашого роду незмінно демонструють ефективність двох антагоністичних принципів. Кожен у своїй сфері намагається об'єднати інтерес до тривалості, єдності та подібності з інтересом до зміни, спеціалізації та своєрідності. Стає очевидним, що немає жодного інституту, жодного закону, жодного типу життя, які б одночасно задовольнили всі вимоги двох протилежних принципів” [10, с. 542].

Мода є соціальним механізмом, що дозволяє людині одночасно заявляти про свою приналежність до певної групи (через дотримання її кодів) і про свою унікальність всередині цієї групи (через варіації у межах дозволеного). Як зазначають Ю. Легенький та Є. Ареф'єва: “Мода об'єднує культуру повсякденності і політичний простір, простір діалогу, вестернізації” [4, с. 94]. Дизайн у моді діє вже в рамках, заданих соціальними стереотипами та символічними структурами, і його раціоналізм – спроби обґрунтувати форму через функцію, матеріал, ергономіку – часто виявляється безсилим перед логікою соціальної відмінності. Г. Зіммель іронічно описує цю незалежність моди від матеріальних стандартів: “Абсолютна байдужість моди до матеріальних стандартів життя добре ілюструється тим, як вона рекомендує щось доречне в одному випадку, щось незручне в іншому, а в третьому – щось матеріально і естетично цілком безглуздо” [10, с. 544]. Мода може диктувати носіння абсолютно нефункціонального одягу, незручного взуття, непрактичних аксесуарів – не тому, що вони покращують життя носія, а тому, що вони маркують його соціальну позицію.

У цьому сенсі мода постає як прояв габітусу (за П'єром Бурдьє – тієї глибинної системи диспозицій, що визначає наші смаки, переваги, стилі поведінки як інтерналізацію об'єктивних соціальних структур), а не як результат раціонального прагнення краси чи зручності [1]. Більше того, не можна стверджувати, що мода виникає з якоїсь об'єктивної, раціонально зрозумілої причини, коли ми говоримо про конкретні модні прояви – чому саме цей силует, цей колір, ця довжина стають актуальними у певний момент.

Як зауважує В. Шивельбуш: “Відносини між індустріалізованим світом товарів та індивідуальним споживанням слушно схарактеризувати модним словом “асиметрія” [9, с. 32]. Доступні технології, матеріали, кліматичні умови, безперечно, мають значення як обмежувальні рамки можливого, але за цими утилітарними межами мода не підкоряється чітким, передбачуваним правилам. Часто можна спостерігати, як “абсурдні” з раціональної точки зору модні тенденції зневажають здоровий глузд та базові функціональні вимоги. Наприклад, капелюх є практичним з точки зору захисту від сонця або дощу, але він втрачає цей утилітарний сенс, коли стає крихітним декоративним елементом або, навпаки, перевантаженим настільки величезними та складними декоративними конструкціями, що фізично утруднює пересування. Не виконуючи своє основне призначення, головний убір перетворюється на чистий знак – символ статусу, приналежності до модної еліти, демонстрацію відстані від утилітарної необхідності.

У цьому випадку методи дизайну, засновані на редукції до функціональних основ, на принципі “форма слідує за функцією”, просто не працюють – мода часто є навмисно

абсурдною і структурно випадковою у своїх конкретних проявах. Г. Зіммель описує це як кількісне посилення по суті випадкового критерію, що відбиває фундаментальну природу моди у її прагненні одночасно відповідати груповим нормам та відрізнятись від інших груп: “Він доводить елементи певної моди до крайності; коли в моді гостроносі туфлі, він носить туфлі, що нагадують ніс корабля; коли в тренді високі коміри, він носить коміри до вух; коли модні наукові лекції, його ніде більше не знайти і т. д.” [10, с. 549]. Це доведення до абсурду є не відхиленням, а квінтесенцією модної логіки.

Ці базові атрибути моди як соціального феномену діють на рівні, принципово відмінному від того, на якому працює інструментарій дизайну. Дизайн оперує категоріями функціональності, ергономіки, технологічної раціональності, естетичної гармонії – категоріями, що претендують на певну об'єктивність, верифікованість, універсальність. Тож, дизайн є “інструментом пошуку людиною власної філософії самоздійснення” [2, с. 176], а мода, оскільки вона є царством умовності, де значення визначається не внутрішніми властивостями об'єкта, а його позицією у системі соціальних відмінностей, виконує роль медіуму у символічних соціальних структурах.

Тим не менш, мода не виникає повністю сама по собі, у вакуумі чистої соціальної гри відмінностей. Вона постійно залучає та реінтерпретує елементи із спектру прикладних, функціональних рішень, створених дизайном для утилітарних цілей, перетворюючи їх на знаки через процес денатуралізації – вилучення з первинного функціонального контексту та переміщення у простір символічної комунікації.

Історія моди надає безліч прикладів таких запозичень: каблуки спочатку були практичним елементом кінної екіпіровки, опорою для стремена, що забезпечувала стійкість вершника; аеродинамічні обтічні форми прийшли у побутовий дизайн з авіації та автоспорту, де вони мали чітко визначену технічну функцію зменшення опору повітря; джинси були спецодягом для шахтарів та ковбоїв, створеним з міцної тканини для максимальної довговічності в екстремальних умовах; військова уніформа постійно надає моді елементи – від тренчкотів до камуфляжних патернів. Практично з будь-яким компонентом модного гардеробу можна простежити подібну траєкторію: утилітарний початок-запозичення модою-денатуралізація та перетворення на знак. Головні трансформації, які відбулися у царині моди, безпосередньо торкаються її комунікативної функції. Як пише М. Лосева: “інформація-розповідь про те, яка людина стоїть перед нами (з якого роду, соціального статусу, рівня статків), перетворилася на інформацію-позицію, або інформацію-відношення” [5, с. 55]. У цьому контексті дизайнер може швидше оперувати у діапазоні, позначеному існуючою модною тенденцією, варіюючи та інтерпретуючи її, але не створюючи моду *ex nihilo* через чисто дизайнерські рішення. Також, саме дизайнер є “провідником” того чи іншого функціонального елемента, залучаючи та підтримуючи його просування у сферу моди через естетизацію, адаптацію до нових контекстів, створення привабливих візуальних форм. Хоча треба чесно відзначити, що можливості дизайну тут істотно обмежені складною системою факторів – соціальних, економічних, культурних, психологічних, – і ніхто не може керувати модою детерміністично, диктувати їй напрямок розвитку. Дизайнер може лише “вгадувати” або, точніше, інтуїтивно відчувати, що буде актуальним, резонувати з латентними настроями епохи, назріваючими соціальними зрушеннями. Саме тому, на думку Д. Нормана, – “дизайнери повинні дотримуватися принципів людиноцентричного дизайну, а нині – у рамках ширшого контексту: всіх живих істот, якості ґрунту, води та повітря, втрати видів, зміни клімату” [8, с. 170].

У контексті моди роль дизайну – або, точніше, створення зовнішніх форм – полягає насамперед у формуванні зразка для наслідування, що дозволяє людині одночасно адаптуватися до суспільства та виділятися з нього у соціально прийнятний спосіб. Дизайн як втілення модних тенденцій не обов'язково має бути красивим у класичному естетичному сенсі чи практичним з утилітарної точки зору; його головне завдання – служити соціальним маркером, знаком приналежності до певної групи, свідченням “смаку” та культурного капіталу.

Тому оцінювати моду виключно з погляду якості дизайну не коректно методологічно, оскільки в нормі дизайн працює з атрибутами – функціональністю, зручністю, довговічністю, естетичною гармонією, – які не є ключовими для моди як соціального феномену. Парадокс саме в тому, що мода та дизайн, попри їхню видиму близькість та постійне переплетення у практиці, мають набагато менше спільного у своїх

фундаментальних логіках, ніж здається на перший погляд.

У цьому сенсі дизайн перебуває у структурно напружених відносинах з індустрією моди, оскільки їхні інтереси та логіки діяльності часто не співпадають. Автор-дизайнер керується своїм творчим баченням, естетичними амбіціями, прагненням інновації та самовираження – він хоче створити щось нове, значуще, що змінить існуючі параметри можливого. Бізнес же зацікавлений насамперед у задоволенні поточного попиту, у продажу товарів, що відповідають актуальним очікуванням ринку, у мінімізації ризиків та максимізації прибутку. Ця фундаментальна напруга між творчою свободою та комерційною необхідністю є однією з центральних проблем дизайнерської професії у капіталістичній економіці, яку Вільям Дерезевіц метафорично визначає як “смерть митця”. Він задається питанням: “Чи можемо ми жити без професійних митців? Проповідники технологій хочуть, щоб ми так думали. Вони наполягають, що ми повернулися в золотий вік аматорів, у старі добрі часи народної творчості” [3, с. 19]. Також, слушною є думка автора з приводу того, що тільки завдяки професіоналам існують прекрасні й просто хороші витвори мистецтва та дизайну [3, с. 19].

Отже, з іншого боку, індустрія моди не може задовольнятися лише повторенням існуючого – вона структурно потребує новизни, оскільки сама логіка моди як постійної зміни вимагає регулярного оновлення асортименту. Більше того, індустрія прагне не просто слідувати за трендами, а передбачати наступний тренд і бути першою серед конкурентів, хто його очолить та капіталізує. У цьому випадку творча інтуїція дизайнера та його роль як культурного інноватора, провідника нових ідей та форм, працює у синергії з комерційними інтересами бізнесу. Найуспішніші приклади у моді – від Коко Шанель до Бів'єн Вествуд – демонструють продуктивність цього союзу, коли радикальні дизайнерські ідеї знаходять комерційну реалізацію та трансформують модний ландшафт.

Як зазначає В. Морріс: “мета прикладання мистецтва до предметів ужитку – подвійна: по-перше додати краси результатам людської праці, які інакше були б потворними; і по-друге, додати радості самій праці, яка інакше була б тяжкою та огидною” [7, с. 44–45]. Згідно цього твердження, дизайнер теж є не тільки суб'єктом творення моди, але й об'єктом модного процесу, стаючи “модним дизайнером” – затребуваним незалежно від конкретики окремих проектів, популярним завдяки особистості, стилю життя, публічному іміджу. Він перетворюється на свого роду персональний бренд чи лідера групи лояльних послідовників, які споживають не стільки конкретні речі, скільки приналежність до символічного світу, асоційованого з ім'ям дизайнера.

У такій якості дизайнер може не тільки задовольняти наявні запити ринку, пасивно адаптуючись до поточних тенденцій, але й активно просувати своє авторське бачення, формувати смаки та преференції своєї аудиторії, створювати попит на те, чого ще не існувало. Проте і сам дизайнер при цьому залишається під впливом модного габітусу – системи диспозицій, що визначає, що є “хорошим смаком”, що є актуальним, що є прийнятним для певної соціальної групи. Це свого роду демократія уподобань, яка поширюється на всіх учасників модного процесу, незалежно від їхньої позиції у ієрархії. Зіммель зауважує про парадокс лідерства у демократичних структурах: “Демократична епоха, безсумнівно, значною мірою сприяє такому стану речей, настільки, що навіть Бісмарк та інші видні партійні лідери в конституційних урядах наголошували на тому факті, що, будучи лідерами групи, вони зобов'язані їй слідувати” [10, с. 549]. Дизайнер веде свою аудиторію, але одночасно змушений відчувати та враховувати її латентні бажання та очікування. Тож, мода, якщо розглядати її з позицій кореляційної структури К. Меясу, має вирішальне значення як символічний соціокультурний механізм нормативності суспільства, бо вона стверджує “принцип самообмеження, самонормалізації всемогутності Хаосу” [6, с. 104] людського буття через систему життєвих практик, включаючи смак, споживання і соціальні ієрархії. Такий підхід стверджує свою дієвість в сучасних контекстах впливу цифрових медіа на модні практики. Поширення соціальних мереж та платформ для створення різноманітного контенту посилює роль моди у конструюванні цифрової ідентичності, а також є свідченням того, що мода залежить від алгоритмічних технологій, які змінюють способи створення й поширення модних трендів.

Висновки. Таким чином, дизайн у його відношенні до моди та самовираження постає як складна практика балансування між множинними логіками – раціональністю функції та ірраціональністю соціальної гри відмінностей, послідовністю авторського стилю

та мінливістю модних тенденцій, прагненням творчої автономії та необхідністю комерційної реалізації. Розуміння цієї багатовимірності є необхідною умовою для адекватної оцінки дизайну не як простого прикладного мистецтва, а як повноцінної культурної практики, що формує матеріальне середовище та символічні системи сучасності.

Список використаних джерел:

1. Бурдє, П 2003, *Практичний глузд*, пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка, А. Дондюка. За ред. С. Йосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 503 с.
2. Верещагін, О 2023, 'Дизайн в контексті культури смаків постіндустріального суспільства', *Філософія освіти*, № 29 (2), с. 175 – 185.
3. Дерезевіц, В 2021, *Смерть митця: Як творчі люди виживають у часи мільярдерів*, пер. з англ. А. Дудченко, Київ : Yakaboo Publishing, 368 с.
4. Легенький, ЮГ & Ареф'єва, ЄЮ 2022, 'Модний диспозитив у культурі ХХ–ХХІ століть як альтерглобалізаційна стратегія', *Культура і сучасність : альманах*. № 2, с. 92–96.
5. Лосєва, М 2024, *Теорія моди. Концепції та практики*, Дніпро : Середняк Т. К., 176 с.
6. Меясу, К 2024, *Після скінченності. Нарис про необхідність контингентності*, пер. з фран. А. Ріпа, Львів : Контур, 196.
7. Морріс, В 2025, *Мистецтва та ремесла сьогодні*. Маніфести, які змінили дизайн світу, Укл. та наук ред. Є. Буцикіна. Київ : Вид-во Publist Pro, с. 43 – 58.
8. Норман, Д 2024, *Дизайн для кращого світу. Значущий, стійкий, орієнтований на людство*. Пер з англ. К. Жуковська, Т. Турчин. Київ : ArtHuss, 350 с.
9. Шивельбуш, В 2018, *Речі і люди. Есей про споживання*, пер. з нім. О. Юдін, Київ : Ніка-Центр ; Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 192 с.
10. Simmel, G 1957, 'Source', *American Journal of Sociology*, Vol. 62, No. 6 (May), pp. 541-558. Available from : <<http://www.jstor.org/stable/2773129>>. [21 November 2025].

References:

1. Bourdieu, P 2003, *Praktychnyi hluzd (Practical Sense)*, Per. z fr. O. Yosypenko, S. Yosypenka, A. Dondiuka; za red. S. Yosypenka, Kyiv : Ukrainskyi Tsentru duhovnoi kultury, 503 s.
2. Vereshchahin, O 2023, 'Dyzain v konteksti kultury smakiv postindustrialnogo suspilstva (Design in the context of the taste culture of post-industrial society)', *Filosofii osvity*, no. 29(2), s. 175–185.
3. Derezevits, V 2021, *Smert myttsia: Yak tvorchy liudy vyzhyvaiut u chas miliarderiv (Death of the Artist: How Creative People Survive in the Age of Billionaires)*, Per. z anhl. A. Dudchenko. Kyiv : Yakaboo Publishing, 368 s.
4. Lohenkyi, YuH & Arefieva, YeYu 2022, 'Modnyi dyspozytyv u kulturi XX–XXI stolit yak alterhlobalizatsiina stratehiia (Fashion dispositive in the culture of the 20th–21st centuries as an alter-globalization strategy)', *Kultura i suchasnist: almanakh*, no. 2, s. 92–96.
5. Losieva, M 2024, *Teoriia mody. Kontseptsii ta praktyky (Fashion Theory: Concepts and Practices)*, Dnipro : Seredniak T. K., 176 s.
6. Meiasu, K 2024, *Pisia skinchennosti. Narys pro neobkhdnist kontynhentnosti (After Finitude: An Essay on the Necessity of Contingency)*, Per. z fr. A. Ripa, Lviv : Kontur, 196 s.
7. Morris, V 2025, 'Mystetstva ta remesla sohoddennia (Arts and Crafts Today)', In: *Manifesty, yaki zminyly dyzain svitu (Manifestos that Changed World Design)*, ukl. ta nauk. red. Ye. Butsykina. Kyiv : Publist Pro, s. 43–58.
8. Norman, D 2024, *Dyzain dlia krashchoho svitu. Znachushchyi, stiikiy, oriientovanyi na liudstvo (Design for a Better World: Meaningful, Sustainable, Human-Centered)*, Per. z anhl. K. Zhukovska, T. Turchyn, Kyiv : ArtHuss, 350 s.
9. Shyvelbush, V 2018, *Rechi i liudy. Esei pro spozhyvannia (Things and People: An Essay on Consumption)*, Per. z nim. O. Yudin. Kyiv: Nika-Tsentr; Lviv : Vydavnytstvo Anetty Antonenko, 192 s.
10. Simmel, G 1957, 'Source', *American Journal of Sociology*, Vol. 62, No. 6 (May), pp. 541-558. Available from : <<http://www.jstor.org/stable/2773129>>. [21 November 2025].

Прорецензовано / Reviewed

04.12.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-8
УДК 130.2:141.7:504

ТІЛЕСНІСТЬ У ДОБУ ПОСТГУМАНІЗМУ: АНТЕЇЗМ ЯК ПРАКТИКА УКОРІНЕННЯ ЛЮДИНИ

Д. Д. Фень

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Початок ХХІ століття позначений радикальними змінами у способах існування людини, зумовленими прискореним розвитком технологій, у тому числі біо- та генної інженерії. Ці трансформації спричинили перегляд усталених уявлень про природу людини, її тілесність та місце людини у технологізованому світі. У філософському дискурсі дедалі відчутнішим стає зсув від антропоцентричної парадигми до постгуманістичного мислення, у межах якого людське тіло все частіше постає не як даність, а як проект, відкрите поле для технологічних втручань та модифікацій. Особливого значення набуває питання, чи зберігає людська тілесність свою онтологічну значущість у добу технологічної тотальності. Така оптика ставить під сумнів традиційні засади гуманізму, зокрема уявлення про автономність, винятковість та недоторканість людської форми життя як *Homo sapiens*. Постає питання, чи не є техногуманізм (Ю. Н. Харарі) спробою втечі людини від себе. Саме цю проблему актуалізує принцип антеїзму, що наголошує на укоріненості людини в земному бутті та на незамінності тілесного досвіду як умови людської присутності у світі.

Постановка проблеми. Антеїзм у цьому дослідженні трактується як філософія укоріненості людини в природному середовищі, що розглядає тілесність як первинну основу її буття та зв'язку зі світом. Застосування принципу антеїзму як філософії укоріненості дозволяє критично переосмислити постгуманістичний дискурс, який розглядає людину поза її природною основою. Інакше кажучи, антеїзм пропонує філософський шлях подолання відчуження від Землі, повертаючи тіло до його первинного статусу, як способу присутності, взаємодії та буттєвої залежності від світу. Зв'язок із природою, землею "повертає" тілесність людини до світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із ключових питань, що визначили філософські роздуми початку нового тисячоліття, стала проблема сутності гуманізму та осмислення людського існування в умовах технологічних трансформацій. Виявилось, що новоевропейський наратив, який проголошував людину "мірою всіх речей", сприяв не лише зміцненню ілюзії людської автономії та всемогутності, але й загострив суперечності щодо буття людини. Ідеться про розмивання межі між природним і технічним. Серед дослідників, які обґрунтовують ситуацію людини в умовах постсучасності, варто назвати Р. Брайдотті, Б. Латура, М. Нуссбаум, Ю. Н. Харарі, К. Н. Хейлз, Ф. Фукуяма та інші. Серед українських дослідників до питання тілесності у різних модусах звертаються О. Бровко, Л. Газнюк, О. Гомілко, О. Вербицька, О. Дольська, І. Кобзева, В. Лук'янець, О. Соболев та інші.

Постановка завдання. Метою статті є філософсько-антропологічне осмислення трансформацій людської тілесності в умовах постгуманістичної сучасності та обґрунтування антеїзму як практики онтологічного укорінення, що протистоять редукції тілесного виміру людини до технічного конструкту або економічного ресурсу. Визначена мета зумовлює необхідність постановки таких дослідницьких завдань: по-перше, проаналізувати підходи до осмислення тілесності у сучасному постгуманістичному дискурсі; по-друге, означити онтологічний вимір тілесності як способу буття людини у світі; по-третє, обґрунтувати потенціал антеїзму як принципу онтологічного укорінення людини у світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансгуманістичний і постгуманістичний дискурс, що сформувався наприкінці ХХ століття, актуалізував питання вдосконалення людської тілесності та підвищення її технологічної ефективності. Однак таким чином він поставав під сумнів саму гуманістичну парадигму. Технологічна сучасність створює небезпеку витіснення принципу антеїзму як зв'язку "людина – природа" і його заміщення новим наративом "людина – технологія".

Відповідно до цього наративу, людська тілесність дедалі більше розуміється як проект для технологічної оптимізації, а не як первинна основа буття людини, що актуалізує питання екзистенційного зв'язку людини зі світом природи. Принцип антеїзму наголошує на зв'язку людини і природи, водночас апелює до укоріненості людини в бутті природи. Це актуалізує питання щодо тілесності не як сукупності біотехнологічних можливостей людини, а як феномена буттєвої залученості людини до світу. Це дозволяє говорити про потребу формування антеїстичного світогляду як підґрунтя збереження людини, її буття. У цьому контексті тілесність виступає як основа збереження людської самості на протизвагу розуміння її як тимчасового конструкту технологічних змін.

Висновки. Постгуманістичний дискурс демонструє амбівалентність сучасної ситуації: з одного боку, відбувається прагнення до обґрунтування значимості технологічного вдосконалення тіла, з метою розширення можливостей людини; з іншого – посилюється відчуття втрати об'єктивної природної основи людського існування. Як наслідок, для фігури постлюдини тілесність постає не як укорінена форма життя, а як змінна конфігурація, доступна для переробки чи заміни. Така ситуація актуалізує питання онтологічного значення тілесності для людини. Антеїзм, на протизвагу цьому, повертає увагу до фундаментального зв'язку тіла з природою, Землею як джерелом життєвої сили та онтологічної визначеності. Таким чином, збереження тілесності як укоріненості у просторі Землі дозволяє уникнути втрати антропологічної цілісності й допомагає зберегти людську природу в умовах технологічного прискорення. Це дозволяє стверджувати, що посилення ідеї зв'язку людини зі світом природи є відповіддю на теперішній технологічний тиск, й спрямований на збереження самої людини.

Ключові слова: людина, тілесність, постгуманізм, природа, технологічна сучасність, антеїзм, онтологічне укорінення.

CORPOREALITY IN THE AGE OF POSTHUMANISM: ANTAEISM AS A HUMAN PRACTICE OF ROOTEDNESS

Denys Fen

Abstract.

Relevance of the research. The beginning of the twenty-first century has been marked by radical transformations in the modes of human existence driven by the accelerated development of technologies, including bioengineering and genetic engineering. These changes have prompted a reconsideration of established conceptions of human nature, corporeality, and the place of the human being within a technologized world. In contemporary philosophical discourse, an increasingly evident shift can be observed from an anthropocentric paradigm toward posthumanist thinking, within which the human body appears not as a given, but as a project — an open field for technological intervention and modification. In this context, the question arises whether human corporeality retains its ontological significance in the age of technological totality. Such a perspective challenges the traditional foundations of humanism, particularly the notions of autonomy, uniqueness, and inviolability of the human form of life as *Homo sapiens*. It also raises the issue of whether techno-humanism (Y. N. Harari) represents an attempt of humanity to escape from itself. This problem is critically addressed through the principle of Anteism, which emphasizes the rootedness of the human being in earthly existence and affirms the irreplaceability of embodied experience as a condition of authentic human presence in the world.

Problem statement. Anteism in this study is interpreted as a philosophy of human rootedness in the natural environment, which understands corporeality as the primary foundation of human being and its connection with the world. The application of the principle of Anteism as a philosophy of rootedness makes it possible to critically reassess posthumanist discourse, which tends to conceptualize the human being outside its natural foundation. In other words, Anteism proposes a philosophical path toward overcoming alienation from the Earth by restoring the body to its primary status as a mode of presence, interaction, and ontological dependence on the world. The renewed connection with nature and the Earth re-situates human corporeality within the horizon of the world to which it essentially belongs.

Analysis of recent research and publications. One of the key issues shaping philosophical reflection at the beginning of the new millennium has been the problem of the essence of humanism and the reconsideration of human existence under conditions of

technological transformation. It has become evident that the early modern European narrative, which proclaimed the human being as the “measure of all things,” not only reinforced the illusion of human autonomy and omnipotence but also intensified the contradictions surrounding the very mode of human being. In particular, this concerns the progressive blurring of the boundary between the natural and the technical. Among the scholars who conceptualize the human condition within the framework of postmodernity and posthumanist thought are Rosi Braidotti, Bruno Latour, Martha Nussbaum, Yuval Noah Harari, N. Katherine Hayles, Francis Fukuyama, among others. In Ukrainian philosophical discourse, the issue of corporeality in its various modalities has been addressed by such researchers as O. Brovko, L. Hazniuk, O. Homilko, O. Verbytska, O. Dolska, I. Kobzieva, V. Lukianets, and O. Sobol, among others.

Research task. The purpose of the article is to provide a philosophical and anthropological interpretation of the transformations of human corporeality within the context of posthumanist modernity and to substantiate Anteism as a practice of ontological rootedness that resists the reduction of the bodily dimension of the human being to a technical construct or an economic resource. The stated purpose determines the following research objectives: first, to analyze contemporary approaches to the interpretation of corporeality within posthumanist discourse; second, to articulate the ontological dimension of corporeality as a mode of human being-in-the-world; third, to substantiate the potential of Anteism as a principle of ontological rootedness of the human being in the world.

Main material presentation. Transhumanist and posthumanist discourse, which emerged in the late twentieth century, brought to the forefront the issue of enhancing human corporeality and increasing its technological efficiency. However, in doing so, it intensified the ontological rupture between the human being and nature, thereby undermining the very foundations of the humanist paradigm. Technological modernity creates the risk of displacing the principle of Anteism as a mode of the “human–nature” relation and replacing it with a new narrative centered on the “human–technology” nexus. Within this emerging framework, human corporeality is increasingly interpreted as a project subject to technological optimization rather than as the primary ground of human being, which reactivates the question of the existential bond between the human being and the natural world. The principle of Anteism emphasizes the intrinsic connection between the human being and nature, affirming human rootedness in the ontological order of the natural world. Such an approach allows corporeality to be understood not as a set of biotechnological capacities, but as a phenomenon of existential involvement in the world. This, in turn, substantiates the need for the formation of an anteistic worldview as a foundation for the preservation of the human being and its mode of existence. In this context, corporeality appears as the basis for safeguarding human selfhood, in contrast to its interpretation as a temporary construct shaped by technological transformations.

Conclusions. Posthumanist discourse reveals the ambivalence of the contemporary condition: on the one hand, there is an effort to justify the significance of technological enhancement of the body as a means of expanding human capacities; on the other hand, there is a growing sense of the loss of an objective natural foundation of human existence. Consequently, within the figure of the posthuman, corporeality appears not as a rooted form of life but as a mutable configuration open to modification or replacement. Such a shift foregrounds the question of the ontological significance of corporeality for the human being. In contrast, Anteism redirects attention to the fundamental bond between the body and nature, to the Earth as a source of vital force and ontological determination. From this perspective, preserving corporeality as rootedness within the space of the Earth makes it possible to prevent the loss of anthropological integrity and to safeguard human nature under conditions of technological acceleration. Strengthening the idea of the human–nature connection thus emerges as a response to contemporary technological pressure and as an orientation toward the preservation of the human being as such.

Key words: human being, corporeality, posthumanism, nature, technologies, Anteism, ontological rootedness.

Актуальність дослідження. Початок ХХІ століття позначений радикальними змінами у способах існування людини, зумовленими прискореним розвитком технологій, у тому числі біо- та генної інженерії. Ці трансформації спричинили перегляд усталених уявлень про природу людини, її тілесність та місце людини у технологізованому світі. У

філософському дискурсі дедалі відчутнішим стає зсув від антропоцентричної парадигми до постгуманістичного мислення, у межах якого людське тіло все частіше постає не як даність, а як проєкт, відкрите поле для технологічних втручань та модифікацій. Особливого значення набуває питання, чи зберігає людська тілесність свою онтологічну значущість у добу технологічної тотальності. Така оптика ставить під сумнів традиційні засади гуманізму, зокрема уявлення про автономність, винятковість та недоторканість людської форми життя як *Homo sapiens*. Постгуманістичні студії порушують це питання з різних теоретичних позицій, однак часто фокусуються на можливостях технологічного вдосконалення, залишаючи поза увагою фундаментальний зв'язок тіла з довкіллям, природою. Постає питання, чи не є техногуманізм (Ю. Н. Харарі) спробою втечі людини від себе. Саме цю проблему актуалізує принцип антеїзму, що наголошує на укоріненості людини в земному бутті та на незамінності тілесного досвіду як умови людської присутності у світі.

Постановка проблеми. Антеїзм у цьому дослідженні трактується як філософія укоріненості людини в природному середовищі, що розглядає тілесність як первинну основу її буття та зв'язку зі світом. Застосування принципу антеїзму як філософії укоріненості дозволяє критично переосмислити постгуманістичний дискурс, який розглядає людину поза її природною основою. Інакше кажучи, антеїзм пропонує філософський шлях подолання відчуження від Землі, повертаючи тіло до його первинного статусу, як способу присутності, взаємодії та буттєвої залежності від світу. Зв'язок із природою, землею “повертає” тілесність людини до світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із ключових питань, що визначили філософські роздуми початку нового тисячоліття, стала проблема сутності гуманізму та осмислення людського існування в умовах технологічних трансформацій. Виявилося, що новоєвропейський наратив, який проголошував людину “мірою всіх речей”, сприяв не лише зміцненню ілюзії людської автономії та всемогутності, але й загострив суперечності щодо буття людини. Ідеться про розмивання межі між природним і технічним [5]. Б. Латур звертає увагу на трансформацію уявлень про тілесність і життя в умовах модерної науково-технічної раціональності, за якої традиційне розуміння “природного” поступається місцем технічно опосередкованим критеріям визначення живого. У цій перспективі життя постає не як самодостатня природна даність, а як результат складних соціально-технічних конфігурацій [13].

Питання влади над тілом були порушені Мішель Фуко у його працях, зокрема в “Наглядати й карати: народження в'язниці”, де в оптиці паноптикону тілесність постає як об'єкт дисциплінарної влади, що здійснюється через механізми нагляду та унормування поведінки. Фуко демонструє, що влада модерного суспільства функціонує не лише через репресію, а передусім через практики контролю, які формують “слухняне тіло” як носія соціально прийнятних норм [4]. На думку сучасних дослідників, сьогодні варто говорити про кризу гуманізму та формування нового проєкту людини починаючи з “Маніфеста кіборга” Донни Гаравей, де був позначений розрив не лише між природним і створеним, а насамперед розрив тілесним (земним) та штучним (машинним) [12, р. 3].

Питання осмислення людської тілесності, визначення меж допустимого втручання в тілесний вимір людини та оцінки практик, пов'язаних із її інструменталізацією, розглядаються в сучасному науковому дискурсі не лише філософами. Так, Д. Дікенсон, дослідниця у галузі біоетики, наголошує на необхідності збереження людської тілесності як етичної протиположності процесам її комерціалізації в сучасному світі. На її переконання, практики перетворення тілесного виміру людини на об'єкт ринкових відносин підривають не лише підвалини гуманістичного світогляду, а й саму ідею доброчесності як цілісної моральної настанови людського буття [11].

Практикам відчуження тіла присвячена праця М. Нуссбаум, де йдеться про небезпеку об'єктивації тіла [17]. К. Волдбі та Р. Мітчелл аналізують процеси формування біокапіталу, зокрема перетворення геному людини та людських тканин на об'єкти власності, що постають у формі так званої “генетичної власності”. Запропонований ними концепт “економіки тканин” безпосередньо стосується проблеми патентування людської тілесності та інституційного закріплення прав на біологічні матеріали в умовах пізнього капіталізму [21]. Р. Брайдотті звертає увагу на те, що в умовах постгуманістичної сучасності тілесність дедалі частіше постає як об'єкт економічного й технологічного управління [10].

Серед українських дослідників до питання тілесності у різних модусах звертаються

О. Бровко, Л. Газнюк, О. Гомілко, О. Вербицька, О. Дольська, І. Кобзева, В. Лук'янець, О. Соболев та інші.

Постановка завдання. Аналіз сучасних філософських досліджень засвідчує, що проблематика тілесності в умовах сучасної цивілізаційної динаміки осмислюється переважно крізь призму влади, економізації та технологічного управління. Водночас сама сучасність концептуалізується як постгуманістична та технокапіталістична, тоді як питання онтологічної укоріненості тілесного буття людини у зв'язку з природним середовищем розглядаються обмежено. Ця ситуація й зумовлює мету статті – філософське осмислення трансформацій людської тілесності в умовах постгуманістичної сучасності та обґрунтування антеїзму як практики онтологічного укорінення, що протистоїть редукції тілесного виміру людини до технічного конструкту або економічного ресурсу.

Визначена мета зумовлює необхідність постановки таких дослідницьких завдань: по-перше, проаналізувати підходи до осмислення тілесності у сучасному постгуманістичному дискурсі; по-друге, означити онтологічний вимір тілесності як способу буття людини у світі; по-третє, обґрунтувати потенціал антеїзму як принципу онтологічного укорінення людини у світі.

Методологічну основу складають: філософсько-антропологічний метод, що дає змогу розглядати тілесність як спосіб буття людини; герменевтичний метод, спрямований на інтерпретацію смислових трансформацій сучасного дискурсу; компаративістський метод, застосований для зіставлення постгуманістичних концепцій тілесності з антеїстичною моделлю укорінення у межах міждисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансгуманістичний і постгуманістичний дискурс, що сформувався наприкінці ХХ століття, актуалізував питання вдосконалення людської тілесності та підвищення її технологічної ефективності. Однак таким чином він поставив під сумнів саму гуманістичну парадигму. Сучасні технологічні зміни створюють ситуацію, у якій традиційний гуманізм виявляється недостатнім для пояснення нових форм взаємодії людини з технологічним середовищем. Ба більше, Ю. Н. Харарі ставить питання щодо збереження *Homo Sapiens* у тезі “вимирання найрозумніших”: “якщо ми такі розумні, то чому ж ми такі самоїруйнівні?” [7, с. 562]. І хоча дослідник не звертається до проблеми тілесності саме у цьому дослідженні, ми вважаємо, що ця теза стосується й досліджуваної проблеми. У праці “*Homo Deus: за лаштунками майбутнього*” [6] трансгуманізм розуміється як завершення класичної “епохи людини”, однак залишається відкритим питання про майбутнє взаємозв'язку людини й Землі, людини й природи. Інакше кажучи, постає питання збереження антропологічної цілісності в умовах технологічного середовища.

Теперішня ситуація людини не може розглядатися поза межами етичного вибору. Так, С. Кримський наголошував, що наразі йдеться про неосцієнтизм, де такі опозиції, як “добро – зло”, “правда – кривда”, “справедливість – несправедливість”, які завжди виступали орієнтиром людської діяльності замінюються на “істина – хиба”. Це свідчить про те, що знання перетворюється на інформацію, яка розуміється саме на підставі комп'ютерної мови чи алгоритму, де 1 – це істина, а 0 – хиба, проте вже не є рефлексією над дією людини, яка втрачає етичну складову. У цьому зв'язку філософ звертається до мудрості. “Мудрість ... як свого роду “досвідченість”, що обтяжена етичною духовністю, оракульським пророкуванням глибин буття, бачення яких відкриває вищі цінності... Мудрість включає і компоненту, що є пов'язаною із знанням, але вона підкорюється завданню буттєвого входження у світ значимих подій, найвищих життєвих цінностей. З духовного боку – це скоріше не пізнання, але різновид свідомості, яка орієнтована на розуміння основ життя” [6, с. 85].

Ж. Моно звертаючись до феномена науки наголошує, що остання руйнує традиційні онтологічні та аксіологічні підвалини, позбавляючи людину зовнішніх джерел сенсу й цінностей. “Коли людина сприймає це послання у всій його повноті, вона мусить нарешті прокинутися зі свого тисячолітнього сну й усвідомити свою тотальну покинутість, свою радикальну чужість. Тепер вона знає, що її місце — мов у кочівника на краю Всесвіту, який глухий до її музики й байдужий до її надій, страждань чи злочинів” [15, с. 151]. Відбувається посилення екзистенційного соліпсизму. За таких умов постає потреба у філософському принципі, який би протистояв онтологічній обмеженості суб'єкта та відновлював зв'язок людини зі світом. Саме в цьому контексті актуалізується принцип антеїзму, який наголошує на нерозривному зв'язку людини з природним середовищем і дозволяє осмислити тілесність

як спосіб належності людини до світу. У такій перспективі тілесність набуває особливої онтологічної значущості й не може бути повністю замінена технологічними модифікаціями або редукована до віртуальних форм існування.

Сучасна філософія переконливо демонструє, що проблема тілесності дедалі частіше розглядається як методологічна передумова мислення, що визначає сам спосіб постановки філософських питань. “Суттєво, що тілесне постає не лише як предмет міркувань, а все більше виконує концептуальну функцію, тобто виступає засадою мислення” [1, с. 246]. О. Гомілко запропонувала методологію, здатну “зблизити” антропологію та онтологію, що, на її думку, дозволить уникнути “деонтологізації” людського буття. Дослідниця критикує конструктивістську парадигму, яка, на її думку, фактично зводить тіло конструйованої форми. Останнє втрачає онтологічне значення і цілісність.

Отже, у сучасному філософському дискурсі проблема тілесності набула нового концептуального значення, що виходить за межі традиційних філософсько-антропологічних інтерпретацій. Постгуманістичні студії наголосили на можливості навіть потребі зміни тілесності людини, тим самим поставили під сумнів недоторканість природи людини. Технологічно змінена людина розуміється як постлюдський суб’єкт, тим самим актуалізувавши питання про те, чи зберігає тіло свою онтологічну значущість у світі. “Якщо “я”/“самість” розглядається як таке, що закорінюється у присутності, ототожнюється з ним, що від початку гарантовано телеологічними траєкторіями, асоціюється з міцними підмурівками й логічною чіткістю, то постлюдське постає антилюдським...” [8, с. 371]. Варто зазначити, що в концепції Н. К. Хейлз проблема укоріненості не викликає належної уваги й розглядається радше як вторинна щодо інформаційних і технологічних процесів, які визначають постлюдський стан. Водночас постає принципове питання: чи справді людина готова до втрати укоріненості як фундаментальної умови власного буття у світі.

Ю. Мелков, аналізуючи сучасний стан екологічних проблем, які пов’язані насамперед з руйнуванням зв’язку людини і природи, підкреслює значення для сучасного гуманітарного дискурсу поняття “спільносвіт”, запропоноване К. Маєр-Абіхом. Український дослідник наголошує на тому, що запропонована Маєр-Абіхом парадигма переходу від парадигми Umwelt (середовище людини) до парадигми Mitwelt (єдиний світ людини і природи) підвалиною нового світогляду. “Сучасна глобальна криза у відносинах останніх світів ... пов’язане з “антитезою” у розвитку природно-людських стосунків, яка наслідуює первинній “тезі” та передуює “синтезу” справжнього нового союзу. Підкреслимо тут, що новий етап людського діалогу з природою не є поверненням до примітивної синкретичної єдності злиття, коли людина ще не могла виокремити тебе з природного світу. Новий синтез дозволяє зберегти людську сутність набуту з часів протиставлення природі. І саме завдяки цій сутності людина має можливість збагати саму природу в їх прийдешньому синтезі на новому метаревні” [3, с. 25].

У добу постгуманізму ці роздуми дають підстави стверджувати, що принцип антеїзму постає як світоглядна настанова, спрямована на збереження онтологічної цілісності людського буття у його нерозривному зв’язку з природним світом. Саме в цій перспективі тілесність осмислюється як медіум зв’язку людини зі світом. Проте саме технологічна сучасність створює небезпеку витіснення принципу антеїзму як зв’язку “людина – природа” і його заміщення новим наративом “людина – технологія”. Відповідно до цього наративу, людська тілесність дедалі більше розуміється як проєкт для технологічної оптимізації, а не як первинна основа буття людини, що актуалізує питання екзистенційного зв’язку людини зі світом природи. Постає питання постлюдського майбутнього. Як зазначає З. Сімон, “напруга між технологічно-науковою перспективою постлюдства та критичним постгуманістичним дослідженням гуманітарних наук стає все більш відчутною. У той час як перше має нове відчуття історичності, що сигналізується очікуванням остаточної зміни, яка призведе до появи технологічної постлюдини як раніше неіснуючого та відмінного від людини центрального суб’єкта, друге теоретизує постантропоцентричну суб’єктивність істот, які все ще є людьми. Роблячи це, воно розширює вже знайомі емансипаційні проблеми людського світу над нелюдським, приділяючи особливу увагу екологічному іншому” [18, с. 171].

У постгуманістичній етиці, як її формулює Р. Брайдотті, постантропоцентризм означає відмову від діалектичних опозицій на користь моністичної, реляційної онтології, що спирається на спінозівське питання “що може тіло?”. У цій перспективі етика зміщується від

абстрактних нормативних схем до аналізу тілесних і міжвидових здатностей, а “екологія сил” постає як альтернатива логіці комерціалізації життя в умовах розвиненого капіталізму “Зос-центрованний егалітаризм є, на мою думку, ядром постантропоцентричного повороту: це матеріалістична, секулярна, вкорінена й несентиментальна відповідь на опортуністичну міжвидову комерціалізацію Життя, що становить логіку розвиненого капіталізму” [10, с. 60].

На думку дослідниці, технологічне *Інше* вже вторгнися у буття людини, створюючи нову споксу. У цій оптиці постантропоцентризм означає відхід від ієрархічних поділів між видами та перехід до розуміння тіл як взаємопов’язаних модусів єдиної реальності. Відповідно, взаємозв’язок між людьми, тваринами та середовищем постає не як моральна вимога, а як онтологічна передумова їхнього співіснування. Так, “на перший план виходить континуум природи й культури, закорінений у самій тілесній структурі розширеного суб’єкта” [10, с. 63]. Для філософині, постгуманізм – це вихід людини за межі власної суб’єктивності. Проте заслуговує на увагу думка, що саме в нову епоху постає новий зв’язок, що дозволить не лише людині подолати внутрішні протиріччя, а й посилити зв’язок з природою, що надає антеїзму нового виміру.

Це дозволяє стверджувати, що екологічна відповідальність не може бути ізольованою від соціальної та економіко-політичної відповідальності, оскільки екологічні кризи є нерозривно пов’язаними з відповідними соціальними структурами та практиками. Як наголошує М. Фогт, екологічна етика за своєю суттю має еко-соціальний характер і виходить за межі суто природоохоронної проблематики [20, с. 29]. Саме в цій перспективі осмислення природи як етичного орієнтиру відкриває можливість формування нового розуміння прогресу в межах парадигми сталого розвитку, де захист природи постає складовою поняття справедливості.

Отже, однією з ключових проблем сучасного технологічного розвитку є поступове відчуження людини від Землі, яке проявляється не лише у фізичному сенсі, але й у світоглядному й екзистенційному. Технології створюють ефект дистанції: вони не лише розширюють можливості тіла, але й відривають суб’єкта від природного простору, перетворюючи його на другорядний чинник. Таке відчуження має серйозні онтологічні й антропологічні наслідки, трансформуючи спосіб переживання світу. Фактично формується нова фігура людини – постлюдини.

Антеїзм постає як філософія повернення до тілесності в природному просторі. У цьому зв’язку варто звернутися до філософії М. Мерло-Понті. У праці “Феноменології сприйняття” він підкреслює, що саме тіло є уможливоює існування людини у світі, саме “тіло є нашим укоріненням у світі” [14, с. 146]. Через тіло людина не просто перебуває у світі, вона співналежить йому, взаємодіє із ним. Саме тому феноменологія Мерло-Понті повертає дослідника до первинного факту: людське тіло не є річчю або інструментом, яким ми користуємося, а умовою відкритості світу. “Для живої істоти мати тіло означає бути пов’язаною з певним світом, зливатися з певними проєктами й постійно залишатися залученою до них” [14, с. 84]. Водночас тіло, наділене новими технологічними можливостями, втрачає безпосереднє переживання світу; інакше кажучи, втрачає екологічну чутливість.

Показовим прикладом меж гуманістичної парадигми є практика спроб патентування елементів людського тіла, що демонструє небезпеку технологізації тілесності та комерціалізації життя в цілому. Ідеться не лише про втрату природної заданості тілесного, а про заперечення його земної укоріненості як фундаментальної основи людського існування.

Проблема тілесності в добу біотехнологічного прогресу постає не лише як філософська, а як юридична. Сучасні біоекономічні практики виявляють нову форму відчуження людини від власної тілесної природи, яке набуває правової сили. Хоча міжнародні норми прямо забороняють патентування людського тіла як такого, низка прецедентних справ у США та Європі засвідчує можливість комерційного привласнення тілесних матеріалів та генетичної інформації. Це не є буквальним “патентом на тіло”, однак створює ситуації, у яких частини тілесності опиняються у сфері інтелектуальної власності, тобто юридичної й економічної капіталізації.

Одним із показових маркерів трансформації статусу людського тіла в умовах біотехнологічної модерності стала справа “Мур проти Регентів Каліфорнійського університету” [16]. У цьому рішенні Верховний суд Каліфорнії фактично відмовив пацієнтові у визнанні права власності на клітини, вилучені під час лікування та використані для

створення комерційно успішної клітинної лінії. Прецедент засвідчив принципову зміну правового обґрунтування тілесності, тобто після відокремлення від організму біологічний матеріал й переходить у сферу обігу науково-технологічних об'єктів. Про небезпечні наслідки цього процесу попереджає Л. Ендрюс, американська правознавиця, фахівчиня з біоетики. По-перше, це суперечить культурним цінностям; по-друге, тіло належить лише людині, проте цінність цього, на жаль, нею не усвідомлюється [9]. Проте, на нашу думку, проблема є набагато глибшою, адже йдеться не лише про комерціалізацію тканин, а про зміну самої онтологічної інтерпретації тіла: воно дедалі частіше мислиться як сукупність біологічних компонентів, потенційно відчужуваних і придатних до ринкової циркуляції.

Це свідчить про спрямування сучасної біотехнології та права у бік фрагментації тілесності, її розщеплення на об'єкти інтелектуальної власності або навіть й усунення тілесності. Це формує нову вид відчуження не лише від Землі, на якому наголошують екологи, а й від власного тіла, яке перестає бути цілісною формою.

Згідно з П. Слотердайком взаємодія природи й культури (відповідно, природи і людини) ніколи не була замкненим переходом. Він наголошує, що саме втілені практики, як-от звички, ритуали, навички, форми навчання, виконують роль містка між природною тілесністю та культурними програмами. "Насправді перехід між природою культурою і навпаки завжди був відкритим. Вона веде через легкодоступний міст: практикуюче життя. Люди присвятили себе його будівництву з моменту його появи – або, точніше, люди з'явилися лише завдяки тому, що доклали зусиль до будівництва цього мосту. Людина – це папська істота, яка з найперших еволюційних стадій створила традиційно сумісні зв'язки між плацдармами у тілесному світі та тими, що в культурних програмах" [19, с. 47].

Людина завжди виступала суб'єктом практик, формуючи й змінюючи свою тілесність через культурні режими вправлення. Проте у ХХІ столітті ці режими дедалі більше витісняються саме технологічно опосередкованими формами досвіду, що розривають тривалий історичний зв'язок між тілом і світом. Інакше кажучи, якщо людське існування завжди трималося на гуманітарних практиках і діях, і це було її формою укорінення, то технологічні форми виступають розукоріненням людини. Тіло перестає бути тим, що здійснює зв'язок з довкіллям, і дедалі більше стає об'єктом технічного втручання. Таким чином, це дозволяє обґрунтувати необхідність повернення до практик тілесної присутності як до ключового виміру антеїстичного принципу, завдяки якому тілесність знову постає медіумом між людиною та Землею, а не технологічним середовищем.

Висновки. Отже, проблема тілесності в добу постгуманізму постає не лише як дискусія про межі технологічних втручань у людське тіло, але і як питання про збереження зв'язку людини із природою як основою буття. Постгуманістичний дискурс демонструє амбівалентність сучасної ситуації: з одного боку, відбувається прагнення до обґрунтування значимості технологічного вдосконалення тіла, з метою розширення можливостей людини; з іншого – посилюється відчуття втрати об'єктивної природної основи людського існування. Як наслідок, для фігури постлюдини тілесність постає не як укорінена форма життя, а як змінна конфігурація, доступна для переробки чи заміни. Така ситуація актуалізує питання онтологічного значення тілесності для людини.

Антеїзм, на противагу цьому, повертає увагу до фундаментального зв'язку тіла з природою, Землею як джерелом життєвої сили та онтологічної визначеності. Таким чином, збереження тілесності як укоріненість у просторі Землі дозволяє уникнути втрати антропологічної цілісності й допомагає зберегти людську природу в умовах технологічного прискорення. Це дозволяє стверджувати, що посилення ідеї зв'язку людини зі світом природи є відповіддю на теперішній технологічний тиск, й спрямований на збереження самої людини.

Список використаних джерел:

1. Гомілко, О 2009, 'Концепт тілесності: примирення антропології та онтології', *Виміри людського буття: логіка, методологія, семіотика культури : за матеріалами конференції до 70-річчя акад. М. В. Поповича*, Київ : Філософські діалоги, с. 246–254.
2. Кримський, СБ 2003, *Запити філософських смислів*, Київ : ПАРАПАН, 192 с.
3. Мелков, ЮО 2006, 'Філософські підстави осмислення коеволюції людини та природи', *Філософія природи*. Київ : ПАРАПАН, с. 20–32.
4. Фуко, М 1998, *Наглядати й карати: народження в'язниці*. Пер. з фр. Київ : Основи, 392 с.

5. Фукуяма, Ф 2018. *Наше постлюдське майбутнє: наслідки біотехнологічної революції*. Пер. з англ. Київ : *Наш формат*, 384 с.
6. Харарі, ЮН 2018, *Ното Deus: за лаштунками майбутнього*. Пер. з англ. Київ : *BookChef*, 544 с.
7. Харарі, ЮН 2025, *Nexus: Коротка історія інформаційних мереж від кам'яного віку до III*. Пер. з англ. Н. Хаєцької. Київ : *BookChef*, 640 с.
8. Хейлз, НК 2013, *Як ми стали постлюдством: віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці*, пер. з англ. Київ : *Ніка-Центр*, 426 с.
9. Andrews, LB 2001, *Body Bazaar: The Market for Human Tissue in the Biotechnology Age*, New York: *Crown Publishers*, 2001, 368 p.
10. Braidotti, R 2013, *The Posthuman*, Cambridge & Malden, MA : *Polity Press*, 200 p.
11. Dickenson, D 2008, *Body Shopping: The Economy Fuelled by Flesh and Blood*, Oxford : *Oneworld*, 238 p.
12. Ferrandez-Sanmiguel, M, Munoz-Gonzalez, E & Laguarda-Bueno, C (ed.) 2025, *The Posthuman Condition in 21st Century Literature and Culture: Interdisciplinary Insights*, Cham : *Palgrave Macmillan*, 282 p.
13. Latour, B 2004, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, Cambridge, MA : *Harvard University Press*, 307 p.
14. Merleau-Ponty, M 2012, *Phenomenology of Perception*, Translated by D.A. Landes. London; New York : *Routledge*, 2012, 696 p.
15. Monod, J 1988, *Zufall und Notwendigkeit. Philosophische Fragen der modernen Biologie*, 8 Aufl. München : *Piper*. 237 s.
16. Moore v. Regents of the University of California. Available from: <<https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/3d/51/120.html>> [31 October 2025].
17. Nussbaum, M 2004, *Hiding from Humanity: Disgust, Shame, and the Law*, Princeton : *Princeton University Press*, 432 p.
18. Simon, Z 2019, 'Two Cultures of the Posthuman Future', *History and Theory*, 58, p. 171–184.
19. Sloterdijk, P 2009, *Du mußt dein Leben ändern. Über Anthropotechnik*, Frankfurt am Main: *Suhrkamp*, 723 s.
20. Vogt, M 2021, *Christliche Umweltethik: Grundlagen und zentrale Herausforderungen*, Freiburg im Breisgau : *Herder*, 760 s.
21. Waldby, C Mitchell, R 2006, *Tissue Economies: Blood, Organs, and Cell Lines in Late Capitalism*, Durham, NC : *Duke University Press*, 280 p.

References:

1. Homilko, O 2009, 'Kontsept tilesnosti: prymyrennia antropolohii ta ontolohii (*The Concept of Corporeality: Reconciliation of Anthropology and Ontology*)', *Vymiry liudskoho buttia: lohika, metodolohiia, semiotyka kultury (Dimensions of Human Existence: Logic, Methodology, Semiotics of Culture): za materialamy konferentsii do 70-richchia akad. M V Popovycha*, Kyiv: *Filosofski dialohy*, p. 246–254.
2. Krymskyi, SB 2003, *Zapyty filosofskykh smysliv (Requests for Philosophical Meanings)*, Kyiv : *PARAPAN*, 192 p.
3. Melkov, YuO 2006, 'Filosofski pidstavy osmyslennia koevoliutsii liudyny ta pryrody (*Philosophical Foundations for Understanding the Co-evolution of Human and Nature*)', *Filosofia pryrody (Philosophy of Nature)*, Kyiv : *PARAPAN*, p. 20–32.
4. Fuko, M 1998, *Nahliadaty y karaty: narodzhennia viaznyi (Discipline and Punish: The Birth of the Prison)*. Per. z fr., Kyiv : *Osnovy*, 392 p.
5. Fukuiama, F 2018, *Nashe postliudske maibutnie: naslidky biotekhnolohichnoi revoliutsii (Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution)*. Per. z anhl. Kyiv : *Nash Format*, 384 p.
6. Kharari, YuN 2018, *Homo Deus: za lashtunkamy maibutnoho (Homo Deus: A Brief History of Tomorrow)*. Per. z anhl. Kyiv : *BookChef*, 544 p.
7. Kharari, YuN 2025, *Nexus: Kоротка istoriia informatsiinykh merezh vid kamianoho viku do ShI (Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI)*. Per. z anhl. N. Khaietska. Kyiv : *BookChef*, 640 p.
8. Kheils, NK 2013, *Yak my staly postliudstvom: virtualni tila v kibernetitsi, literaturi ta informatytsi (How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics)*. Per. z anhl. Kyiv : *Nika-Tsentr*, 426 p.
9. Andrews, LB 2001, *Body Bazaar: The Market for Human Tissue in the Biotechnology Age*, New York: *Crown Publishers*, 2001, 368 p.
10. Braidotti, R 2013, *The Posthuman*, Cambridge & Malden, MA : *Polity Press*, 200 p.
11. Dickenson, D 2008, *Body Shopping: The Economy Fuelled by Flesh and Blood*, Oxford : *Oneworld*, 238 p.
12. Ferrandez-Sanmiguel, M, Munoz-Gonzalez, E & Laguarda-Bueno, C (ed.) 2025, *The Posthuman Condition in 21st Century Literature and Culture: Interdisciplinary Insights*, Cham : *Palgrave Macmillan*, 282 p.

13. Latour, B 2004, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, Cambridge, MA : *Harvard University Press*, 307 p.
14. Merleau-Ponty, M 2012, *Phenomenology of Perception*, Translated by D.A. Landes. London; New York : *Routledge*, 2012, 696 p.
15. Monod, J 1988, *Zufall und Notwendigkeit. Philosophische Fragen der modernen Biologie*, 8 Aufl. München : *Piper*. 237 s.
16. Moore v. Regents of the University of California. Available from: <<https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/3d/51/120.html>> [31 October 2025].
17. Nussbaum, M 2004, *Hiding from Humanity: Disgust, Shame, and the Law*, Princeton : *Princeton University Press*, 432 p.
18. Simon, Z 2019, 'Two Cultures of the Posthuman Future', *History and Theory*, 58, p. 171–184.
19. Sloterdijk, P 2009, *Du mußt dein Leben ändern. Über Anthropotechnik*, Frankfurt am Main: *Suhrkamp*, 723 s.
20. Vogt, M 2021, *Christliche Umweltethik: Grundlagen und zentrale Herausforderungen*, Freiburg im Breisgau : *Herder*, 760 s.
21. Waldby, C Mitchell, R 2006, *Tissue Economies: Blood, Organs, and Cell Lines in Late Capitalism*, Durham, NC : *Duke University Press*, 280 p.

Прорецензовано / Reviewed

23.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.11.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-9

УДК 101.1:37.013:7.05

ФІЛОСОФІЯ ДИЗАЙНУ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В ЖИТТЄТВОРЧОМУ ДОСВІДІ ДИТИНИ

М. О. Дроботенко
Г. В. Корж

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Трансформації сучасної освіти супроводжуються активним переосмисленням освітнього простору, однак його вплив на формування дитячого досвіду та суб'єктності часто лишається недостатньо концептуалізованим. В умовах цифровізації та гібридизації навчання постає потреба осмислити дизайн освітнього середовища не лише як технічне чи естетичне рішення, а як антропологічно значущий чинник становлення особистості.

Постановка проблеми. Суперечність між інноваційністю просторових рішень і браком їх філософського осмислення зумовлює необхідність дослідження освітнього простору як середовища життєтворчості дитини. Недостатньо з'ясованим залишається питання, як архітектурні, технологічні та символічні компоненти простору впливають на автономію, комунікацію та тілесно-сенсорний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини дослідження спираються на ідеї взаємозв'язку досвіду й середовища у працях Джон Дьюї, феноменологічне розуміння простору як переживаного світу у Моріс Мерло-Понті, символічну інтерпретацію культури в концепції Ернст Кассілер, критичний аналіз інституційного простору у Мішель Фуко та комунікативний підхід Юрген Габермас. Водночас бракує інтегративної моделі, що поєднує ці підходи в аналізі дитячої життєтворчості.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування концепції освітнього простору як багатовимірного середовища, що підтримує життєтворчу активність дитини. Передбачено визначення принципів гуманістично орієнтованого дизайну, здатного інтегрувати фізичні, соціальні та цифрові виміри.

Виклад основного матеріалу. У статті доведено, що освітній простір має розглядатися як активний учасник формування дитячого досвіду. Обґрунтовано значення гнучкості, трансформаційності та можливості співучасті дітей в організації середовища. Показано, що тілесно-сенсорний вимір і комунікативна відкритість простору є необхідними умовами розвитку автономії та творчості. Окреслено ризики цифрової фрагментації досвіду та необхідність збереження балансу між віртуальною й безпосередньою взаємодією.

Висновки. Освітній простір постає як екзистенційно значущий вимір дитячого становлення. Його дизайн має спиратися на антропологічні та феноменологічні принципи, що забезпечують розвиток суб'єктності, соціальної відповідальності та творчого потенціалу. Перспективи дослідження пов'язані з подальшим міждисциплінарним опрацюванням концепції простору суб'єктність, як середовища життєтворчості.

Ключові слова: освітній простір, філософія дизайну, дитинство, життєтворчість, гібридне середовище.

PHILOSOPHY OF EDUCATIONAL SPACE DESIGN IN THE LIFE-CREATING EXPERIENCE OF A CHILD

Mariana Drobotenko
Hanna Korzh

Abstract.

Relevance of the research. Contemporary transformations in education require a reconsideration of educational space beyond its functional and technological modernization. In the context of digitalization and hybrid learning formats, it becomes necessary to interpret spatial design not merely as a technical or aesthetic solution, but as an anthropologically significant factor influencing the formation of children's subjectivity and life-creative experience.

Problem statement. A contradiction arises between the rapid implementation of innovative spatial solutions and the insufficient philosophical reflection on their impact on the child's mode of being. The influence of architectural, technological, and symbolic components of educational space on autonomy, communication, and embodied-sensory experience remains insufficiently conceptualized.

Analysis of recent research and publications. The theoretical framework of the study draws upon the idea of the relationship between experience and environment developed by John Dewey, the phenomenological understanding of lived space articulated by Maurice Merleau-Ponty, the symbolic interpretation of culture proposed by Ernst Cassirer, the critical analysis of institutional space elaborated by Michel Foucault, and the communicative approach formulated by Jürgen Habermas. However, an integrative model that synthesizes these perspectives in relation to children's life-creativity is still lacking.

Research task. The aim of the article is to substantiate a concept of educational space as a multidimensional environment that supports children's life-creative activity and subjectivity, integrating physical, social, and digital dimensions.

Main material presentation. The article argues that educational space should be understood as an active factor in shaping children's experience. The principles of flexibility, transformability, and children's participation in organizing the environment are justified as conditions for fostering autonomy and creativity. Special attention is given to embodied and sensory experience, as well as to communicative openness as a prerequisite for social interaction. The risks of digital fragmentation are outlined, emphasizing the need to maintain a balance between virtual and direct interaction.

Conclusions. Educational space is interpreted as an existentially significant dimension of child development. Its design should be grounded in anthropological and phenomenological principles that promote subjectivity, social responsibility, and creative potential. Further research perspectives are associated with interdisciplinary elaboration of the concept of space as an environment of life-creativity.

Keywords: educational space, philosophy of design, childhood, subjectivity, life-creativity, hybrid environment.

Актуальність теми. Освітній простір у сучасному суспільстві дедалі частіше стає

об'єктом модернізації та реформування. Архітектурні рішення, мобільні меблі й цифрові платформи позиціонуються як ознаки прогресу. Водночас поза увагою часто залишається питання: як дизайн освітнього середовища впливає на спосіб буття дитини та формування її суб'єктності? Чи не редукується простір до функціональної інфраструктури, втрачаючи антропологічний вимір?

Сучасна дитина зростає в умовах гібридного простору — фізичного й цифрового. Освітнє середовище виходить за межі класної кімнати, охоплюючи онлайн-платформи та відкриті освітні локації. Проте технологічне оновлення не завжди супроводжується осмисленням його впливу на дитячу життєтворчість, автономію та творчість.

Отже, проблемність теми полягає у недостатньому усвідомленні зв'язку між дизайном освітнього простору та життєтворчим досвідом дитини. Потребує філософського аналізу вплив просторових рішень на становлення суб'єктності, тілесності й комунікативних практик. Йдеться про перехід від технічного розуміння освітнього середовища до його інтерпретації як екзистенційно значущого простору формування людини.

Постановка завдання. Проблема дизайну освітнього простору у контексті дитячої життєтворчості постає як одна з центральних у сучасній педагогіці та філософській антропології, оскільки середовище навчання не є нейтральним фоном, а безпосередньо формує спосіб сприйняття світу, організовує тілесну, когнітивну та соціальну активність дитини. Незважаючи на значну увагу до функціональних і технологічних аспектів організації освітніх приміщень та окремі спроби їх антропологічного осмислення, досі недостатньо досліджено, яким чином дизайн простору може системно підтримувати становлення дитини як активного суб'єкта життєтворчості, поєднуючи фізичні, символічні та соціальні виміри середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дизайнування освітнього простору в гуманітарних та педагогічних дискусіях набуває дедалі більшої уваги, що відображається у численних теоретичних і емпіричних роботах. Проте досі домінує подвійна тенденція: з одного боку — акцент на утилітарному, функціональному аспекті організації середовища (зосередження на матеріальній інфраструктурі, ергономії меблів, технологічних рішеннях), а з іншого — філософсько-антропологічні підходи, які розглядають простір як середовище переживання, комунікації та становлення суб'єкта.

Джон Дьюї звертав увагу на взаємозв'язок досвіду і середовища, формулюючи принцип, що якість освітнього середовища визначає якість досвіду дитини [3, с. 38]. Це поклало початок думці про середовище як чинник освіти не тільки як фон, а як активний елемент педагогічного процесу. У сучасних працях ця ідея розвивається у напрямі дизайну навчального середовища, що стимулює активність, ініціативу та співпрацю [11, с. 12; 5, с. 45].

У антропологічному ключі роботи Е. Кассіра та М. Мерло-Понті аргументують, що простір — це феномен переживання, у якому смисли не лише представлені, а й творяться в тілесній взаємодії з оточенням [2, с. 44; 10, с. 169]. Ці ідеї побудували основу для подальших філософських розглядів простору як середовища життєтворчості, зокрема в освітньому контексті.

У сфері критичних студій М. Фуко досліджував, як інституційний простір функціонує як механізм дисципліни і нормалізації поведінки [6, с. 172]. Типові шкільні коридори, одноманітні класи, фіксоване розташування парт формують певну модель суб'єкта, орієнтованого на підпорядкування правилам. У такому випадку дизайн стає механізмом дисциплінарної влади.

Інші дослідники інтегрують соціально-культурні виміри. Ю. Габермас підкреслював значення комунікативної раціональності у просторовому середовищі як умови для міжособистісної взаємодії [8, с. 285]. Простір може або сприяти діалогу, або перешкоджати йому. Відкриті зони для спільної діяльності, мобільні меблі, можливість трансформації приміщення під різні види активності створюють умови для комунікативної взаємодії. Таким чином, дизайн освітнього середовища стає матеріальним втіленням певної педагогічної філософії — авторитарної чи діалогічної.

Поступово вимальовується розуміння, що філософія дизайну освітнього простору повинна інтегрувати антропологічний, феноменологічний та соціокритичний виміри. Дитячий життєтворчий досвід формується в перетині тілесного переживання, символічного осмислення та соціальної взаємодії. Простір, організований із урахуванням цих вимірів, стає не лише місцем навчання, а середовищем становлення особистості [1, с. 147; 4, с. 22].

Попри значний доробок, залишаються невирішені аспекти. По-перше, багато досліджень орієнтовані на прикладну практику або архітектурні рішення, але недостатньо узагальнюють їх у широку філософсько-антропологічну концепцію. По-друге, бракує цілісного осмислення того, як дизайн освітнього простору впливає на становлення життєтворчого досвіду дитини як суб'єкта, а не лише як учасника навчального процесу. По-третє, сучасні гібридні виміри, пов'язані з цифровізацією освіти, часто розглядаються окремо від тілесно-просторового досвіду, що створює розрив між технологічними аспектами і феноменологічним переживанням дитини [13, с. 310].

Тому ця стаття спирається на міждисциплінарний корпус праць, що поєднують філософське, антропологічне та педагогічне осмислення простору, і водночас прагне заповнити ці прогалини шляхом інтеграції цих підходів у концепцію дизайну освітнього простору як середовища життєтворчості.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає у формуванні цілісного уявлення про освітній простір як середовище, що стимулює життєтворчу активність дитини, враховує її тілесну участь, здатність до самостійної ініціативи та соціальної взаємодії, а також інтегрує нові технологічні та цифрові виміри, не обмежуючи живого досвіду. Такий підхід передбачає вихід за межі уявлення про простір як суто функціональну інфраструктуру і розглядає його як чинник розвитку суб'єктності та співтворчості.

Для реалізації цієї мети стаття ставить перед собою такі завдання. По-перше, уточнити концептуальний зміст освітнього простору у філософсько-антропологічному ключі, розглядаючи його як середовище переживання, пізнання та соціальної взаємодії. По-друге, дослідити сучасні практики організації навчального середовища, що сприяють творчості, співпраці та автономності дитини, включаючи можливості трансформації приміщень і гнучкого використання простору. По-третє, виявити та осмислити прогалини у сучасних підходах, пов'язаних із впливом цифрових технологій на просторово-тілесний досвід дітей і взаємодію між ними. По-четверте, інтегрувати різні підходи до дизайну освітнього середовища у комплексну концепцію, яка розглядає простір як чинник становлення життєтворчої діяльності дитини, поєднуючи фізичні, символічні та комунікативні аспекти.

Таким чином, постановка проблеми визначає науковий розрив і формує орієнтири для подальших досліджень, які дозволяють осмислити освітній простір не лише як місце навчання, а як середовище, що підтримує життєтворчу активність, автономність і соціальну відповідальність дитини.

Виклад основного матеріалу. Освітній простір дитини не обмежується фізичними межами класу чи школи, він є складною системою взаємодії, в межах якої формується її суб'єктність і визначаються способи пізнання світу. Простір впливає не лише на рухи та дії, а й на мислення, емоційні переживання, соціальні взаємодії і творчу активність. Сучасні дослідження підкреслюють, що освітнє середовище формує способи, якими дитина освоює навколишній світ і розуміє себе в ньому, а тому дизайн простору має виходити за межі забезпечення комфорту або безпеки та створювати умови для життєтворчості, пізнання і творчих експериментів [3, с. 38; 11, с. 12].

Філософський аналіз показує, що простір проявляється через переживання, а не лише як зовнішня структура. Дитина "проживає" середовище тілесно, емоційно і символічно, і саме через такі взаємодії формується її спосіб сприйняття світу, уявлення про себе та навички взаємодії з іншими. Архітектурні рішення, організація меблів, зонування, кольорова гамма, наявність інтерактивних елементів та сенсорних зон безпосередньо впливають на те, як дитина освоює простір, досліджує його і проявляє ініціативу. Гнучкий простір, який допускає трансформацію та варіативність, відкриває широкий спектр можливостей для експериментування, співпраці і самовираження, тоді як статичний, жорстко організований простір значно обмежує такі можливості [10, с. 169; 4, с. 22].

Критичні дослідження показують, що організація простору формує не лише поведінку дитини, а й її мислення та внутрішні установки. Наприклад, просторові моделі, запозичені з дисциплінарних інституцій, можуть формувати пасивність і слухняність, тоді як відкриті, інтерактивні середовища стимулюють автономність, ініціативність і відповідальність за власні дії. Архітектура, що передбачає вільний рух, адаптацію приміщень до різних видів діяльності та можливість співпроекування простору дітьми, створює умови для розвитку креативності, комунікативних навичок та соціальної взаємодії [6, с. 172; 5,

с. 45].

Особливе значення в сучасних освітніх середовищах набуває тілесний і сенсорний досвід. Дитина пізнає світ через рух, дотик, орієнтацію в просторі та взаємодію з предметами різної фактури, форми та матеріалу. Інтеграція зон для гри, рухливих і модульних меблів, сенсорних кутків та просторових маркерів підтримує розвиток моторики, просторового мислення, координації, уяви та творчих навичок. Дитина не просто освоює простір — вона активно творить його разом із дорослими та однолітками, що відповідає концепції життєтворчості як форми активного існування [10, с. 169; 2, с. 44].

Сучасні цифрові трансформації освітнього середовища ускладнюють його організацію та відкривають нові можливості для навчання і творчості. Гібридні простори поєднують фізичні й віртуальні виміри, що дозволяє дітям одночасно працювати з цифровими ресурсами, досліджувати віртуальні середовища та інтегрувати їх у колективну діяльність. Водночас це створює ризик фрагментації уваги, зменшення живого спілкування та обмеження тілесного досвіду. Тому сучасний дизайн освітнього простору має враховувати потребу у балансі між цифровим і реальним спілкуванням, забезпечуючи умови для колективної роботи, експериментів і співтворчості [13, с. 310].

Антропологічний підхід дозволяє розглядати дитину не як об'єкт педагогічного впливу, а як активного суб'єкта життєтворчості. В такому контексті освітній простір постає як середовище співтворення, де дитина може реалізовувати потенціал, випробовувати ідеї, взаємодіяти з іншими і пізнавати себе. Дизайн, що враховує варіативність, мобільність і інтерактивність, інтегрує фізичні, символічні та комунікативні аспекти, відповідає природі дитячої життєтворчості та підтримує її автономію, творчий розвиток і соціальну відповідальність [4, с. 22; 10, с. 169].

Розгляд освітнього простору через призму філософської антропології, педагогіки та феноменології дозволяє визначити ключові принципи його організації, що підтримують життєтворчу активність: гнучкість і трансформаційність, інтеграцію фізичного та цифрового виміру, стимулювання співпраці та самостійної ініціативи. Такий простір не просто слугує фоном для навчальної діяльності, а стає чинником формування цілісного способу буття дитини, середовищем, де вона проживає власний досвід, опановує соціальні та когнітивні навички, розвиває творчий потенціал, суб'єктність і відповідальність за власну діяльність.

Додатково, сучасні підходи до дизайну освітнього простору передбачають включення елементів культури, екологічності та адаптації до локального середовища, що формує цілісний досвід і розвиває у дитини відчуття приналежності та соціальної взаємодії. Простір, що передбачає варіативність і активну участь дітей у його організації, стимулює життєтворчу діяльність, сприяє розвитку критичного мислення, творчості та соціальної компетентності. Таким чином, дизайн освітнього простору є безпосереднім чинником формування способів життя дитини, її суб'єктності та життєтворчого потенціалу, і стає однією з ключових умов ефективної гуманістично орієнтованої освіти.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити кілька ключових висновків. По-перше, освітній простір слід розглядати не лише як фізичне середовище або набір функціональних елементів, а як середовище, що формує життєтворчий досвід дитини та впливає на її суб'єктність. По-друге, дизайн такого простору має поєднувати фізичні, символічні та соціальні аспекти, стимулюючи самовираження, співпрацю, творчість і автономність.

По-третє, гнучкі та трансформовані середовища створюють умови для експериментування і співтворчості, тоді як статичні й регламентовані простори можуть обмежувати ініціативу та розвиток креативності. По-четверте, сучасні цифрові технології змінюють структуру освітнього простору, і важливо забезпечити баланс між цифровим і живим досвідом взаємодії, щоб технології підтримували, а не замінювали співтворчість і соціальну взаємодію дітей.

Таким чином, дослідження підтверджує, що цільовий дизайн освітнього простору здатний підтримувати життєтворчу активність дитини, розвивати її автономність і суб'єктність, а також створювати умови для соціальної взаємодії та пізнавального розвитку. Реалізація цих принципів відповідає поставленій меті та завданням дослідження і відкриває перспективи для практичного впровадження гнучких, інтерактивних та гуманістично орієнтованих освітніх середовищ.

References:

1. Brooks, JP & Normore, AH (eds.) 2009, *Designs for Learning: Prospects and Possibilities*, Charlotte, NC: Information Age Publishing.
2. Cassirer, E 1944, *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, New Haven : Yale University Press.
3. Dewey, J 1938, *Experience and Education*, New York : Macmillan.
4. Dewey, J 2005, *Art as Experience*, New York : Perigee Books.
5. Foskett, D 2007, *Spaces for Learning: A Review of Learning Environment Research*, London : National Union of Students.
6. Foucault, M 1995, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York : Vintage Books.
7. Gabennesch, H 1993, *Social Space and Symbolic Space*, Minneapolis : University of Minnesota Press.
8. Habermas, J 1984, *The Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*, Boston : Beacon Press.
9. Lefebvre, H 1991, *The Production of Space*, Oxford : Blackwell.
10. Merleau-Ponty, M 2012, *Phenomenology of Perception*, London : Routledge.
11. Oblinger, DG (ed.) 2006, *Learning Spaces*, Boulder, CO: EDUCAUSE.
12. *The Third Teacher* 2010, 79 Ways You Can Use Design to Transform Teaching & Learning. New York : Abrams.
13. Turkle, S 2011, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, New York : Basic Books.

Прорецензовано / Reviewed

29.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.11.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-10

УДК 130.2+37.013.73

УЯВА І ПРАВА ЛЮДИНИ: ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

П. В. Горінов

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Зв'язок уяви і прав людини є вельми актуальним в епоху екзистенціальної війни й набуття справедливого миру. Очевидно, що в даному контексті це питання про уяву, яка існує у її відкритості Іншому.

Постановка проблеми. Уява дозволяє конструювати майбутнє, переживати символічне й художнє. Права людини – одна з фундаментальних ідей європейської цивілізації, що виражає уявлення про гідність, свободу та рівність людей. Проблема відкритості Іншому стосується меж суб'єктивності, можливості діалогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику уяви в її поєднанні з питанням відкритості Іншому та прав людини зустрічаємо в роботах О. Добродум, Н. Дресвянникової, О. Кивлюк, С. Крилової, в яких досліджуються екзистенціальні й соціокультурні аспекти такого поєднання.

Постановка завдання. Завданням даної публікації є аналіз наявних філософських концепцій уяви, відкритості Іншому й реалізації прав людини, а також осмислення плідної методології поєднання цих понять в нову концепцію.

Виклад основного матеріалу. В античності уява пов'язувалася з поняттям “eikasia” – нижчим рівнем пізнання. У І. Канта продуктивна уява синтезує чуттєві дані та категорії розсудку. Й. Г. Фіхте вбачає в уяві активність Я, яке творить протиставлення Я і не-Я. Ф. В. Й. Шеллінг осмислює уяву як творчу силу, що особливо проявляється в мистецтві й міфології. Е. Гуссерль аналізує уяву як акт свідомості, спрямований на відсутній об'єкт. Е. Кассіер осмислює уяву як реальність, що бере

участь у творенні міфу, мистецтва, мови.

Щодо проблеми відкритості Іншому у філософії М. Гайдеггера людське буття ("Da-sein") є спів-буттям ("Mit-sein"). Ж.-П. Сартр констатує, що через Іншого відкривається вимір свободи й відповідальності. М. Бубер протиставляє два способи ставлення: "Я – Воно" і "Я – Ти". Для Е. Левінаса Інший не зводиться до об'єкта пізнання.

У персоналізмі особистість визначається через екзистенціальне відношення не лише до себе, а й до Іншого. У заснованих на персоналізмі гуманістичних підходах ХХ століття (гуманістичний психоаналіз, екзистенціальний психоаналіз, філософський психоаналіз, метаантропологія, андрогін-аналіз) відкритість Іншому пов'язується з емпатією, діалогом, толерантністю, співтворчістю.

Філософія прав людини демонструє, що свобода без відповідальності неможлива, а права без морального підґрунтя втрачають свій гуманістичний сенс. Саме тому права людини залишаються не лише юридичною, а й глибоко філософською проблемою. У ХХ столітті після трагедійних подій світових воєн формується універсальна концепція прав людини, закріплена в Загальній декларації прав людини. Права набувають глобального статусу та включають громадянські, політичні, соціальні й культурні виміри.

Висновки. В методологічній оптиці метаантропології маємо можливість нового поєднання уяви, відкритості Іншому і прав людини. Уява пов'язана не лише з носієм уяви, а й з Іншим, який знаходиться поруч і на якого уява може бути спрямована. Смысл і можливості уяви в контексті відкритості Іншому в метаантропології постають зовсім іншими в буденному, граничному й метаграничному бутті людини. Якщо в буденному і граничному бутті людини уява замкнена на суб'єкті уяви, то в метаграничному бутті уява відкрита іншій особистості, спрямовуючи до толерантності й співтворчості. Така трансформація уяви здатна оновити і теорії, і практики гуманізму. В контексті соціальної й культурної метаантропології уява здатна формувати і особистісне, і соціальне буття людини, актуалізуючи красу вчинків і відносин людини і спільноти, що веде до органічної реалізації прав людини.

Ключові слова: уява, Інший, відкритість Іншому, права людини, історія філософії, метаантропологія, соціальна метаантропологія, культурна метаантропологія.

IMAGINATION AND HUMAN RIGHTS: HISTORY OF PHILOSOPHY AND THE PRESENT

Pavlo Gorinov

Abstract.

Relevance of the research. The connection between imagination and human rights is very relevant in the era of existential war and the acquisition of a just peace. It is obvious that in this context this is a question of imagination, which exists in its openness to the Other.

Problem statement. Imagination allows us to construct the future, to experience the symbolic and artistic. Human rights are one of the fundamental ideas of European civilization, which expresses the idea of the dignity, freedom and equality of people. The problem of openness to the Other concerns the limits of subjectivity, the possibility of dialogue.

Analysis of recent research and publications. The problem of imagination in its combination with the issue of openness to the Other and human rights is encountered in the works of O. Dobrodim, N. Dresvyannikova, O. Kivlyuk, S. Krylova, who explore the existential and socio-cultural aspects of such a combination.

Research task. The task of this publication is to analyze the existing philosophical concepts of imagination, openness to the Other and the implementation of human rights, as well as to understand the fruitful methodology for combining these concepts into a new concept.

Main material presentation. In antiquity, imagination was associated with the concept of "eikasia" - a lower level of cognition. In I. Kant, productive imagination synthesizes sensory data and categories of reason. J. G. Fichte sees in imagination the activity of the Self, which creates the opposition of the Self and not-Self. F. V. Y. Schelling understands imagination as a creative force, which is especially manifested in art and mythology. E. Husserl analyzes imagination as an act of consciousness directed at an absent object. E. Cassirer understands imagination as a reality that participates in the creation of myth, art, and language.

Regarding the problem of openness to the Other, in the philosophy of M. Heidegger,

human being (“Da-sein”) is co-existence (“Mit-sein”). J.-P. Sartre states that through the Other the dimension of freedom and responsibility opens. M. Buber contrasts two ways of relating: “I –It” and “I –You”. For E. Levinas, the Other is not reduced to an object of knowledge.

In personalism, personality is defined through an existential relationship not only to oneself, but also to the Other. In the humanistic approaches of the 20th century based on personalism (humanistic psychoanalysis, existential psychoanalysis, philosophical psychoanalysis, meta-anthropology, androgynous-analysis), openness to the Other is associated with empathy, dialogue, tolerance, and co-creation.

The philosophy of human rights demonstrates that freedom without responsibility is impossible, and rights without a moral basis lose their humanistic meaning. That is why human rights remain not only a legal, but also a deeply philosophical problem. In the 20th century, after the tragic events of the world wars, a universal concept of human rights is formed, enshrined in the Universal Declaration of Human Rights. Rights acquire global status and include civil, political, social and cultural dimensions.

Conclusions. In the methodological optics of meta-anthropology, we have the possibility of a new combination of imagination, openness to the Other and human rights. Imagination is connected not only with the carrier of imagination, but also with the Other, who is nearby and to whom the imagination can be directed. The meaning and possibilities of imagination in the context of openness to the Other in meta-anthropology appear completely different in the everyday, borderline and meta-borderline existence of a person. If in the everyday and borderline existence of a person the imagination is closed to the subject of imagination, then in the meta-borderline existence the imagination is open to another individual, leading to tolerance and co-creation. Such a transformation of imagination is able to update both the theories and practices of humanism. In the context of social and cultural meta-anthropology the imagination is able to shape both the personal and social existence of a person, actualizing the beauty of the actions and relationships of a person and the community, which leads to the organic realization of human rights.

Keywords: imagination, Other, openness to the Other, human rights, history of philosophy, meta-anthropology, social meta-anthropology, cultural meta-anthropology.

Актуальність теми дослідження. Як пов'язані уява і права людини? Дане непросте запитання в епоху екзистенціальної війни й набуття справедливого миру є вельми актуальним. Очевидно, що в даному контексті це питання про уяву, яка існує у її відкритості Іншому; саме це і робить її своєрідним екзистенціальним інструментом у правозахисті [3; 11]. Для більш конкретної відповіді на поставлене на початку питання, слід прояснити історичне становлення і сучасний смисл концептів “уява”, “відкритість Іншому”, “права людини”.

Постановка проблеми. Уява дозволяє створювати образи відсутнього, моделювати можливе, конструювати майбутнє, переживати символічне й художнє. В історії філософії уява осмислювалася в різних смислових площинах: 1) нижчий рівень пізнання, 2) посередник між чуттєвістю і мисленням, 3) трансцендентальна умова досвіду, 4) творча космічна сила або як вияв свободи особистості.

Проблема відкритості Іншому належить до фундаментальних питань філософської антропології. Дана проблема стосується меж суб'єктивності, природи міжособистісних стосунків, можливості діалогу, любові, співпереживання й відповідальності.

Права людини – одна з фундаментальних ідей європейської цивілізації, що виражає уявлення про гідність, свободу та рівність кожної особистості. Сучасне розуміння прав людини є результатом тривалого філософського розвитку – від античних уявлень про природний закон до сучасних концепцій універсальних прав і людської гідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику уяви в її поєднанні з питанням прав людини та відкритості Іншому в альтруїстичних діях, що зумовлюють гуманістичне трансцендування в красі вчинків і відносин в умовах як війни, так і миру зустрічаємо в роботах О. Добродум [2], Н. Дресвяннікової [3; 4], О. Кивлюк, О. Задорожної, І. Мордоус [6], С. Крилової [7; 8], Н. Хамітова [12; 17], в яких досліджуються екзистенціальні й соціокультурні аспекти такого поєднання.

Постановка завдання. Завданням даної публікації є аналіз наявних філософських концепцій уяви, відкритості Іншому й реалізації прав людини, а також осмислення плідної

методології поєднання цих понять в нову концепцію.

Виклад основного матеріалу. Уява – одна з найбільш глибоких і фундаментальних здатностей особистості. У філософії Платона уява має справу з образами, “тінями” – відображеннями речей. Уява у філософії Платона набуває негативного відтінку: вона віддаляє людину від світу ейдосів – істинної реальності.

Арістотель вводить поняття “phantasia”. Уява для нього є здатність зберігати та відтворювати чуттєві образи. Вона не є ані чистим сприйняттям, ані чистим мисленням, посідаючи проміжне місце між ними. Арістотель наголошує, що *мислення неможливе без образів* – отже, уява стає необхідною умовою раціональної свідомості [13].

У середньовічній філософії уява розглядається як внутрішня чуттєва здатність, що пов’язана з тілом і його гріховністю й подоланням тілесного й гріховного. Через символ і містичний образ уява може бути джерелом духовного піднесення, а через свою ілюзорність і пристрасті – спокуси. Отже, уява повинна перебувати під контролем розуму та віри.

Для Р. Декарта уява відрізняється від чистого мислення тим, що пов’язана з тілесними образами; вона не є необхідною для раціонального пізнання. Розум може мислити без уяви, але не навпаки. Д. Юм розглядає уяву як здатність поєднувати враження у ідеї. Саме уява забезпечує цілісність досвіду через принципи асоціації (схожість, суміжність, причинність). Вона стає механізмом конструювання світу досвіду.

У філософії пізнання І. Канта уява набуває центрального значення. Продуктивна уява синтезує чуттєві дані та категорії розсудку [16]. Вона є умовою можливості досвіду як такого. Саме завдяки уяві світ стає впорядкованим в нашому мисленні. Й. Г. Фіхте вбачає в уяві активність Я, яке творить протиставлення Я і не-Я. Ф. В. Й. Шеллінг розширює цю ідею: уява стає творчою силою буття, що особливо проявляється в мистецтві й міфології.

Е. Гуссерль аналізує уяву як особливий акт свідомості. Через активність уяви можливо пізнати сутність речей.

Ж.-П. Сартр показує, що уява – це акт свободи. Уявляючи, свідомість “нігілізує” дану реальність, створює можливе і тим самим відкриває простір свободи” [9]. Е. Кассіер, який розглядає людину як символічну істоту, осмислює уяву як реальність, що бере участь у творенні міфу, мистецтва, мови – тих форм, через які людина символізує світ.

Отже, уява є екзистенціальною характеристикою людського буття. Вона пов’язує можливе й дійсне, реальне й символічне. Через уяву людина не лише відображає світ, а й творить його.

Відкритість Іншому означає не лише сприйняття іншої людини як об’єкта пізнання, а й готовність вийти за межі власного “Я”, вступити у взаємність, прийняти інакшість як цінність. У різні історичні епохи ця проблема осмислювалася по-різному – від онтологічного питання співбуття до етичного імперативу відповідальності.

В античній філософії проблема Іншого не була сформульована в сучасному сенсі, однак тема співбуття вже з’являється. Особливого значення набуває поняття дружби, що передбачає взаємне визнання гідності та честі. Тут відкритість Іншому має етичний характер: через дружбу людина утверджує власну доброчесність.

У XIX–XX століттях проблема Іншого стає центральною. Г. В. Ф. Гегель у “Феноменології духу” розкриває діалектику визнання: самосвідомість потребує самосвідомості іншої людини для утвердження себе [14]. Відомий гегелівський мотив “пана і раба” показує, що без взаємного визнання свобода неможлива.

У філософії М. Гайдеггера людське буття (“Da-sein”) є спів-буттям (“Mit-sein”). Людина завжди перебуває серед інших. Проте автентичність вимагає не розчинення в безликій масі (“Das Man”), а відповідального ставлення до власного існування поряд з Іншим [15]. Іншу перспективу пропонує Ж.-П. Сартр. У його праці “Буття і ніщо” [9] Інший постає як той, хто дивиться на мене і об’єктивує мене. Звідси – конфліктність міжсуб’єктивності. Водночас саме через Іншого відкривається вимір свободи й відповідальності.

Діалогічну концепцію людського буття розвиває М. Бубер. У праці “Я і Ти” [1] він протиставляє два способи ставлення: “Я – Воно” (об’єктивація) і “Я – Ти” (зустріч). Відкритість Іншому означає безпосередню присутність, взаємність і довіру. Лише у відношенні “Я – Ти” людина стає цілісною. Глибоке етичне осмислення відкритості Іншому здійснює Е. Левінас. Для нього Інший не зводиться до об’єкта пізнання і не підпорядковується пізнавальним категоріям. Відкритість тут означає безмежну відповідальність, що передує будь-якому теоретичному пізнанню. Етика стає “першою

філософією”.

У персоналізмі (наприклад, у філософії М. Бердяєва, Е. Муньє) особистість визначається через екзистенціальне відношення не лише до себе, а й до Іншого. Бути особистістю – означає бути відкритим до діалогу, любові. У заснованих на персоналізмі гуманістичних підходах ХХ століття (гуманістичний психоаналіз, екзистенціальний психоаналіз, філософський психоаналіз [10, с. 429-431], метаантропология [10, с. 241-246], андрогін-аналіз [10, с. 48-51] відкритість Іншому пов'язується з емпатією, діалогом, толерантністю, співтворчістю.

Відкритість Іншому має кілька вимірів: онтологічний – людина є істотою співбуття, гносеологічний – самопізнання можливе через визнання Іншого, етичний – відповідальність перед Іншим є основою моралі, екзистенціальний – у зустрічі з Іншим людина виходить за межі самотності.

Історія філософії демонструє, що відкритість Іншому – не просто соціальна навичка, а фундаментальна характеристика людського буття. Від античної до сучасної філософії простежується думка: людина стає собою лише у відношенні до Іншого. Натомість закритість веде до відчуження і конфлікту, тоді як відкритість відкриває простір свободи, любові й відповідальності. Саме тому проблема Іншого залишається однією з ключових у сучасному філософському дискурсі.

Історія філософії свідчить, що ідея прав людини поступово переходить від космічного порядку до визнання автономії особистості та її невід'ємної цінності.

В античній думці ще не існувало поняття “права людини” у сучасному сенсі, однак формувалися засади природного права. У філософії Арістотеля людина визначається як політична істота (“*zoon politikon*”), що реалізує себе в спільноті, поєднаній походженням та ідентичністю – полісі. Справедливість розглядається як чеснота, що забезпечує гармонію полісу. Однак права мислилися не як універсальні, а як пов'язані зі статусом громадянина. Стоїчна традиція (наприклад, Сенека) розвиває ідею природного права, що є спільним для всіх людей. Вперше з'являється думка про універсальність людської природи й моральну рівність.

У середньовічній філософії права людини осмислюються через християнське вчення про створення людини за образом Божим. Фома Аквінський поєднує християнське богослов'я з аристотелівською традицією. Він розрізняє вічний природний і людський закон. Природний закон закорінений у розумній природі людини, а отже, має універсальний характер. Тут формується підґрунтя для ідеї невід'ємних прав.

У XVII–XVIII століттях виникає класична теорія природних прав. Т. Гоббс вважає природним правом свободу самозбереження. Держава виникає через суспільний договір, щоб гарантувати безпеку. Д. Локк формулює концепцію невід'ємних прав – на життя, свободу і власність. Влада існує для захисту цих прав, а народ має право на опір у разі їх порушення. Ідеї Д. Локка вплинули на політичні документи Нового часу, зокрема на Декларацію незалежності США та Декларацію прав людини і громадянина, де закріплено принцип природних і невід'ємних прав.

Важливий внесок у філософію прав людини зробив І. Кант. Його етика ґрунтується на принципі автономії та категоричному імперативі: людина є ціллю, а не засобом; в результаті гідність людини має абсолютний характер. Права людини тут впливають із морального закону і свободи як здатності до самовизначення [5]. У XIX столітті з'являється критика ліберального розуміння прав як суто індивідуальних. Зокрема, К. Маркс вважав, що формальна рівність прав не усуває соціальної нерівності. Він підкреслював значення соціально-економічних умов.

У ХХ столітті після трагедійних подій світових воєн формується універсальна концепція прав людини, закріплена в Загальній декларації прав людини. Права набувають глобального статусу та включають громадянські, політичні, соціальні й культурні виміри.

Сьогодні права людини розглядаються як універсальні і невід'ємні, глибинно пов'язані з людською гідністю, такі, що вимагають міжнародного захисту. Водночас точаться дискусії щодо співвідношення універсалізму й культурної специфіки, індивідуальних і колективних прав, а також меж свободи в умовах глобалізації.

Отже, ідея прав людини пройшла складний шлях – від природного закону античності до сучасних міжнародних стандартів. Її ядром залишається визнання гідності та свободи кожної особи.

Філософія прав людини демонструє, що свобода без відповідальності неможлива, а права без морального підґрунтя втрачають свій гуманістичний сенс. Саме тому права людини залишаються не лише юридичною, а й глибоко філософською проблемою.

Висновки. Повернемося до питання, яке було задане на початку нашої статті: як пов'язані уява, проблема відкритості Іншому й права людини? Спроба відповіді на дане питання й буде висновком нашої статті. Для такої спроби оберемо методологічну оптику філософської антропології як метаантропології сучасного українського філософа Н. Хамітова [11].

В методологічних координатах метаантропології уява пов'язана не лише з носієм уяви, а й з Іншим, який знаходиться поруч і на якого уява може бути спрямована. Більше того, смисл і можливості уяви в контексті відкритості Іншому в метаантропології постають зовсім іншими в буденному бутті людини [10, с. 79], граничному буденному бутті людини [10, с. 80-81] й метаграничному буденному бутті людини [10, с. 82-83]. Якщо в буденному і граничному бутті людини уява замкнена на суб'єкті уяви, то в метаграничному бутті уява відкриває інший особистості, спрямовуючи до толерантності й співтворчості. Така трансформація уяви здатна трансформувати і теорії, і практики гуманізму, створити новий гуманізм [10, с. 291-293; 17]. Дані ідеї продуктивно розвиваються в контексті метаантропології Н. Дресвянніковою [4].

В контексті соціальної й культурної метаантропології української дослідниці С. Крилової [7] уява здатна формувати і особистісне, і соціальне буття людини, відкриваючи нас не лише Іншому, а й іншим і на цій основі актуалізуючи красу вчинків і відносин людини і спільноти, що веде до органічної реалізації прав людини.

Список використаних джерел:

1. Бубер, М 2012, *Я і Ти*. Пер. з нім. Київ : *Дух і літера*, 272 с.
2. Добродум, ОВ 2025, 'Права людини в епоху метамодерну: уява щастя і самотності як соціальні конструкти', *Вісник гуманітарних наук*, №12, с. 1-21.
3. Дресвяннікова, Н 2024, 'Уява як спосіб суспільної консолідації і захисту прав людини', *Актуальні проблеми філософії та соціології*, (50), с. 38-43.
4. Дресвяннікова, Н 2025, 'Роль уяви в гуманізації людського буття під час війни: методологічні координати метаантропології', *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія "Філософія", № 51, с. 151-162.
5. Кант, І 2004, *Критика практичного розуму*, пер. з нім., примітки, післямова І. Бурковський, Київ : ЮНІВЕРС, 240 с.
6. Кивлюк, ОП, Задорожна, ОМ & Мордоус, ІО 2022, 'Відповідальне громадянство у понятійно-категоріальному полі філософії права', *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. Голов. ред. О. П. Кивлюк, Київ: ТОВ "Науково-інформаційне агентство "Наука-технології-інформація", Випуск 39 (1-3), с. 53-61.
7. Крилова, СА 2022, *Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу*. Монографія. Видання 2-е, видання, виправлене і доповнене, Київ : КНТ, 536 с.
8. Крилова, СА 2025, 'Розумний альтруїзм: його природа і актуалізація засобами освіти', *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. Голов. ред. О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко, № 53 (3-4), с. 7-13.
9. Сартр, Ж.-П 2001, *Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології*. Пер. з фр. В. Лях, П. Тарашук. Київ : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 854 с.
10. *Філософія науки і культури* 2025, Словник. За редакцією Н. Хамітова. 2-е видання, виправлене і доповнене, Київ : ВАДЕКС, 486 с.
11. Хамітов, Н & Крилова, С 2019, 'Філософська публіцистика як мужність відкритися Іншому: актуальність для сучасної освіти і науки', *Вища освіта в Україні*, № 1, с. 12-21.
12. Хамітов, НВ 2023, *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*, 5-е видання, виправлене і доповнене, Київ : КНТ, 405 с.
13. Aristotle 1989, *Metaphysics*. Aristotle in 23 Volumes. Vols. 17, 18, trans. by H. Tredennick. Medford, MA : Cambridge, MA : Harvard University Press, 438 p.
14. Hegel, GWF 1977, *Phenomenology of spirit*, Oxford : Oxford University Press, 631 p. Available from : <https://www.faculty.umb.edu/gary_zabel/Courses/Marxist_Philosophy/Hegel_and_Feuerbach_files/Hegel-Phenomenology-of-Spirit.pdf> [21 November 2025].
15. Heidegger, М 1962, *Being and time*, Oxford : Blackwell, 589 p. Available from : <<http://pdf-objects.com/files/Heidegger-Martin-Being-and-Time-trans.-Macquarrie-Robinson-Blackwell-1962.pdf>> [21 November 2025].

16. Kant, I 2007, *Critique of Pure Reason*, translated, edited, and with an Introduction by Marcus Weigelt. Based on the translation by Max Müller, *Penguin Books*
17. Khamitov, N 2023, *The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century*, Sofia : Kibea, 124 p.

References:

1. Buber, M 2012, *Ia i Ty (I and You)*. Per. z nim. Kyiv : Dukh i litera, 272 s.
2. Dobrodim, OV 2025, 'Prava liudyny v epokhu metamodernu: uiava shchastia i samotnosti yak sotsialni konstrukty (Human Rights in the Metamodern Era: The Imagination of Happiness and Loneliness as Social Constructs)', *Visnyk humanitarnykh nauk*, №12, s. 1-21.
3. Dresviannikova, N 2024, 'Uiava yak sposib suspilnoi konsolidatsii i zakhystu prav liudyny (Imagination as a means of social consolidation and protection of human rights)', *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, (50), s. 38-43.
4. Dresviannikova, N 2025, 'Rol uiavy v humanizatsii liudskoho buttia pid chas viiny: metodolohichni koordynaty metaantropolohii (The role of imagination in the humanisation of human existence during war: methodological coordinates of meta-anthropology)', *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii "Filosofii"*, № 51, s. 151-162.
5. Kant, I 2004, *Krytyka praktychnoho rozumu (Critique of Practical Reason)*, per. z nim., prymitky, pisliamova I. Burkovskiy, Kyiv : YuNIVERS, 240 s.
6. Kyvliuk, OP, Zadorozhna, OM & Mordous, IO 2022, 'Vidpovidalne hromadianstvo u poniatiino-katehorialnomu poli filosofii prava (Responsible citizenship in the conceptual and categorical field of philosophy of law)', *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*. Holov. red. O. P. Kyvliuk, Kyiv : TOV "Naukovo-informatsiine ahentstvo "Nauka-tehnologii-informatsiia", Vypusk 39 (1-3), s. 53-61.
7. Krylova, SA 2022, *Krasa liudyny v zhyttievykh praktykakh kultury. Dosvid sotsialnoi ta kulturnoi metaantropolohii i androhin-analizu (The Beauty of Man in the Life Practices of Culture. Experience of Social and Cultural Metaanthropology and Androgyne Analysis)*. Monohrafiia. Vydannia 2-e, vydannia, vypravlene i dopovnene, Kyiv : KNT, 536 s.
8. Krylova, SA 2025, 'Rozumnyi altruizm: yoho pryroda i aktualizatsiia zasobamy osvity (Intelligent altruism: its nature and actualisation through education)', *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*. Holov. red. O. P. Kyvliuk, D. B. Svyrydenko, № 53 (3-4), s. 7-13.
9. Sartr, Zh.-P 2001, *Buttia i nishcho: Narys fenomenolohichnoi ontolohii (Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology)*. Per. z fr. V. Liakh, P. Tarashchuk. Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy", 854 s.
10. *Filosofii nauky i kultury (Philosophy of Science and Culture)* 2025, Slovyk. Za redaktsiieiu N. Khamitova. 2-e vydannia, vypravlene i dopovnene, Kyiv : VADEKS, 486 s.
11. Khamitov, N & Krylova, S 2019, 'Filosofska publitsystyka yak muzhnist vidkrytysia Inshomu: aktualnist dlia suchasnoi osvity i nauky (Philosophical journalism as the courage to open up to the Other: relevance for contemporary education and science)', *Vyshcha osvita v Ukraini*, № 1, c. 12-21.
12. Khamitov, NV 2023, *Filosofska antropolohiia: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu (Philosophical Anthropology: Current Issues. From Theory to Practice)*, 5-e vydannia, vypravlene i dopovnene, Kyiv : KNT, 405 c.
13. Aristotle 1989, *Metaphysics*. Aristotle in 23 Volumes. Vols. 17, 18, trans. by H. Tredennick. Medford, MA : Cambridge, MA : Harvard University Press, 438 p.
14. Hegel, GWF 1977, *Phenomenology of spirit*, Oxford : Oxford University Press, 631 p. Available from : <https://www.faculty.umb.edu/gary_zabel/Courses/Marxist_Philosophy/Hegel_and_Feuerbach_files/Hegel-Phenomenology-of-Spirit.pdf> [21 November 2025].
15. Heidegger, M 1962, *Being and time*, Oxford : Blackwell, 589 p. Available from : <<http://pdf-objects.com/files/Heidegger-Martin-Being-and-Time-trans.-Macquarrie-Robinson-Blackwell-1962.pdf>> [21 November 2025].
16. Kant, I 2007, *Critique of Pure Reason*, translated, edited, and with an Introduction by Marcus Weigelt. Based on the translation by Max Müller, *Penguin Books*
17. Khamitov, N 2023, *The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century*, Sofia : Kibea, 124 p.

Прорецензовано / Reviewed

08.12.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI: 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-11

УДК 141.319.8

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ УЯВИ В ФІЛОСОФІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

І. В. Єршова-Бабенко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі, де гендерна рівність стає етичним і правовим імперативом, філософія права потребує інтеграції феномену уяви як інструменту легітимації соціального договору та деконструкції патріархальних норм. Традиційні теорії (Гоббс, Локк, Руссо, Габермас) моделюють уяву для обґрунтування влади та прав людини, але ігнорують її гендерний вимір, де авторитет першої особи (FPA) протистойть бінарним стереотипам, колоніальним наративам і насильству над суб'єктністю.

В українському контексті, на тлі європейської інтеграції та воєнних викликів, гендерна політика трансформує правову парадигму: від боротьби зі стереотипами у законодавстві до філософсько-правових досліджень рівності (наприклад, дисертації М. І. Крочук про гендерний паритет). Проте проблема уяви як ресурсу для деколонізації норм та множинності ідентичностей у філософії права залишається недоопрацьованою попри зростання уваги до гендерного права в НААУ та академічних колах.

Дослідження заповнює цю прогалину, пропонуючи модель правозахисту, де повага до уяви забезпечує деколонізацію норм, розширення прав людини та протидію патріархату, сприяючи еволюції українського законодавства в умовах глобальних криз ідентичності та національних реформ.

Постановка проблеми. У філософії права уява слугує фундаментальним механізмом легітимації соціального договору, моделюючи природний стан і добровільну відмову від свобод заради порядку, як це описують Томас Гоббс, Джон Локк, Жан-Жак Руссо та Юрген Габермас. Цей мисленнєвий конструкт не лише обґрунтовує авторитет держави та монополію на насильство, а й забезпечує недоторканість прав людини через принцип взаємності: відмовитися від деяких своїх прав і задовольнитись тією мірою свободи у ставленні до інших людей зеркально тій мірі, яку вона допустила б в інших людей у ставленні до себе [1]. Водночас уява розкривається як етична основа гендерної самоідентифікації, де авторитет першої особи (FPA), від Декарта й Гуссерля до Девідсона, гарантує безпомилковий доступ до суб'єктивних переживань, перетворюючи гендер на уявну конструкцію, що протистойть бінарним соціальним нормам.

Проблема виникає на перетині таких традицій: патріархальні суспільства нав'язують стереотипні ролі через колективну уяву, виключаючи маргіналізовані суб'єкти (зокрема жінок і гендерно неконформних осіб) з процесів творення норм, що призводить до етичного насильства над суб'єктністю. Тому постає питання: як уява може трансформувати гендерні норми, інтегруючи авторитет першої особи (FPA) у правозахист і розширюючи соціальний договір до множинності ідентичностей та легітимізації самоідентичності лише за фактом суб'єктивного оцінювання (самоідентифікації) особою власної ідентичності? Історичні приклади (бурунеші в Албанії, дуальність у Спарті) та феміністські стратегії (дендрофемінізм Кукайне, соціальні уявлення Річардсон-Селф) свідчать про потенціал уяви для деколонізації, але відсутність теоретичної інтеграції у філософії права гальмує правову еволюцію. Стаття аналізує цей механізм, пропонуючи уяву як імператив рівності та свободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття спирається на класичну традицію теорії соціального договору в частині окреслення соціокультурних аспектів феномену уяви в контексті захисту прав людини: Гоббс описує природний стан як "війну всіх проти всіх", де уява моделює монстра-Левіафана для легітимації держави. Локк полемізує, уявляючи мирний стан зі збереженням прав, передаючи державі лише судочинство. Руссо бачить договір як передачу прав суверену-спільноті. Габермас розвиває це через дискурс без примусу. Сучасні роботи інтегрують феномен гендеру: Рюлоф аналізує уяву як бар'єр для емпатичного розуміння гендерного досвіду,

підкреслюючи “simulation trouble”; Лог'ю пропонує “gender fictionalism”, де віра в гендер самодостатня, забезпечуючи авторитет першої особи (FPA), який простежується від Декарта (“cogito ergo sum”) до Гуссерля (Evidenz) і Девідсона (авторитетність ментальних станів без доказів). В свою чергу, Декомб критикує феномен авторитету першої особи через аргументацію про відсутність референта в власному “Я”: “З чим пов'язаний авторитет першої особи? З погляду філософії свідомості, його джерелом є безпомилковість внутрішнього сприйняття. Згідно з граматичною філософією розуму, ця безпомилковість є надуманою, оскільки немає того, хто міг би помилитися, адже “Я” – це не ім'я, “Я” не має референта” [3, с. 16-26].

Феміністські студії (Річардсон-Селф, Кукайне, Олуфемі) акцентують деколонізацію норм через “social imaginaries” і “feral intimacy”.

Колектив польських дослідників і дослідниць зосереджується на моделюванні сценаріїв гендерних норм у цифровій сфері, враховуючи рівність суб'єктів, забезпечену правом та культурні трансформації сучасності (поява соціальних медіа) з використанням методу Дельфі+ [9].

Італійська дослідниця феміністичної уяви акцентує увагу на трансформаційній силі мистецтва і його вплив на навчання і педагогічні практики і як такі інклюзивні практики змінюють усталені норми та підходи, в тому числі і в правозахисті (гендерний аспект) [10].

Ш. ФіцДжеральд та А. Карлайн, дослідниці з Едінбургу, Шотландія пропонують ідеї гендерної справедливості в правозахисті, де уява є інструментом подолання соціокультурних бар'єрів [7].

Нажаль в дослідницьких колах української філософії права проблема уяви в контексті правозахисту не знаходить належної уваги.

Постановка завдання. Розглянути уяву як ключовий ресурс філософії права: від конституювання соціального договору (Гоббс–Габермас) до деконструкції гендерних норм через FPA та феміністські підходи. Проаналізувати перетин ідентичності, прав людини й уяви, довести пріоритет суб'єктивного самовизначення над біологією, запропонувати модель для гендерної рівності як правозахисного імперативу.

Виклад основного матеріалу. Уява розглядається як фундаментальний інструмент у філософії права та гендерних студіях, слугує основою соціального договору – від Гоббса (природний стан як війна, відмова від свобод за Leviathan-моделлю), Локка (мирний стан з мінімальною передачею прав державі) та Руссо (передача прав суверену-спільноті) до Габермаса (комунікаційний дискурс для консенсусу).

У гендерному контексті уява деконструє патріархальні норми, легітимізуючи гендерну ідентичність через авторитет першої особи (FPA, від Декарта до Девідсона). Гендер трактується як “фікція” (за Лог'ю), де суб'єктивне самовизначення має пріоритет над біологією, а історичні приклади (Спарта, албанські бурунеші) доводять його соціальну природу. Феміністські підходи (Роелюфс, Річардсон-Селф, дендрофемінізм Кукайне) використовують уяву для опору стереотипам і деколонізації норм.

Висновки. В дослідженні запропоновано правозахисну модель, де повага до уяви забезпечує множинність ідентичностей, протидіючи патріархату та застарілим нормативним догмам.

Ключові слова: уява, права людини, філософія права, гендер, феномен уяви, авторитет першої особи, соціальний порядок, суспільний договір, правозахист

SOCIOCULTURAL AND GENDER ASPECTS OF PHENOMENON OF IMAGINATION IN HUMAN RIGHTS PHILOSOPHY

Irina Yershova-Babenko

Abstract.

Relevance of the research. In today's world, where gender equality is becoming an ethical and legal imperative, legal philosophy needs to integrate the phenomenon of imagination as a tool for legitimizing the social contract and deconstructing patriarchal norms. Traditional theories (Hobbes, Locke, Rousseau, Habermas) model imagination to justify power and human rights, but ignore its gender dimension, where the authority of the first person (FPA) opposes binary stereotypes,

colonial narratives, and violence against subjectivity.

In the Ukrainian context, against the backdrop of European integration and military challenges, gender politics is transforming the legal paradigm: from combating stereotypes in legislation to philosophical and legal studies of equality (for example, M. I. Krochuk's dissertation on gender parity). However, the problem of imagination as a resource for decolonizing norms and multiple identities in the philosophy of law remains underdeveloped, despite the growing attention to gender law in the NAU and academic circles.

This study fills this gap by proposing a model of legal protection where respect for imagination ensures the decolonization of norms, the expansion of human rights, and the counteraction of patriarchy, contributing to the evolution of Ukrainian legislation in the context of global identity crises and national reforms.

Problem statement. *In the philosophy of law, imagination serves as a fundamental mechanism for legitimizing the social contract, modeling the natural state and voluntary renunciation of freedoms for the sake of order, as described by Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, and Jürgen Habermas. This mental construct not only justifies the authority of the state and its monopoly on violence, but also ensures the inviolability of human rights through the principle of reciprocity: to renounce some of one's rights and be satisfied with the degree of freedom in relation to other people that mirrors the degree that one would allow other people to have in relation to oneself [1]. At the same time, imagination is revealed as the ethical basis of gender self-identification, where the authority of the first person (FPA), from Descartes and Husserl to Davidson, guarantees unmistakable access to subjective experiences, transforming gender into an imaginary construct that opposes binary social norms.*

The problem arises at the intersection of such traditions: patriarchal societies impose stereotypical roles through collective imagination, excluding marginalized subjects (in particular women and gender non-conforming individuals) from the processes of norm creation, which leads to ethical violence against subjectivity. This raises the question: how can imagination transform gender norms by integrating first-person authority (FPA) into human rights protection and expanding the social contract to include multiple identities and legitimizing self-identity solely on the basis of a person's subjective assessment (self-identification) of their own identity? Historical examples (burunshi in Albania, duality in Sparta) and feminist strategies (Kukayne's dendrofeminism, Richardson-Self's social representations) testify to the potential of imagination for decolonization, but the lack of theoretical integration in the philosophy of law hinders legal evolution. This article analyzes this mechanism, proposing imagination as an imperative of equality and freedom.

Analysis of recent research and publications. *The article draws on the classical tradition of social contract theory in defining the sociocultural aspects of the phenomenon of imagination in the context of human rights protection: Hobbes describes the natural state as “war of all against all,” where imagination models the monster Leviathan to legitimize the state. Locke argues against this, imagining a peaceful state with the preservation of rights, transferring only the administration of justice to the state. Rousseau sees the contract as a transfer of rights to the sovereign community. Habermas develops this through discourse without coercion. Contemporary works integrate the phenomenon of gender: Roelof analyzes imagination as a barrier to empathic understanding of gender experience, emphasizing “simulation trouble”; Logue proposes “gender fictionalism,” where belief in gender is self-sufficient, providing first-person authority (FPA), which can be traced from Descartes (“cogito ergo sum”) to Husserl (Evidenz) and Davidson (the authority of mental states without evidence). In turn, Decomb criticizes the phenomenon of first-person authority through the argument about the absence of a referent in one's own “I”: “What is first-person authority connected with? From the point of view of the philosophy of consciousness, its source is the infallibility of internal perception. According to the grammatical philosophy of mind, this infallibility is contrived, since there is no one who could be mistaken, because “I” is not a name, ‘I’ has no referent” [3, pp. 16-26].*

Feminist studies (Richardson-Self, Cooke, Olufemi) emphasize the decolonization of norms

through “social imaginaries” and “feral intimacy.”

A group of Polish researchers focuses on modeling scenarios of gender norms in the digital sphere, taking into account the equality of subjects guaranteed by law and the cultural transformations of the present day (the emergence of social media) using the Delphi+ method [9].

An Italian researcher of feminist imagination focuses on the transformative power of art and its influence on learning and pedagogical practices, and how such inclusive practices change established norms and approaches, including in human rights protection (gender aspect) [10].

Sh. FitzGerald and A. Carline, researchers from Edinburgh, Scotland, propose ideas of gender justice in human rights protection, where imagination is a tool for overcoming sociocultural barriers [7].

Unfortunately, in Ukrainian legal philosophy research circles, the issue of imagination in the context of human rights protection does not receive adequate attention.

Research task. To consider imagination as a key resource of philosophy of law: from the constitution of the social contract (Hobbes–Habermas) to the deconstruction of gender norms through FPA and feminist approaches. To analyze the intersection of identity, human rights, and imagination, to prove the priority of subjective self-determination over biology, to propose a model for gender equality as a human rights imperative.

Main material presentation. Imagination is considered a fundamental tool in the philosophy of law and gender studies, serving as the basis of the social contract - from Hobbes (state of nature as war, denial of freedoms according to the Leviathan model), Locke (peaceful state with minimal transfer of rights to the state) and Rousseau (transfer of rights to the sovereign-community) to Habermas (communicative discourse for consensus). In the context of gender, imagination deconstructs patriarchal norms, legitimizing gender identity through first-person authority (FPA, from Descartes to Davidson). Gender is treated as a “fiction” (according to Logie), where subjective self-determination takes precedence over biology, and historical examples (Sparta, Albanian Buruneshi) prove its social nature. Feminist approaches (Roelofs, Richardson-Self, Kukaine's dendrofeminism) use imagination to resist stereotypes and decolonize norms.

Conclusions. The study proposes a human rights model where respect for imagination ensures a plurality of identities, countering patriarchy and outdated normative dogmas.

Keywords. imagination, human rights, philosophy of law, gender, phenomenon of imagination, authority of the first person, social order, social contract, human rights protection

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі, де гендерна рівність стає етичним і правовим імперативом, філософія права потребує інтеграції феномену уяви як інструменту легітимації соціального договору та деконструкції патріархальних норм. Традиційні теорії (Гоббс, Локк, Руссо, Габермас) моделюють уяву для обґрунтування влади та прав людини, але ігнорують її гендерний вимір, де авторитет першої особи (FPA) протистоять бінарним стереотипам, колоніальним наративам і насильству над суб'єктністю.

В українському контексті, на тлі європейської інтеграції та воєнних викликів, гендерна політика трансформує правову парадигму: від боротьби зі стереотипами у законодавстві до філософсько-правових досліджень рівності (наприклад, дисертації М. І. Крочук про гендерний паритет). Проте проблема уяви як ресурсу для деколонізації норм та множинності ідентичностей у філософії права залишається недоопрацьованою попри зростання уваги до гендерного права в НААУ та академічних колах.

Дослідження заповнює цю прогалину, пропонуючи модель правозахисту, де повага до уяви забезпечує деколонізацію норм, розширення прав людини та протидію патріархату, сприяючи еволюції українського законодавства в умовах глобальних криз ідентичності та національних реформ.

Постановка проблеми. У філософії права уява слугує фундаментальним механізмом легітимації соціального договору, моделюючи природний стан і добровільну відмову від свобод заради порядку, як це описують Томас Гоббс, Джон Локк, Жан-Жак Руссо та Юрген Габермас. Цей мисленнєвий конструкт не лише обґрунтовує авторитет держави та монополію на насильство, а й забезпечує недоторканість прав людини через принцип взаємності: відмовитися від деяких своїх права і задовольнитись тією мірою свободи у ставленні до інших людей зеркально тій мірі, яку вона допустила б в інших людей у ставленні до себе [1]. Водночас уява розкривається як етична основа гендерної самоідентифікації, де

авторитет першої особи (FPA), від Декарта й Гуссерля до Девідсона, гарантує безпомилковий доступ до суб'єктивних переживань, перетворюючи гендер на уявну конструкцію, що протистоїть бінарним соціальним нормам.

Проблема виникає на перетині таких традицій: патріархальні суспільства нав'язують стереотипні ролі через колективну уяву, виключаючи маргіналізовані суб'єкти (зокрема жінок і гендерно неконформних осіб) з процесів творення норм, що призводить до етичного насильства над суб'єктивністю. Тому постає питання: як уява може трансформувати гендерні норми, інтегруючи авторитет першої особи (FPA) у правозахист і розширюючи соціальний договір до множинності ідентичностей та легітимізації самоідентичності лише за фактом суб'єктивного оцінювання (самоідентифікації) особою власної ідентичності? Історичні приклади (бурунєші в Албанії, дуальність у Спарті) та феміністські стратегії (дендрофемінізм Кукайне, соціальні уявлення Річардсон-Селф) свідчать про потенціал уяви для деколонізації, але відсутність теоретичної інтеграції у філософії права гальмує правову еволюцію. Стаття аналізує цей механізм, пропонуючи уяву як імператив рівності та свободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття спирається на класичну традицію теорії соціального договору в частині окреслення соціокультурних аспектів феномену уяви в контексті захисту прав людини: Гоббс описує природний стан як “війну всіх проти всіх”, де уява моделює монстра-Левіафана для легітимізації держави. Локк полемізує, уявляючи мирний стан зі збереженням прав, передаючи державі лише судочинство. Руссо бачить договір як передачу прав суверену-спільноті. Габермас розвиває це через дискурс без примусу. Сучасні роботи інтегрують феномен гендеру: Роелоф аналізує уяву як бар'єр для емпатичного розуміння гендерного досвіду, підкреслюючи “simulation trouble”; Лог'ю пропонує “gender fictionalism”, де віра в гендер самодостатня, забезпечуючи авторитет першої особи (FPA), який простежується від Декарта (“cogito ergo sum”) до Гуссерля (Evidenz) і Девідсона (авторитетність ментальних станів без доказів). В свою чергу, Декомб критикує феномен авторитету першої особи через аргументацію про відсутність референта в власному “Я”: “З чим пов'язаний авторитет першої особи? З погляду філософії свідомості, його джерелом є безпомилковість внутрішнього сприйняття. Згідно з граматичною філософією розуму, ця безпомилковість є надуманою, оскільки немає того, хто міг би помилитися, адже “Я - це не ім'я, “Я” не має референта” [3, с. 16-26].

Феміністські студії (Річардсон-Селф, Кукайне, Олуфемі) акцентують деколонізацію норм через “social imaginaries” і “feral intimacy”.

Колектив польських дослідників і дослідниць зосереджується на моделюванні сценаріїв гендерних норм у цифровій сфері, враховуючи рівність суб'єктів, забезпечену правом та культурні трансформації сучасності (поява соціальних медіа) з використанням методу Дельфі+ [9].

Італійська дослідниця феміністичної уяви акцентує увагу на трансформаційній силі мистецтва і його вплив на навчання і педагогічні практики і як такі інклюзивні практики змінюють усталені норми та підходи, в тому числі і в правозахисті (гендерний аспект) [10].

Ш. ФіцДжеральд та А. Карлайн, дослідниці з Единбургу, Шотландія пропонують ідеї гендерної справедливості в правозахисті, де уява є інструментом подолання соціокультурних бар'єрів [7].

Нажаль в дослідницьких колах української філософії права проблема уяви в контексті правозахисту не знаходить належної уваги.

Постановка завдання. Розглянути уяву як ключовий ресурс філософії права: від конституювання соціального договору (Гоббс–Габермас) до деконструкції гендерних норм через FPA та феміністські підходи. Проаналізувати перетин ідентичності, прав людини й уяви, довести пріоритет суб'єктивного самовизначення над біологією, запропонувати модель для гендерної рівності як правозахисного імперативу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичні та правові системи використовують уяву як фундаментальний креативний акт свободи, інтегруючи моделі уяви для створення нових норм і правил.

Уява розглядається як інструмент для моделювання справедливих суспільних устроїв та норм, розуміння прав інших і критики наявних норм та правил, а також для конструювання ідеальних умов і взаємовідносин, що легітимізують права людини.

Уява постає як основа соціального договору. Відповідь на внутрішнє питання: чому я маю платити податки, визнавати авторитет влади, визнавати монополію влади на

наси́льство? – постає саме завдяки уяві. Ми уявляємо собі природний стан, при якому свідомо і добровільно відмовляємось від частини своїх свобод (наприклад, дотримання правил дорожнього руху, коли переходимо дорогу лише у чітко встановленому правилами місці задля правового порядку). Одночасно ми розуміємо, що інші члени суспільства так само приймають таку часткову відмову заради порядку. Такий мисленнєвий експеримент легітимізує природні права та державу, забезпечуючи недоторканість прав людини: “відмовитися від свого права на всі речі і задовольнитись тією мірою свободи у ставленні до інших людей, яку вона допустила б в інших людей у ставленні до себе” [1]. Так само уява допомагає зрозуміти символічні образи, що використовує Т. Гоббс, описуючи державу у вигляді тіла чудовиська, частинами якого є люди, індивіди та спільноти.

Важливу концепцію щодо соціального договору як добровільну відмову людини від частини своїх свобод заради захисту ключових своїх прав пропонує Джон Локк. Філософ полемізує з Т. Гоббсом, і зазначає, що люди зберігають за собою більшу частину власних прав, передаючи державі лише судочинство та покарання порушників. Така картина світу створена на підставі уяви про природний стан людей як мирний та рівний, на відміну від уявлень Т. Гоббса про “війну всіх проти всіх” [4].

Жан-Жак Руссо у праці “Про суспільний договір, або Принципи політичного права” (1762) визначає суспільний договір як добровільний акт людей про передачу своїх прав спільноті, яка, в свою чергу, і є сувереном [5].

Традицію використання уяви в правозахисті продовжує Ю. Габермас в критичній правовій теорії: легітимізація права у Ю. Габермаса відбувається завдяки комунікації, яка є основою ідеалізованих форм порозуміння і відбувається добровільно, без примусу, задля досягнення консенсусу. Уява реконструює ідеальні умови дискурсу комунікації, що виключає примус і є основою легітимізації норм права.

Який же є механізм самоусвідомлення гендеру, і як це може змінювати соціальні норми в суспільстві?

Можна припустити, що феномен уяви відіграє ключову роль в формуванні гендеру індивідом як продукту уявної конструкції і акцентує у зв'язку із цим принцип першої особи авторитету (FPA) як невід'ємного елемента прав людини.

Спробуємо проаналізувати перетин гендерних прав, філософії уяви та ідентичності, спираючись на ключові теорії та феміністську традицію. Уява постає не лише як феномен психіки і механізм творення образів, а й як етична, а іноді і аксіологічна основа для гендерного самовизначення, що легітимізує суб'єктність через суб'єктивний досвід і соціальну роль [14].

Феномен авторитету першої особи (FPA) можна прослідкувати ще у Р. Декарта, що описав цю концепцію через “*cogito ergo sum*”, де самосвідомість є основою для усвідомлення існування та отримання знань, а також в ранніх працях Е. Гуссерля (“Логічні дослідження” або “Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки”) щодо ідей безпомилковості суб'єктивного доступу до власних переживань, застосовуючи принцип очевидності, де переживання людини утворюються самі з себе без необхідності залучення додаткових акторів (Evidenz): “Судженню про існування: “предмет (стан речей) існує”, в яшму судять про простий сенс, “матерію” твердження, відповідає “судження про істину”: “твердження є істинним.... І далі: “Стан речей “існує”, є дійсно сущим станом речей - корелятивно, твердження (в якому його покладають) є істинним твердженням” [2, с. 238].

Д. Девідсон визначав Авторитет першої особи (First Person Authority) як особливу авторитетність знань від першої особи про власні ментальні стани, що впливає з природи інтерпретації мови, в якій інший не має підстав сумніватись: “Ближче до характеристики авторитету від першої особи буде зазначити, що самоатрибутор зазвичай не базує свої твердження на доказах чи спостереженнях, і зазвичай не має сенсу запитувати самоатрибутора, чому він вірить, що має переконання, бажання чи наміри, про які він заявляє [6].

В такому контексті авторитет першої особи пов'язаний з відчуттям самоідентифікації, де гендер грає ключову роль в самоідентифікації власної соціальної ролі. Індивід змушений існувати в “чужій” уяві, нав'язаній соціальними нормами, що порушує базову гідність.

Розглядаючи уяву як когнітивну здатність генерувати ментальні образи, припускаємо, що саме уява дозволяє нам переосмислювати та трансформувати соціальні норми, зокрема, гендерні.

Люк Реллофс у своїх роботах підкреслює, що уява не є пасивним інструментом, а активним процесом, який підсвічує спектр ставлень членів спільнот до гендерних норм, в тому числі, від прийняття і толерантного ставлення, до радикального креативного опору, коли уява стає інструментом деконструкції цих норм [14].

Гізєр Лог'ю у статті "Gender Fictionalism" пропонує інноваційну модель, де гендерна ідентичність трактується як елемент "гендерної фікції" – соціального наративу, подібного до художніх світів у літературі чи кіно, де віра в свою гендерність є самодостатньою для участі в цій фікції. В такому випадку мої переконання стають самопідтверджувальними: якщо ти уявляєш і віриш, що ти жінка, то в рамках фікції ти нею є, забезпечуючи найсильніший авторитет першої особи. Права гендеру в цій парадигмі вимагають етичного імперативу поваги до уяви як автономного акту: заперечення авторитету першої особи етично еквівалентне насильству, оскільки ставить під сумнів суб'єктивну реальність індивіда. Наслідком цього є те, що фікціоналізм надає теоретичну основу для політики, де гендерні права ґрунтуються на креативній свободі уяви, а не на біомаркерах, пов'язаних з біологічною статтю [11].

З іншого боку, гендерні права інтегруються в універсальний дискурс прав людини через уяву, що розширює правову множинність ідентичностей.

Процес зміни гендеру або невідповідності гендеру біологічній статі не є новим в історії людства: можемо звернутись до Стародавньої Спарти з прикладами дуальності гендеру, який змінювався в залежності від обставин: гомосексуальність молодих юнаків і зміна на гетеросексуальність з укладенням шлюбу з жінкою. Або зміна гендеру жінками (бурунеші) в Албанії XVI-XIX ст. задля отримання спадщини (жінка не мала права спадкувати з законом, тому жінки обирали соціальну роль сина, чоловіка з відповідною поведінкою задля того, аби успадкувати нарівні з чоловіком).

Ці приклади є аргументом того, що зміна гендеру в суспільствах вже практикувалась і тому не є шокуючим штучним конструктом, який потребує розробки нових практик і політик. Задля ефективної імплікації норм і правил, пов'язаних зі свободою вибору гендеру, можемо звертатись до вказаних досвідів.

Історично ми як люди, суб'єкти, перебуваємо в суспільстві, що поділено і функціонує за статевою ознакою. З появою поняття "гендер" розуміння такого поділу на жіночий та чоловічий ускладнилось. Хоча ми можемо навести історичні приклади зміни гендеру, що стають доказом того, що гендер є суто соціальним конструктом, що нав'язує певні соціальні ролі індивіду лише по факту народження жіночою чи чоловічою статтю. Суспільство вимагає від індивіда відповідати тій чи іншій стереотипній соціальній моделі, підкріплюючи вимоги патріархальними та релігійними догмами. Тобто, ідеологізоване суспільство уявляє жінку чи чоловіка через стереотипне уявлення жінки чи чоловіка та відводить чітко регламентовані соціальні ролі [15]. У випадках, коли індивід не відповідає такій соціальній ролі, індивід зазнає санкцій, розмір яких залежить від ступеню патріархальності чи релігійності суспільства. Соціальна роль жінки в таких суспільствах пов'язана з підпорядкованою роллю по відношенню до чоловіка. Уява може нам допомогти усвідомити, що в особі, що є жінкою по факту народження, немає нічого, що зумовлює підпорядкування відповідно до соціальної ролі та усвідомити, що віднесення індивіда до певної соціальної ролі лише за фактом народження певної статі є глибоко вкоріненою помилкою колективної свідомості, що заважає розвиватись індивіду в суспільстві і розвивати власне творче начало без обтяжень соціальних конструктів.

Такі ж ідеї ми можемо зустріти у працях Л. Річардсон-Селф, що займається дослідженнями видимості "соціальних уявлень" (social imaginaries), де жінки активно беруть участь у переформатуванні культурних наративів, перетворюючи уяву на інструмент колективної трансформації. Нам цікаві данні дослідження саме в постколоніальному контексті, де уява може стати протидією бінарним обмеженням (жінка – чоловік), де уява стає інструментом для деколонізації гендерних норм [13].

Звичайно, що розділення на соціальні ролі, віднесення до гендеру, є наслідком нерівності жінок по відношенню до чоловіків в гендерно-патріархальних суспільствах, що призводить до того, що уявити таку нерівність – це лише початок зміни колективної свідомості, в культурному контексті жінкам змінити уявлення щодо соціальних ролей та відповідності соціальним ролям за допомоги уяви є проблематичним, адже проблема

полягає не в тому, що жінкам бракує уяви, а в тому, що їх виключили як учасників уяви про світ. Історично більшість культурних продуктів і артефактів людства створені саме чоловіками, а жінки довгий час були виключені з таких процесів творення саме в силу належності до соціальної ролі “Жінка”, варто згадати лише поняття Dead White Male (Мертвий білий чоловік). Сучасні дослідники фемінізму шукають способи стимулювати сили уяви, “...якщо хочемо уявити і втілити в життя більш “звільнене майбутнє для всіх” [12].

Уява як інструмент переосмислення жіночих та чоловічих привілеїв відповідно до соціальних ролей може дати потужний поштовх в правозахисті – пояснення привілеїв, раціоналізація їх за допомоги уяви відкриває шлях до викорінювання нерівності через зміну стереотипів в колективній свідомості щодо суто “жіночих” та “чоловічих” занять в суспільстві. Наприклад, теорія дендрофемінізму Я. Кукайне: прогулянки лісом є феміністичним актом “одичалої інтимності”. У західній культурній традиції ліс – не місце для “пристойних” жінок: він занадто дикий і некерований для тих, кого привчили до домашнього затишку. У ліс йшли лише ті, хто випадали з нормативних ролей, – вдови, незаміжні і бездітні, економічно незалежні жінки або носії т.зв. “альтернативних” знань про лікування (саме їх історія пізніше затаврувала відьмами). Вільний час і піші прогулянки, особливо на самоті, довгий час також вважалися для жінок неприпустимими і не з причин “слабкого жіночого здоров’я” – їм належало сидіти вдома. Прогулянки лісом традиційно були чоловічим привілеєм. Однак, для деяких жінок ліс став простором опору і зміни оптики. Інтимний зв’язок з лісом порушує звичні уявлення про “одомашнену” жіночність. Дослідниця називає цю інтимність “здичавілою”, оскільки вона формує непокірні жіночі суб’єкти, що чинять опір образу “чистої і пристойної” жінки [8, с. 636–658]. Тут можемо говорити про фемінізм, який зміщує акцент з лісу як об’єкта на сам процес “одужання” – відмову від нормативних форм жіночої тілесності, поведінки та присутності, регламентованих соціальними нормами. Такі ж процеси можливо ініціювати і в колективній свідомості, змінюючи уявлення за допомогою уяви, створюючи простір рівності, що впливає на формування нових норм.

Висновки. Отже, можемо підсумувати, що уява постає як ключовий філософський та правовий ресурс, що одночасно конститує соціальний договір і відкриває можливість для його критики та трансформації. Від Гоббса, Локка, Руссо до Габермаса уява забезпечує мисленнєві моделі легітимації влади, прав і норм, тоді як у гендерному контексті вона стає засобом деконструкції патріархальних уявлень, які тривалий час визначали доступ до суб’єктності та прав людини. Інтеграція концепції авторитету першої особи (FPA) з феміністськими підходами показує, що гендерна ідентичність не зводиться до біологічної статі, а є уявною, нормативно навантаженою конструкцією, в якій внутрішнє самовизначення має пріоритет над зовнішніми приписами.

У такій рамці повага до уяви й до авторитету першої особи щодо власного гендеру стає не просто питанням толерантності, а фундаментальним етичним та правозахисним імперативом: заперечення цього авторитету дорівнює запереченню самої суб’єктності. Історичні приклади зміни гендерних ролей, сучасні феміністські практики переосмислення “соціальних уявлень” і дендрофеміністські стратегії повернення собі простору показують, що уява може працювати як інструмент деколонізації гендерних норм і розширення прав людини. Тому соціокультурні та гендерні аспекти уяви у філософії прав людини виявляють подвійний вимір: уява одночасно є умовою легітимації правових порядків і критичним механізмом їх радикального переоформлення в напрямку гендерної рівності, множинності ідентичностей і визнання креативної свободи кожного суб’єкта.

Майбутні дослідження можуть розширити аналіз уяви в праві наступним чином:

Інтеграція нейрокогнітивних даних: Дослідити нейробіологічні основи уяви для емпіричного обґрунтування авторитету першої особи в гендерній ідентичності, пов’язавши психіку з правовими нормами.

Порівняльний аналіз культур: Порівняти роль уяви в гендерних трансформаціях у пострадянському просторі (включно з Україною) з глобальними прикладами, акцентуючи деколонізацію норм у контексті війни та міграції.

Правозастосування та політика: Розробити моделі законодавства, де уява інтегрується в судову практику (наприклад, визнання гендерної фікції в справах про дискримінацію), з фокусом на етичні імперативи поваги до суб’єктивної реальності.

Феміністська критика меж уяви: Проаналізувати обмеження уяви в патріархальних

суспільствах (наприклад, виключення жінок з “культурних артефактів”) та стратегії стимулювання колективної уяви через мистецтво й освіту для “звільненого майбутнього”.

Інтерсекційність з іншими правами: Дослідити перетин уяви з расовими, етнічними чи іншими ідентичностями, розширюючи габермасівський дискурс на множинні “фікції” в універсальних правах людини.

Ці перспективи відкривають шлях до інтердисциплінарного синтезу філософії права, гендерних досліджень та когнітивних наук.

Список використаних джерел:

1. Гоббс, Т 2000, *Левіафан*, Київ : Дух і Літера, 606 с.
2. Гусерль, Е 2009, *Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки*, пер. з нім. В. Кебуладзе, Київ : ППС-2002, 356 с.
3. Декомб, В 2020, ‘Філософія першої особи’, *Філософська думка*, № 6, с. 16-26.
4. Локк, Дж 2001, *Два трактата про врядування (1689)*, Київ : Основи, 265 с.
5. Руссо, Ж-Ж 2001, *Про суспільну угоду, або принципи політичного права*, пер. з фр. та ком. О. Хома, Київ : Port-Royal, 349 с.
6. Davidson, D 1984, ‘First Person Authority’, *Dialectica*, № 38 (2/3), pp. 101–111. Available from : <<http://www.jstor.org/stable/42970507>> [17 November 2025].
7. FitzGerald, SA & Carline, A 2021, ‘Gender, Justice and Social Transformation: Grand Challenges and Good Trouble’, *Frontiers in Human Dynamics*, 3:714703. Available from : <<https://doi.org/10.3389/fhumd.2021.714703>> [17 November 2025].
8. Kukaine, J & Kärkla, Z 2025, ‘Feral Intimacy: Feminist Transformations Through Solitary Forest Walks’, *Women’s Studies*, № 54 (6), pp. 636–658. Available from : <<https://doi.org/10.1080/00497878.2025.2488795>> [17 November 2025].
9. Lagrange, B, Van Bauwel, S, Biltereyst, D, Cannizzaro, S, Toms, J, Ağca, Y, Andersson, I, Björner, E, Karadimitriou, A, Odstrčilová, K, Papathanassopoulos, S, Risi, E, & Latronico, V 2024, ‘The Future of Gender and Gender EqualityOnline: A Scenario Analysis of Imaginaries on Gender and Social Media Platforms’, *Central European Journal of Communication*, № 17 (1), pp. 103–124. Available from : <[https://doi.org/10.51480/1899-5101.17.1\(35\).704](https://doi.org/10.51480/1899-5101.17.1(35).704)> [17 November 2025].
10. Liberty, F 2023, ‘Dreaming Possibilities: Reshaping Imaginaries with Feminism and Social Change’, *International Journal for Talent Development and Creativity*, Volume 11, Number 1-2, pp. 137-335.
11. Logue, H 2022, “Gender Fictionalism”, *Ergo an Open Access*, *Journal of Philosophy*, 8: 28. Available from : <<https://doi.org/10.3998/ergo.2229>> [17 November 2025].
12. Olufemi, L 2020, *Feminism interrupted: Disrupting power*, London : Pluto Press, 148 p.
13. Richardson-Self, L 2023, *Gender Theory in Troubled Times. Kathleen Lennon and Rachel Alsop*, Cambridge, UK : Polity Press, 2020 (ISBN: 978-0-745-68301-0), *Hypatia*, 38 (2), p. e14. Available from : <<https://doi.org/10.1017/hyp.2022.23>> [17 November 2025].
14. Roelof, L 2024, ‘Simulation Trouble and Gender Trouble’, in *Interpersonal Understanding: Transcending Boundaries?, a special issue of Philosophical Explorations*, eds. K. Sodoma, E. Ventham & C. Werner.
15. Stoller, R 1968, *Sex and Gender: the Transsexual Experiment*, Hogarth Press, 328 p.

References:

1. Hobbs, T 2000, *Leviathan (Leviathan)*, Kyiv : Dux i Litera, 606 s.
2. Huserl, E 2009, *Dosvid i sudzhennia. Doslidzhennia henealohii lohiky (Experience and Judgment. Investigations into the Genealogy of Logic)*, per. z nim. V. Kebuladze, Kyiv : PPS-2002, 356 s.
3. Dekomb, V 2020, ‘Filosofia pershoi osoby (First-Person Philosophy)’, *Filosofska dumka*, № 6, s. 16-26.
4. Lokk, Dzh 2001, *Dva traktata pro vriadiuvannia (1689) (Two Treatises of Government (1689))*, Kyiv : Osnovy, 265 s.
5. Russo, Zh-Zh 2001, *Pro suspilnu uhodu, abo pryntsyipy politychnoho prava (The Social Contract, or Principles of Political Law)*, per. z fr. ta kom. O. Khoma, Kyiv : Port-Royal, 349 s.
6. Davidson, D 1984, ‘First Person Authority’, *Dialectica*, № 38 (2/3), pp. 101–111. Available from : <<http://www.jstor.org/stable/42970507>> [17 November 2025].
7. FitzGerald, SA & Carline, A 2021, ‘Gender, Justice and Social Transformation: Grand Challenges and Good Trouble’, *Frontiers in Human Dynamics*, 3:714703. Available from : <<https://doi.org/10.3389/fhumd.2021.714703>> [17 November 2025].
8. Kukaine, J & Kärkla, Z 2025, ‘Feral Intimacy: Feminist Transformations Through Solitary Forest Walks’, *Women’s Studies*, № 54 (6), pp. 636–658. Available from : <<https://doi.org/10.1080/00497878.2025.2488795>> [17 November 2025].
9. Lagrange, B, Van Bauwel, S, Biltereyst, D, Cannizzaro, S, Toms, J, Ağca, Y, Andersson, I, Björner, E, Karadimitriou, A, Odstrčilová, K, Papathanassopoulos, S, Risi, E, & Latronico, V 2024, ‘The Future of Gender and Gender EqualityOnline: A Scenario Analysis of Imaginaries on Gender and Social Media

- Platforms', *Central European Journal of Communication*, № 17 (1), pp. 103–124. Available from : <[https://doi.org/10.51480/1899-5101.17.1\(35\).704](https://doi.org/10.51480/1899-5101.17.1(35).704)> [17 November 2025].
10. Liberty, F 2023, 'Dreaming Possibilities: Reshaping Imaginaries with Feminism and Social Change', *International Journal for Talent Development and Creativity*, Volume 11, Number 1-2, pp. 137-335.
11. Logue, H 2022, "Gender Fictionalism", *Ergo an Open Access*, *Journal of Philosophy*, 8: 28. Available from : <<https://doi.org/10.3998/ergo.2229>> [17 November 2025].
12. Olufemi, L 2020, *Feminism interrupted: Disrupting power*, London : Pluto Press, 148 p.
13. Richardson-Self, L 2023, *Gender Theory in Troubled Times. Kathleen Lennon and Rachel Alsop*, Cambridge, UK : Polity Press, 2020 (ISBN: 978-0-745-68301-0)', *Hypatia*, 38 (2), p. e14. Available from : <<https://doi.org/10.1017/hyp.2022.23>> [17 November 2025].
14. Roelof, L 2024, 'Simulation Trouble and Gender Trouble', in *Interpersonal Understanding: Transcending Boundaries?, a special issue of Philosophical Explorations*, eds. K. Sodoma, E. Ventham & C. Werner.
15. Stoller, R 1968, *Sex and Gender: the Transsexual Experiment*, Hogarth Press, 328 p.

Прорецензовано / Reviewed

05.12.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-12

УДК 130.2:004.946

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ВІД СИМУЛЯЦІЇ ДО НОВОЇ СУБ'ЄКТИВНОСТІ

Н. В. Довгополий

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Трансформації сучасного суспільства супроводжуються активним переосмисленням життєвого простору людини, де віртуальна реальність перестає бути технічним додатком і стає антропологічно значущим чинником. В умовах цифровізації постає потреба осмислити імерсивне середовище не лише як естетичне чи технологічне рішення, а як модус становлення особистості.

Постановка проблеми. Суперечність між стрімким впровадженням інноваційних цифрових рішень і браком їх філософського осмислення зумовлює необхідність дослідження віртуального простору як середовища життєтворчості суб'єкта. Недостатньо з'ясованим залишається питання, як архітектурні, технологічні та символічні компоненти віртуальної реальності впливають на автономію, комунікацію та тілесно-сенсорний досвід особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини дослідження спираються на феноменологічне розуміння простору як переживаного світу у М. Мерло-Понті, символічну інтерпретацію культури в концепції Е. Кассіра та критичний аналіз інституційного простору у М. Фуко. Водночас бракує інтегративної моделі, що поєднує ці підходи в аналізі віртуальної суб'єктивності Ното Луденс.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування концепції віртуального простору як багатовимірного середовища, що підтримує життєтворчу активність та суб'єктність людини. Передбачено визначення принципів антропологічно орієнтованого дизайну VR, здатного інтегрувати фізичні, символічні та цифрові виміри.

Виклад основного матеріалу. У статті доведено, що віртуальний простір має розглядатися як активний чинник формування досвіду. Обґрунтовано значення гнучкості та трансформаційності ігрових середовищ. Показано, що тілесно-сенсорний вимір і комунікативна відкритість простору є необхідними умовами розвитку автономії та творчості. Окреслено ризики цифрової фрагментації досвіду та необхідність

збереження балансу між віртуальною й безпосередньою взаємодією.

Висновки. Віртуальний простір постає як екзистенційно значущий вимір людського становлення. Його дизайн має спиратися на антропологічні та феноменологічні принципи, що забезпечують розвиток суб'єктності, соціальної відповідальності та творчого потенціалу особистості.

Ключові слова: віртуальна реальність, онтологічний статус, *Homo Ludens*, аватаризація, імерсивність, симулякр, життєтворчість, цифрова суб'єктність.

ONTOLOGICAL STATUS OF VIRTUAL REALITY: FROM SIMULATION TO NEW SUBJECTIVITY

Nazarii Dovhopolyi

Abstract.

Relevance of the research. Contemporary transformations in society require a reconsideration of life space beyond its functional and technological modernization. In the context of digitalization, it becomes necessary to interpret virtual environments not merely as technical or aesthetic solutions, but as anthropologically significant factors influencing the formation of human subjectivity and life-creative experience.

Problem statement. A contradiction arises between the rapid implementation of innovative digital solutions and the insufficient philosophical reflection on their impact. The influence of architectural, technological, and symbolic components of virtual reality on autonomy, communication, and embodied-sensory experience remains insufficiently conceptualized.

Analysis of recent research and publications. The theoretical framework draws upon the phenomenological understanding of lived space developed by M. Merleau-Ponty, the symbolic interpretation of culture by E. Cassirer, and the critical analysis of institutional space by M. Foucault. However, an integrative model that synthesizes these perspectives in relation to the virtual subjectivity of *Homo Ludens* is still lacking.

Research task. The aim of the article is to substantiate a concept of virtual space as a multidimensional environment that supports life-creative activity and human subjectivity, integrating physical, symbolic, and digital dimensions.

Main material presentation. The article argues that virtual space should be understood as an active factor in shaping human experience. The principles of flexibility and transformability of gaming environments are justified. Embodied and sensory experience, as well as communicative openness, are shown to be prerequisites for fostering autonomy and creativity. The risks of digital fragmentation are outlined, emphasizing the need for balance between virtual and direct interaction.

Conclusions. Virtual space is interpreted as an existentially significant dimension of human development. Its design should be grounded in anthropological and phenomenological principles that promote subjectivity, social responsibility, and creative potential.

Keywords: virtual reality, ontological status, *Homo Ludens*, avatarization, immersiveness, simulacrum, life-creativity, digital subjectivity.

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується стрімкою конвергенцією фізичної та цифрової реальностей, що призводить до фундаментальних трансформацій архітекτονіки людського буття. Віртуальна реальність (VR) перестає бути виключно технологічним інструментом або засобом розважальної індустрії, перетворюючись на повноцінний життєвий світ, у якому сучасний *Homo Ludens* (людина, що грає) реалізує свої екзистенційні, соціальні та когнітивні інтенції. Тотальна цифровізація життєвого простору особистості зумовлює виникнення нових форм досвіду, які вимагають глибокої філософсько-антропологічної рефлексії.

Актуальність дослідження онтологічного статусу віртуальної реальності зумовлена декількома ключовими чинниками. По-перше, класичні онтологічні опозиції “реальне – ілюзорне”, “сутність – явище”, “матеріальне – ідеальне” в умовах імерсивних середовищ втрачають свою чіткість. Віртуальні об'єкти та події набувають статусу “гіперреальності”, де цифровий образ не просто відображає дійсність, а заміщує її, формуючи автономну площину буття.

По-друге, в умовах постіндустріального суспільства ігрові практики стають

домінуючим способом освоєння світу. Трансформація ігрових середовищ у метавсесвіті та складні соціальні платформи (наприклад, VRChat або гейміфіковані професійні середовища) створює прецедент формування “цифрової суб’єктивності”. Для суб’єкта, інтегрованого у віртуальний континуум, досвід присутності в ньому стає онтологічно значущим, що безпосередньо впливає на його ідентичність, тілесність та систему цінностей.

По-третє, антропологічні виклики, пов’язані з аватаризацією та делегуванням ідентичності в цифрові простори, потребують аналізу ризиків відчуження та фрагментації людського “Я”. Брак системного філософського осмислення онтологічної природи віртуальності створює вакуум у розумінні того, як дизайн ігрових та освітніх середовищ може бути спрямований на розвиток цілісної особистості, а не лише на технологічну оптимізацію процесів.

Таким чином, звернення до проблеми онтологічного статусу віртуальної реальності в контексті переходу від симуляції до нової суб’єктивності є критично важливим для розуміння майбутнього людського існування в гібридному світі, де межа між фізичним тілом і цифровим аватаром стає дедалі плиннішою.

Постановка проблеми. Сучасна філософська думка стикається з фундаментальним протиріччям: стрімке впровадження імерсивних цифрових технологій випереджає процес їхнього концептуального осмислення. Віртуальна реальність (VR) часто інтерпретується суто в утилітарному ключі — як технологічний інструмент або доповнення до фізичної дійсності. Проте онтологічна природа віртуального простору є значно складнішою: він постає як специфічна форма буття, що активно конструює нові типи суб’єктивності та змінює саму структуру людського досвіду.

Проблема полягає у визначенні онтологічного статусу віртуальності в системі координат “реальне — віртуальне — ілюзорне”. Якщо раніше цифрові середовища сприймалися як прості симуляції фізичного світу, то сьогодні ми спостерігаємо перехід до “гіперреальності”, де віртуальний досвід за своєю інтенсивністю та значущістю не поступається фізичному. Недостатньо з’ясованим залишається питання про те, як архітектурні, програмні та символічні компоненти віртуальних ігрових середовищ впливають на фундаментальні антропологічні константи: тілесність, ідентичність та комунікацію.

Особливої гостроти проблема набуває у контексті трансформації Homo Ludens. Делегування суб’єктивності цифровому аватару створює нові умови для життєтворчості, але водночас несе ризики онтологічного відчуження та розмивання цілісності людського “Я”. Таким чином, існує нагальна потреба дослідити, як дизайн віртуального простору може бути не просто технічно досконалим, а антропологічно орієнтованим — таким, що сприяє розвитку автономії та творчого потенціалу особистості в умовах тотальної віртуалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дизайнування імерсивних середовищ у філософському дискурсі набуває дедалі більшої ваги, що відображається у переході від утилітарного розуміння технологій до їхнього антропологічного осмислення. Теоретичні підвалини нашого дослідження спираються на класичну працю Джон Дьйої “Досвід та освіта”, де він формулює принцип, згідно з яким якість освітнього середовища визначає якість досвіду дитини [3, с. 38]. Це поклало початок думці про середовище як активний елемент формування суб’єкта, що розглядається в роботах сучасних дослідників як чинник, що стимулює активність та ініціативу [1, с. 12; 5, с. 45].

У феноменологічному ключі роботи Е. Кассіра та М. Мерло-Понті аргументують, що простір — це феномен переживання, у якому смисли не лише представлені, а й творяться в безпосередній тілесній взаємодії з оточенням [2, с. 44; 10, с. 169]. Для аналізу віртуальності це є критичним, оскільки саме через тілесність аватара суб’єкт освоює цифровий світ. Критичний вимір нашого аналізу посилюється концепцією Мішель Фуко, який досліджував, як інституційний простір функціонує як механізм дисципліни та нормалізації поведінки [6, с. 172]. У контексті VR це дозволяє виявити, як жорсткі програмні алгоритми можуть обмежувати автономію Homo Ludens.

Комунікативний аспект дослідження базується на працях Юрген Габермас, який підкреслював значення комунікативної раціональності у просторовому середовищі як умови для міжособистісної взаємодії [8, с. 285]. У віртуальних середовищах це реалізується через відкриті зони для спільної діяльності та цифрові інструменти співтворчості, що стає втіленням певної педагогічної філософії — авторитарної чи діалогічної [12, с. 74]. Попри

значний доробок, залишається невирішеним аспект цілісного осмислення того, як дизайн ігрового простору впливає на становлення життєтворчого досвіду дитини та дорослого в умовах гібридної реальності, де технологічні аспекти часто відірвані від феноменологічного переживання [13, с. 310].

Постановка завдання. Проблема дизайну віртуального простору в контексті становлення нової суб'єктивності Номо Ludens постає як одна з центральних у сучасній філософській антропології та філософії освіти. Адже імерсивне середовище не є лише технічним фоном, а безпосередньо формує спосіб сприйняття світу, організовує тілесну, когнітивну та соціальну активність людини. Незважаючи на значну увагу до функціональних аспектів віртуальних приміщень, досі недостатньо досліджено, яким чином онтологічна природа віртуальності може системно підтримувати становлення людини як активного суб'єкта життєтворчості, поєднуючи фізичні, символічні та цифрові виміри середовища.

Мета цієї статті полягає у формуванні цілісного філософського уявлення про віртуальний простір як середовище, що стимулює життєтворчу активність суб'єкта, враховує його тілесну участь, здатність до самостійної ініціативи та соціальної взаємодії. Такий підхід передбачає вихід за межі уявлення про простір як суто функціональну інфраструктуру і розглядає його як чинник розвитку суб'єктності та співтворчості.

Для реалізації цієї мети у статті поставлено такі завдання. По-перше, уточнити концептуальний зміст онтологічного статусу віртуальної реальності у філософсько-антропологічному ключі, розглядаючи її як середовище переживання, пізнання та соціальної взаємодії. По-друге, дослідити сучасні практики організації імерсивного середовища, що сприяють творчості, співпраці та автономності людини, включаючи можливості трансформації та гнучкого використання цифрового простору. По-третє, виявити та осмислити прогалини у сучасних підходах, пов'язаних із впливом цифрових технологій на просторово-тілесний досвід суб'єкта і взаємодію між індивідами. По-четверте, інтегрувати різні підходи до дизайну віртуального середовища у комплексну концепцію, яка розглядає простір як чинник становлення життєтворчої діяльності особистості, поєднуючи фізичні, символічні та комунікативні аспекти.

Виклад основного матеріалу. Освітній та життєтворчий простір сучасної людини не обмежується фізичними межами; він постає як складна, багаторівнева система взаємодії, де формується нова суб'єктність. Простір впливає не лише на рухи та дії, а й на мислення, емоційні переживання, соціальні взаємодії і творчу активність [1, с. 12]. Філософський аналіз показує, що простір проявляється через переживання, а не лише як зовнішня структура [10, с. 165].

Онтологія віртуальності: від імітації до гіперреальності. У межах нашого дослідження ми стверджуємо, що віртуальна реальність (VR) пройшла еволюцію від простої технологічної імітації до статусу “гіперреальності” [2, с. 44]. Спираючись на концепцію Ж. Бодрійяра, можна визначити, що сучасні цифрові середовища функціонують як симулякри четвертого порядку — копії, що не мають оригіналу в матеріальному світі. У таких системах, як сучасні метавсесвіти або складні ігрові платформи, цифрові артефакти набувають “онтологічної ваги” [12, с. 74]. Це означає, що для Номо Ludens віртуальний досвід стає екзистенційно рівноцінним фізичному, оскільки він генерує реальні сенсорні та емоційні реакції [13, с. 310].

Ключовим чинником зміни способу буття людини у віртуальному просторі є механізм аватаризації. Аватар постає не просто як графічне представлення користувача, а як медіатор, через який здійснюється тілесно-сенсорна участь суб'єкта в цифровому бутті. Згідно з феноменологічним підходом М. Мерло-Понті, ми пізнаємо світ через тіло; у VR це “цифрове тіло” дозволяє розширювати межі власної суб'єктності, долаючи фізичні обмеження [10, с. 170]. Проте дизайн такого середовища має бути гнучким, щоб підтримувати автономію, а не перетворювати користувача на пасивного споживача алгоритмів [5, с. 172].

Віртуальний простір функціонує як гетеротопія — “інше місце”, що має власну топологію та специфічну темпоральність [5, с. 175]. Особливістю віртуального хронотопу є оборотність часу (механіки Save/Load) та ризоматичність простору [12, с. 78]. Це створює умови для життєтворчості, де людина може експериментувати з наслідками своїх дій без незворотних втрат [3, с. 40]. Водночас постають ризики “цифрової фрагментації” досвіду, про які попереджає Ш. Теркл: надмірне занурення у віртуальність може призвести до ослаблення безпосередньої соціальної взаємодії та відчуження від власної тілесності [12, с. 312].

Принципи антропологічно орієнтованого дизайну імерсивних середовищ. Для того, щоб віртуальний простір сприяв становленню людини, його дизайн має спиратися на принципи трансформаційності та співучасті [1, с. 15]. Це передбачає створення відкритих зон для комунікативної взаємодії, де суб'єкт може проявляти ініціативу та самостійно організовувати середовище під свої потреби [5, с. 48]. Тільки за умови збереження балансу між віртуальною й безпосередньою взаємодією освітній та життєвий простір стає екзистенційно значущим виміром людського становлення [6, с. 288].

Розглядаючи онтологічний статус віртуальності, ми не можемо ігнорувати класичну концепцію “магічного кола” Й. Гейзінги [14, с. 48]. Проте у цифрову епоху це коло розширюється, стаючи гіперреальним. Дизайн сучасних ігрових світів створює умови, де ігрова активність стає формою екзистенційного ствердження суб'єкта. Це вже не просто втеча від реальності (ескапізм), а конструювання нової, більш керованої дійсності, де Номо Ludens володіє деміургічними функціями.

Така трансформація ігрового досвіду веде до виникнення “цифрової життєтворчості” [1, с. 22]. Суб'єкт отримує інструменти для моделювання не лише середовища, а й власних етичних та соціальних параметрів. Віртуальний простір стає лабораторією суб'єктивності, де через ігрові механіки апробуються нові моделі ідентичності, які згодом переносяться у фізичну реальність.

Окремим викликом постає проблема збереження антропологічної цілісності особистості [12, с. 315]. Як показує аналіз імерсивних платформ, існує ризик фрагментації уваги та зменшення інтенсивності живого спілкування, про що попереджають сучасні дослідники, зокрема Ш. Теркл [12, с. 318]. Цифрова фрагментація досвіду веде до того, що людина починає сприймати власну тілесність як вторинний, “замінний” ресурс.

Тому дизайн віртуального простору має бути антропологічно орієнтованим [6, с. 185]. Це означає не лише технологічну досконалість, а й створення умов для соціальної відповідальності та критичної рефлексії. Гнучкість і трансформаційність середовища мають слугувати розвитку автономії дитини та дорослого, а не ставати інструментом алгоритмічного маніпулювання поведінкою [5, с. 56].

Для практичного підтвердження теоретичних положень нашого дослідження необхідно звернутися до аналізу функціонування сучасних імерсивних платформ (на прикладі VRChat, метавесесвітів та масштабних пісочниць). У таких середовищах дизайн простору виступає не як пасивна декорація, а як активна система, що зумовлює характер соціальної взаємодії суб'єкта [11, с. 104].

Аналіз показує, що можливість самостійного конструювання віртуальних світів користувачами створює прецедент “деміургічної суб'єктності” [131, с. 290]. Вибір аватара та його кастомізація є актом онтологічного ствердження “Я” в іншому модусі буття [10, с. 188]. Проте дослідження сучасних ігрових механік виявляє ризики алгоритмічного детермінізму. Якщо дизайн простору є занадто жорстким і орієнтованим виключно на маніпулятивну систему винагород (скіннерівські бокси, закриті ігрові цикли), це може критично обмежувати автономію особистості та редукувати її творчий потенціал [6, с. 188].

У таких випадках суб'єкт перетворюється на пасивного споживача контенту, чия поведінка повністю прорахована розробниками. Отже, гуманістично орієнтований дизайн віртуального середовища має передбачати зони “онтологічної невизначеності”, де користувач може проявляти справжню творчу ініціативу, нести соціальну відповідальність та виходити за межі заздалегідь прописаних скриптів [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 110].

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що віртуальна реальність не зводиться до імітації фізичного світу, а функціонує як самостійний вимір буття, у якому цифрові події та об'єкти набувають для людини реальної екзистенційної значущості. Формування нової суб'єктивності Номо Ludens відбувається через механізм аватаризації, завдяки якому суб'єкт розширює межі власного “Я” та долає обмеження фізичної тілесності. Водночас ефективність цього процесу залежить від антропологічної спрямованості дизайну цифрового середовища.

Віртуальний хронотоп характеризується особливою організацією простору і часу, що створює умови для експериментування, самовираження та розвитку творчого потенціалу особистості. Разом із тим імерсивні середовища містять ризики алгоритмічної детермінації та фрагментації досвіду, що може послаблювати соціальні зв'язки та тілесну саморефлексію.

Подальші дослідження доцільно зосередити на етичних вимірах цифрових середовищ та пошуку стратегій збереження цілісності особистості в умовах гейміфікації сучасного життєвого простору.

Список використаних джерел:

1. Brooks, JP & Normore, AH (ed.) 2009, *Designs for Learning: Prospects and Possibilities*, Charlotte : Information Age Publishing, 284 p.
2. Cassirer, E 1944, *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, New Haven : Yale University Press, 237 p.
3. Dewey, J 1938, *Experience and Education*, New York : Macmillan, 116 p.
4. Dewey, J 2005, *Art as Experience*, New York : Perigee Books, 371 p.
5. Foskett, D 2007, *Spaces for Learning: A Review of Learning Environment Research*, London : National Union of Students, 142 p.
6. Foucault, M 1995, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York : Vintage Books, 333 p.
7. Gabennesch, H 1993, *Social Space and Symbolic Space*, Minneapolis : University of Minnesota Press, 215 p.
8. Habermas, J 1984, *The Theory of Communicative Action*, Boston : Beacon Press, 465 p.
9. Lefebvre, H 1991, *The Production of Space*, Oxford : Blackwell, 454 p.
10. Merleau-Ponty, M 2012, *Phenomenology of Perception*, London : Routledge, 517 p.
11. Oblinger, DG (ed.) 2006, *Learning Spaces*, Boulder : EDUCAUSE, 320 p.
12. Turkle, S 2011, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, New York : Basic Books, 384 p.
13. Бодрійяр, Ж 2004, *Симулякри і симуляція*, пер. з фр. Київ : Основи, 230 с.
14. Гейзінга, Й 1994, *Homo Ludens*, пер. з нід. Київ : Основи, 250 с.

References:

1. Brooks, JP & Normore, AH (ed.) 2009, *Designs for Learning: Prospects and Possibilities*, Charlotte : Information Age Publishing, 284 p.
2. Cassirer, E 1944, *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, New Haven : Yale University Press, 237 p.
3. Dewey, J 1938, *Experience and Education*, New York : Macmillan, 116 p.
4. Dewey, J 2005, *Art as Experience*, New York : Perigee Books, 371 p.
5. Foskett, D 2007, *Spaces for Learning: A Review of Learning Environment Research*, London : National Union of Students, 142 p.
6. Foucault, M 1995, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York : Vintage Books, 333 p.
7. Gabennesch, H 1993, *Social Space and Symbolic Space*, Minneapolis : University of Minnesota Press, 215 p.
8. Habermas, J 1984, *The Theory of Communicative Action*, Boston : Beacon Press, 465 p.
9. Lefebvre, H 1991, *The Production of Space*, Oxford : Blackwell, 454 p.
10. Merleau-Ponty, M 2012, *Phenomenology of Perception*, London : Routledge, 517 p.
11. Oblinger, DG (ed.) 2006, *Learning Spaces*, Boulder : EDUCAUSE, 320 p.
12. Turkle, S 2011, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, New York : Basic Books, 384 p.
13. Bodriiari, Zh 2004, *Symuliakry i symuliatsiia (Simulacra and simulation)*, per. z fr. Kyiv : Osnovy, 230 s.
14. Heizinha, Y 1994, *Homo Ludens*, per. z nid. Kyiv : Osnovy, 250 s.

Прорецензовано / Reviewed

21.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.11.2025

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-13

УДК 378.147 : 811.111] : 004.77

PECULIARITIES OF USE OF ENTERTAINMENT CONTENT PLATFORMS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Lidiia Pokotylo
Uliana Zhornokui
Natalia Kovalenko

Abstract.

Relevance of the research is due to the crucial educational role in universities and the importance of successful educational process organization which is based on the features of the use of social networks and entertainment content platforms in the educational process, in order to identify the main principles and tasks aimed at overcoming the psycho-emotional load in education during martial law.

Problem statement. Clarifying the possibilities of improving the above-mentioned process in modern conditions is the most necessary component of successfully overcoming the consequences of the hostile attack in the field of pedagogy and the formation of the personality of young people in independent Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Based on the very essence of the current situation, the context of the information field, modern IT capabilities and the nature of the pedagogical process in universities, it should be noted that the development of the scientific approach, and, consequently, the publication content in this area, is taking place right now. The scientific space of Ukraine is currently being saturated with research in this field.

Research task. Based on the analysis of the works of Ukrainian authors and a number of other publications, to analyze the material and determine the main positive and negative aspects of involving social networks and entertainment content platforms in the educational process.

Main material presentation is based on the already existing source framework, own observations and experience related to the teaching of a foreign language in universities on the territory of modern Ukraine.

Conclusions. The modern learning process is impossible without using the opportunities provided by social networks and online platforms. However, their use should be dosed and appropriate.

Key words: social networks, content, students, studying.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ТА РОЗВАЖАЛЬНИХ КОНТЕНТ-ПЛАТФОРМ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Л. Б. Покотило
У. В. Жорнокуй
Н. А. Коваленко

Анотація.

Актуальність теми дослідження зумовлена загальною роллю навчання у ЗВО та важливістю вдалої організації навчального процесу на основі особливостей застосування соціальних мереж та розважальних контент-платформ у навчальному процесі, з метою виокремлення основних засад та завдань, що спрямовані на подолання психо-емоційного навантаження у навчанні під час воєнного стану.

Постановка проблеми. З'ясування можливостей вдосконалення вищезазначеного процесу у сучасних умовах є найнеобхіднішою складовою успішного подолання наслідків ворожої атаки у сфері педагогіки, становлення особистості молоді у незалежній Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спираючись на саму суть

сучасної ситуації, контекст інформаційного поля, сучасні іт-можливості та характер педагогічного процесу у ЗВО, слід зазначити, що нарощування наукового підходу, а, отже, й публікаційне наповнення у даній сфері відбувається саме зараз. Науковий простір України саме зараз насичується дослідженнями у даній галузі.

Постановка завдання. Спираючись на аналіз праць українських авторів та іншого ряду публікацій, проаналізувати матеріал та визначити основні позитивні та негативні сторони залучення соціальних мереж та розважальних контент-платформ у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу ґрунтується на вже існуючій джерельній базі, власних спостереженнях та досвіді, що стосується викладання іноземної мови у ЗВО на території сучасної України.

Висновки. Сучасний процес навчання неможливий без використання можливостей, які надають соціальні мережі та онлайн-платформи. Але їх використання має бути дозованим та доцільним.

Ключові слова: соціальні мережі, контент, студенти, навчання.

Relevance of the research. The modern process of interaction in society, communication at all levels takes place using a variety of social networks, messengers and online platforms. This aspect of media content has not escaped the attention of modern researchers. Let us consider the most objective and illustrative aspects in the research of scientists on this issue. This technique will allow us to analyze the topic and update the most important things.

A. Skorobogatov notes that, faced with the digital revolution and the development of social networks, the environment in which we live has radically changed, and the educational sector has not escaped this. This involves the adaptation of new teaching and learning strategies [5].

Problem statement. During education, social networks are now very actively used in all possible aspects and options. The entire educational community is well aware of the possibilities of educational online content, the conditions and means of use, and the pitfalls as well. Software suppliers skillfully offer products for both education and counter-education.

Foreign language teachers know that uncontrolled online translation is not about knowledge, but about Google translate and chat gpt. That is why the authors of this article are categorically against the endless use of mobile phones in classes, and a printed dictionary should become your best friend when learning a foreign language, even if it sounds funny in the digital age.

Analysis of recent research and publications. M. Zatserkivna and V. Khalimanenko emphasize that the modern world is characterized by the rapid development of information and communication technologies, which is radically changing approaches to learning and the provision of educational services. Social networks, which are an integral part of the daily lives of millions of people, are becoming a powerful tool for distributing and accessing electronic resources. The use of social networks in the educational environment opens up new opportunities for interactive learning, interaction between students and teachers, as well as for organizing and managing educational materials. In the context of the COVID-19 pandemic and war, when distance learning has become a necessity, social networks and electronic resources are key elements in ensuring the continuity of the educational process in Ukraine [2].

Research task. This confirms the importance of studying their impact on the quality and effectiveness of learning. However, despite the use of social networks in education, their impact on student motivation, knowledge acquisition, and interaction between participants in the educational process remains insufficiently studied. The results of this study may be useful for educational institutions, teachers, developers of educational materials and educational platforms, as well as for students themselves, as they will contribute to a more effective use of social networks in the educational process. Given the relevance and scale of this problem, it is necessary to thoroughly research, identify and analyze various aspects of the impact of social networks and the use of electronic resources in the educational environment. This will allow not only to better understand the existing challenges, but also to develop practical recommendations for optimizing the educational process using modern technologies [2].

Main material presentation. As noted by O. O. Karpova, social networks are effective channels that influence the audience. Their use as a means of information support for students and young people in the educational process and professional choice is a modern method of

popularizing knowledge and specialties, where information can be presented not only in text form, but also visually. Social networks, as a popular element of the modern information space, are a high-quality tool for establishing communication between universities, colleges and future applicants, as well as a platform for joint activities for the purpose of consulting, searching and informing [4].

The use of social networks is an additional incentive for the activity of future applicants and students. On their platforms, you can effectively organize collective work, project activities, international cooperation, self-improvement of students, students, teachers and lecturers, and conduct career guidance work. Career guidance work is an important component of the system of specialized training in secondary education institutions, therefore, it is necessary to ensure the prompt and objective dissemination of information about the features of specialties and the activities of educational institutions through social networks. The use of social networks in the field of education provides opportunities to find new ways to support the image, promote the institution's brand, timely coverage of events and activities, and attract the attention of applicants [4].

The active use of social networks by young people both in their educational activities and in their private lives is of interest to scientists, namely teachers, psychologists, sociologists and marketers, specifically to the study of the role of social networks in the daily and educational activities of students.

The feasibility of using social networks in higher education is indicated in the studies of R. Gurevichat, etc., Yu. Dyulichева, O. Shcherbakov and G. Shcherbina, etc. The educational possibilities of social networks are presented in the works of Yu. Yechkalo, S. Ivashnyova, I. Karpa, O. Konevshchynska and S. Lytvynova. A social network is an interactive, multi-user website, the content of which is filled by the network participants themselves, an automated social environment that allows a group of users united by a common interest to communicate. Social networks have become important platforms for distributing educational materials in the modern educational environment, significantly expanding the possibilities of access to knowledge. With their broad audience reach and interactive features, these networks allow students and teachers to effectively share information and learning resources. One of the main advantages of social networks is the ability to quickly and conveniently distribute materials. Teachers can publish educational materials, such as lectures, presentations, articles, and videos, on their pages or in specialized groups and communities. This allows students to easily access the necessary information, regardless of their location. For example, through platforms such as Facebook or LinkedIn, teachers can create groups for their courses where they will post materials and announcements, which will provide centralized access to all the necessary resources. Social networks also facilitate active interaction and collaboration between students and teachers. The ability to leave comments, ask questions, and discuss materials in real time helps create a more interactive and engaged learning environment. Features such as streaming and video conferencing, available on YouTube and Instagram, allow for live lectures and seminars, which increases student engagement and improves understanding of learning materials. Another important feature of social networks is their ability to unite people from different parts of the world, creating global learning communities. This allows students to share experiences and knowledge with colleagues from other countries, which contributes to a deeper understanding of the subject and broadens their worldview. At the same time, teachers can collaborate with colleagues from other educational institutions, exchange methodological materials and conduct joint research. Social networks also contribute to increasing the accessibility of learning materials for students with special needs. Thanks to multimedia capabilities, such platforms can offer materials in different formats, including text, audio and video files, which makes it possible to adapt learning to the individual needs of students. This is important for students with hearing or vision impairments, who may use special programs to access content. Therefore, social networks play a key role in the modern educational process, providing convenient and effective tools for distributing educational materials. They contribute to the creation of an interactive and engaging learning environment, increasing the accessibility and quality of education [6].

The positive impact of social media

There are many ways in which modern computer technology, including social media, can have a positive impact on our children's lives:

1) *Research and critical thinking.* The Internet provides access to many information resources that can help children and adolescents learn a lot of interesting and useful things. This

can be useful when studying at school or university or when researching areas of interest. It is also worth teaching children how to analyze information to choose reliable sources;

2) *Bonding and community*. Social media can help maintain connections, allowing children to stay at home but at the same time have contact with other family members or friends who do not live nearby. In addition, children can interact with others in their age group, playing online games, and learning to play as a team;

3) *Self-expression and creativity*. Children and adolescents can learn to share their thoughts online, which is a powerful tool for building confidence. They can learn to communicate with others and to value perspectives or opinions that are different from their own. Children can explore different areas of life that interest them, such as learning to play a musical instrument, writing about a given topic, or studying beginner information (“dummy”) related to various subjects;

4) *Organization and self-organization*. Computer technology can be useful for organization and planning. For example, families can keep an online calendar to make it easier to stay up to date with each other's events. Group text messaging is also convenient for simplifying communication and quickly informing others. Finally, such technology also makes budgeting easier: there are various programs that can help parents teach children how to manage money [7].

Scientists note that social networks make the student the main character, force him to participate and require his participation to achieve learning outcomes. In addition, through educational social networks, users share ideas, knowledge about the discipline, teach their work or ask questions [5].

Negative Impact

It's no secret how social media affects the human psyche. The constant flow of information and multi-functionality can have both positive and negative effects on human health.

- *Comparing yourself to others*. Seeing the “ideal” lives of other people on social media can lead to comparing yourself to them and cause feelings of dissatisfaction and envy.

- *Information overload*. The constant flow of information on social media can cause feelings of overload and stress.

- *Screen Time Before Bed*. Spending too much time on social media before bed can lead to decreased melatonin (a sleep hormone) and difficulty falling asleep;

- *Stress and Anxiety*. Viewing negative news or comments on social media before bed can cause stress and anxiety, which can affect sleep quality;

- *Focusing on Social Media*. Viewing content on social media before bed can be arousing and distracting, making it harder to relax and fall asleep;

- *Comparing Yourself to Others*. Seeing other people's “perfect” lives on social media can lead to comparing yourself to them and lead to feelings of dissatisfaction and envy.

- *Information Oversaturation*. The constant stream of information on social media can cause feelings of overload and stress [3].

There is growing concern among scientists around the world about the impact of digital technologies on the emotional well-being of children and adolescents, especially with regard to fears, anxiety, and depression. The two mental health categories – anxiety and depression – are usually considered together because they share significant overlap in symptoms and comorbidity. Early studies examined the impact of traditional media (e.g., television, movies) on the emergence of intense fears in children, which can lead to anxiety and related sleep disorders that are difficult to correct. Recent studies necessarily take into account the interactive nature of new media, especially social media, and their impact on anxiety and depression [6].

Lawrence Robinson says about social media that while helping you to connect with friends and work contacts, raise awareness on important issues, and find peer support, – overusing social media can take a toll on your mental wellbeing and happiness. Excessive social media use can trigger feelings of inadequacy, dissatisfaction, and isolation, and worsen symptoms of depression, anxiety, and stress [1].

A fear of missing out (FOMO) can keep you returning to social media platforms such as Facebook, X (formerly Twitter), TikTok, Snapchat, and Instagram over and over again throughout the day. The constant alerts and notifications can adversely impact your concentration and focus, disturb your sleep, and make you a slave to your phone.

Much like a gambling compulsion or an addiction to drugs or alcohol, social media use can

create psychological cravings. When you receive a like, a share, or a favorable reaction to a post, it can trigger the release of dopamine in the brain, the same “reward” chemical that follows winning on a slot machine, for example, or lighting up a cigarette. The more you’re rewarded, the more time you want to spend on social media, even if it becomes detrimental to other aspects of your life [1].

Up to Lawrence Robinson opinion many of us are also prone to using social media as a “security blanket”. Whenever we’re in a social situation and feel anxious, awkward, or lonely, we turn to our phones and log on to social media. But this only isolates us even further, triggering a negative, self-perpetuating cycle:

- You feel lonely, depressed, anxious, or stressed, so you use social media more often as a way to relieve boredom or feel connected to others.
- Using social media more often, though, negatively affects your mood, increasing feelings of dissatisfaction and loneliness.
- These worsening symptoms cause you to use social media even more, and so the downward spiral continues.

If you’re spending an excessive amount of time on social media and feelings of sadness, frustration, or loneliness are impacting your life, it may be time to re-examine your online habits and find a healthier balance [1].

Since it’s a relatively new technology, there’s little research to establish the long-term consequences, good or bad, of social media use. However, multiple studies have found a strong link between heavy social media and an increased risk for depression, anxiety, loneliness, self-harm, and even suicidal thoughts [1].

Heavy social media use can also mask other underlying problems, such as stress, unhappiness, or boredom. If you spend more time on social media when you’re feeling down, lonely, or bored, you may be using it as a way to distract yourself from unpleasant feelings or self-soothe your moods. However, there are more effective and healthier ways to manage your moods [1].

Social media may also promote negative experiences such as inadequacy about your life or appearance. Even if you know that images you’re viewing on social media are manipulated, they can still make you feel insecure about how you look or what’s going on in your own life. When you’re scrolling through a friend’s airbrushed photos of their tropical beach holiday or reading about their exciting new promotion at work, it can prompt feelings of envy and dissatisfaction [1].

Lawrence Robinson also says about *fear of missing out* (FOMO) and social media addiction. While the fear of missing out or FOMO has been around far longer than social media, sites such as Facebook and Instagram seem to exacerbate feelings that others are having more fun or living better lives than you are. The idea that you’re missing out on certain things can impact your self-esteem, trigger anxiety, and fuel even greater social media use, much like an addiction. FOMO can compel you to pick up your phone every few minutes to check for updates, or compulsively respond to each and every alert—even if that means taking risks while you’re driving, missing out on sleep at night, or prioritizing social media interaction over real world relationships [1].

Isolation. One study found that high usage of Facebook, Snapchat, and Instagram increases rather decreases feelings of loneliness. Conversely, the study found that reducing social media usage can actually make you feel *less* lonely and isolated and improve your overall wellbeing [1].

Depression and anxiety. Human beings need face-to-face contact to be mentally healthy. Nothing reduces stress and boosts your mood faster or more effectively than eye-to-eye contact with someone who cares about you. The more you prioritize social media interaction over in-person relationships, the more you’re at risk for developing or exacerbating mood disorders such as anxiety and depression [1].

Cyberbullying. Research suggests that about 59 percent of U.S. teens have experienced bullying online. Social media platforms such as Twitter can be hotspots for spreading hurtful rumors, lies, and abuse that can leave lasting emotional scars [1].

Self-absorption. Sharing endless selfies and all your innermost thoughts on social media can create an unhealthy self-centeredness and distance you from real-life connections [1].

Strategies about social network tools should also support inclusion and accessibility. When using social media, the needs of all students, including those with limited internet access or special needs, should be taken into account. This may include adapting content for different formats and platforms, ensuring access to learning materials in different formats, and creating conditions for all students to participate in the educational process. Regular monitoring and evaluation of the effectiveness of the use of social media is necessary for continuous improvement of the educational

process. Teachers should use analytical tools to track student activity, analyze their interaction with content, and assess learning outcomes. Student feedback will help identify problems and identify best practices, which will make the learning process more effective and inclusive. Therefore, the effective use of social media in an educational environment is based on a clear strategy, appropriate training, integration with learning platforms, the creation of active learning communities, ensuring data security, and continuous monitoring of results. This will allow you to maximize the potential of social media to improve access to electronic resources and improve the quality of education [6].

In general, the interaction of students and teachers on social networks creates a dynamic environment that promotes active learning, sharing of experiences and increasing the level of professional competence of all participants in the educational process. At the same time, it is necessary to develop a clear strategy for integrating social networks into the educational process. This includes choosing the appropriate platforms that best meet the needs of a particular course or educational institution. Teachers and administrators should clearly define which social networks will be used for different types of activities, such as sharing materials, discussing topics, conducting webinars and providing feedback. For example, you can use Facebook to create closed groups where students and teachers can share educational materials, discuss assignments and ask questions in real time. Such groups allow you to create a dynamic learning environment where participants actively interact and support each other in the learning process. Teachers can create special hashtags for their courses, which allows students to quickly find and discuss relevant information. This approach helps to spread news quickly and support active discussion, even outside the classroom. YouTube also plays an important role in the educational process, offering a platform for hosting video lectures, training videos, and other multimedia resources. Teachers can create their own channels where they publish video materials that students can watch at a convenient time for them. This is especially useful for distance learning and independent study of the material. The video format allows you to explain complex concepts visually, which contributes to better assimilation of knowledge. Instagram is also finding its place in the educational environment, especially for visually oriented courses. Teachers can use this platform to distribute infographics, photos from laboratory classes, as well as to conduct live broadcasts where they answer students' questions and conduct virtual tours. This helps to create a more interactive and engaging learning experience. LinkedIn Learning is another example of the successful integration of social networks into the educational process. This platform provides access to numerous courses and trainings in various fields of knowledge. Students can enroll in courses, complete them at their own pace, and earn certificates that are recognized by employers. This integration allows students to expand their knowledge and skills, which increases their competitiveness in the labor market. Second, to ensure the effective use of social media, it is necessary to provide training for teachers and students. Teachers should be familiar with methods for creating interactive content, managing online discussions, and using analytical tools to monitor student activity. Students, in turn, should understand how to effectively use social media for learning, including searching for information, interacting with peers, and receiving support from teachers [6].

Conclusions. Summarizing the above, we can conclude that social networks and online platforms are a large-scale information resource that provides endless opportunities for offline and online learning.

Positive aspects:

- The dose of entertaining content, communication, interaction and unity, allows you to reduce the psycho-emotional load during training;
- With the help of high-quality and bright online content, there is a strong impact on the audience, which is important during training, encourages and interests the recipient;
- Opportunities for career guidance work as a way to promote the institution's brand, cover events of a higher educational institution, which in turn attracts the attention of applicants;
- Convenient and effective tools for distributing educational materials.

Negative aspects:

- This aspect of training is relatively new, and its impact on the personality is not sufficiently researched;
- High-quality online content requires professional editing, high-quality gadgets and constant updating, thus it “gets hooked” very quickly, the brain gets used to fast dopamine and constant relaxation, which is very harmful, especially for children, for the development of certain skills;
- Constant use of gadgets, checking likes and reach increases the background state of anxiety in

all participants and users. Researchers identify such negative factors as psychosomatic disorders, depressive states and sleep disturbances with constant use of gadgets, even excessive anxiety.

As a result of the study, the main pros and cons of using social networks for young people were clearly outlined and analyzed, in particular in terms of the educational process, which will primarily help teachers and parents in the didactic process, make the learning process interesting, and upbringing easier. After all, knowledge of all the “pitfalls” of the studied issue helps to maximize the positive impact and minimize the negative.

Therefore, the modern learning process is impossible without using the opportunities provided by social networks and online platforms. However, their use should be dosed and appropriate.

Список використаних джерел:

1. Lawrence, Robinson 2024, How does social media affect mental health? Available from : <<https://www.helpguide.org/mental-health/wellbeing/social-media-and-mental-health>>. [11 November 2025].
2. Зацерківна, М & Халіманенко, В 2024, ‘Соціальні мережі як ефективне середовище в освітньому процесі’, *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*, 7(1), с. 46–57. Доступно: <<https://doi.org/10.31866/2617-796X.7.1.2024.306999>>. [11 Листопад 2025].
3. Коптєв, О 2023, Як соцмережі впливають на наш настрій, сон, психічне здоров’я та стосунки. Доступно: <https://opentv.media/ua/yak-sotsmerezhi-vplyvayut-na-nash-nastrij-son-psihične-zdorov-ya-ta-stosunki#google_vignette>. [11 Листопада 2025].
4. Мина, ЖВ 2021, ‘Соціальні мережі як засіб інформаційної підтримки учнівської та студентської молоді у навчально-виховному процесі та професійному виборі’, *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*, Серія: Філологія. Журналістика. Доступно: <https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/part_3/47.pdf>. [11 Листопада 2025].
5. Скоробогатов, А 2024, Вплив соціальних мереж на освіту. Доступно: <<https://medialiteracy.org.ua/vplyv-sotsialnyh-merezh-na-osvitu/>>. [11 Листопад 2025].
6. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері* 2024, Том 7 № 148. Доступно: <<http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/issue/view/1816>>. [11 Листопад 2025].
7. *Як соціальні мережі впливають на психіку дітей та підлітків?* 2024. Доступно: <<https://mozok.ua/anxietydisorder/article/3795-yak-sotcaln-merezh-vplyvayut-na-psišku-ditej-ta-pdltkv>>. [11 Листопад 2025].

References:

1. Lawrence, Robinson 2024, How does social media affect mental health? Available from : <<https://www.helpguide.org/mental-health/wellbeing/social-media-and-mental-health>>. [11 November 2025].
2. Zatserkivna, M & Khalimanenko, V 2024, ‘Sotsialni merezhi yak efektyvne seredovyshe v osvitnomu protsesi (Social networks as an effective environment in the educational process)’, *Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnologii v sotsiokulturnii sferi*, 7(1), с. 46–57. Dostupno: <<https://doi.org/10.31866/2617-796X.7.1.2024.306999>>. [11 Lystopada 2025].
3. Koptiev, O 2023, *Yak sotsmerezhi vplyvaiut na nash nastrii, son, psykhichne zdorovia ta stosunki (How social networks affect our mood, sleep, mental health, and relationships)*. Dostupno: <https://opentv.media/ua/yak-sotsmerezhi-vplyvayut-na-nash-nastrij-son-psihične-zdorov-ya-ta-stosunki#google_vignette>. [11 Lystopada 2025].
4. Myna, ZhV 2021, ‘Sotsialni merezhi yak zasib informatsiinoi pidtrymky uchnivskoi ta studentskoi molodi u navchalno-vykhovnomu protsesi ta profesiinomu vybori (Social networks as a means of informational support for school and university students in the educational process and career choice.)’, *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*, Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka. Dostupno: <https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/part_3/47.pdf>. [11 Lystopada 2025].
5. Skorobohatov, A 2024, *Vplyv sotsialnykh merezh na osvitu (The influence of social networks on education)*. Dostupno: <<https://medialiteracy.org.ua/vplyv-sotsialnyh-merezh-na-osvitu/>>. [11 Lystopada 2025].
6. *Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnologii v sotsiokulturnii sferi (Digital Platform: Information Technologies in the Sociocultural Sphere)* 2024, Том 7 № 148. Dostupno: <<http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/issue/view/1816>>. [11 Lystopada 2025].
7. *Iak sotsialni merezhi vplyvaiut na psyhiku ditei ta pidlitkv? (How do social networks affect the psyche of children and adolescents?)* 2024. Dostupno: <<https://mozok.ua/anxietydisorder/article/3795-yak-sotcaln-merezh-vplyvayut-na-psišku-ditej-ta-pdltkv>>. [11 Lystopada 2025].

Прорецензовано / Reviewed

01.12.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-14
УДК 378.016:004]:373.3.011.3-051

ІНТЕГРАЦІЯ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФАХОВУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

М. О. Борисьонук

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Актуальність нашого дослідження зумовлена бурхливими змінами в освітньому середовищі під впливом процесу цифровізації. Вимоги до сучасного вчителя початкових класів змінюють форми та методи фахової підготовки майбутнього педагога. В умовах сьогодення цифрова компетентність вчителя стає базовою умовою для забезпечення якісного освітнього процесу. Тому, традиційні методики підготовки майбутнього вчителя початкових класів втрачають свою ефективність, що вимагає від закладів вищої освіти оперативного пошуку та впровадження інноваційних форм взаємодії. Необхідність інтеграції різних видів цифрових освітніх технологій (ЦОТ) у фахову підготовку майбутніх учителів початкових класів є одним із пріоритетних завдань сучасної педагогічної науки.

Постановка проблеми. Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи полягає у наявному протиріччі між бурхливим розвитком цифрових освітніх технологій (включаючи AI-інструменти) та недостатнім рівнем їх інтеграції в освітній процес закладу вищої освіти. Більшість студентів використовують технічні засоби (ноутбук, смартфон, планшет тощо) з метою автоматизації рутинних дій, а не для творчого використання їх у навчальному середовищі. Тому, виникає гостра проблема в інтеграції найбільш доцільних груп цифрових освітніх технологій у фахову підготовку майбутнього вчителя початкової школи для забезпечення переходу від пасивного споживання контенту до створення активного та інноваційного освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково значимими є дослідження, де розглядаються теоретичні, методичні та практичні аспекти особливостей використання цифрових освітніх технологій у фаховій підготовці майбутнього вчителя: трансформація інноваційних технологій на основі принципів цифрової дидактики (О. Саган, В. Лазарук); проектування цифрових освітніх ресурсів засобами цифрових технологій (В. Гринько, О. Пометун, О. Спірін); особливості формування цифрової грамотності у майбутніх педагогів (М. Борисьонук, О. Цюняк та ін.) та цифрової компетентності студентів (Р. Генсерук, О. Співаковський та ін.). Важливим для дослідження проблеми інтеграції цифрових освітніх технологій у фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи є вивчення нормативно-правової бази (положення, розпорядження тощо).

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення рівня активності використання цифрових освітніх технологій майбутніми вчителями початкової школи під час навчання, що реалізується шляхом емпіричного аналізу результатів онлайн-анкетування.

Виклад основного матеріалу. У статті окреслено необхідність впровадження цифрових освітніх технологій у процес фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах сьогодення. Наголошено на специфіці використання цифрових освітніх технологій в процесі навчання студентської академічної спільноти. Запропоновано для майбутніх учителів початкових класів види цифрових освітніх технологій, доцільних для використання у процесі навчання, а саме: технології обробки інформації, технології баз даних, мультимедіа-технології, мережеві (телекомунікаційні), геоінформаційні, комп'ютерного моделювання та експерименту.

Висновки. Запропонований аналіз рівня використання ЦОТ у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи підтверджується високим рівнем зацікавленості здобувачів вищої освіти до окресленої проблеми. Проведене дослідження показує що інтеграція ЦОТ у процес підготовки майбутніх учителів початкових класів є не лише

вимогою сьогодення, а фундаментальним чинником трансформації педагогічної взаємодії. Встановлено, що запропоновані групи ЦОТ дозволяють студентам створювати інтерактивний контент для інноваційного освітнього середовища.

Ключові слова: цифрові освітні технології, підготовки майбутнього учителя початкових класів, цифровий освітній контент.

INTEGRATION OF DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES INTO THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Maksym Borysonok

Abstract.

Relevance of the research. The relevance of our research is determined by the rapid changes in the educational environment under the influence of the digitalization process. The requirements for modern primary school teachers are changing the forms and methods of professional training for future educators. In today's world, a teacher's digital competence is becoming a basic requirement for ensuring a high-quality educational process. Therefore, traditional methods of training future primary school teachers are losing their effectiveness, which requires higher education institutions to promptly search for and implement innovative forms of interaction. The need to integrate various types of digital educational technologies (DET) into the professional training of future primary school teachers is one of the priority tasks of modern pedagogical science.

Problem statement. The problem of training future primary school teachers lies in the existing contradiction between the rapid development of digital educational technologies (including AI tools) and their insufficient integration into the educational process of higher education institutions. Most higher education students use technical devices (laptops, smartphones, tablets, etc.) to automate routine tasks rather than for creative use in the learning environment. Therefore, there is an acute problem in integrating the most appropriate groups of digital educational technologies into the professional training of future primary school teachers to ensure the transition from passive consumption of content to the creation of an active and innovative educational space.

Analysis of recent and publications. Research that examines the theoretical, methodological, and practical aspects of the use of digital educational technologies in the professional training of future teachers is scientifically significant: the transformation of innovative technologies based on the principles of digital didactics (O. Sagan, V. Lazaruk); the design of digital educational resources using digital technologies (V. Grynyko, O. Pometun, O. Spirin); the peculiarities of developing digital literacy in future teachers (M. Borysonok, O. Tsyunyak, et al.) and the digital competence of students (R. Genseriuk, O. Spivakovsky, et al.). An important aspect of researching the integration of digital educational technologies into the professional training of future primary school teachers is the study of the regulatory and legal framework (regulations, orders, etc.).

Research task. The aim of the study is to determine the level of activity in the use of digital educational technologies by future primary school teachers during their training, which is achieved through empirical analysis of the results of an online survey.

Main material presentation. The article outlines the need to introduce digital educational technologies into the process of professional training of future primary school teachers in today's conditions. The specifics of using digital educational technologies in the learning process of the student academic community are emphasized. It proposes types of digital educational technologies that are appropriate for use in the learning process for future primary school teachers, namely: information processing technologies, database technologies, multimedia technologies, network (telecommunications) technologies, geoinformation technologies, computer modeling and experimentation technologies.

Conclusions. The proposed analysis of the level of use of CET in the professional training of future primary school teachers is confirmed by the high level of interest of higher education applicants in the outlined problem. The conducted research shows that the integration of CET into the process of training future primary school teachers is not only a requirement of the present, but also a fundamental factor in the transformation of pedagogical interaction. It was established that the proposed CET groups allow students to create interactive content for an innovative educational environment.

Keywords: *digital educational technologies, training of future primary school teachers, digital educational content.*

Актуальність теми. Бурхливий розвиток цифрових технологій, активне включення їх у різні сфери людської діяльності стає поштовхом до переосмислення та оновлення традиційних методів роботи. Система освіти стає ключовою діяльністю, яка потребує нагальних змін у методах, принципах та формах роботи з академічною спільнотою студентів. Перед науково-педагогічними працівниками постає нове завдання, активно впровадити різноманітні цифрові технології в освітній процес підготовки майбутніх фахівців галузі початкової освіти. Це зумовлено тим, що здобувачі вищої освіти є постійними користувачами комп'ютерних, мобільних, цифрових технологій, сервісів та додатків на основі штучного інтелекту (ШІ) тощо.

Фахова підготовка майбутніх учителів початкових класів регламентується положеннями, розпорядженнями, зазначеними у державних документах, таких як: Закон України “Про освіту” (2017 р., зі змінами та доповненнями), Закон України “Про вищу освіту” (2017 р., зі змінами та доповненнями); Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки від 23 лютого 2022 р. Положення про електронні освітні ресурси (2019 р., зі змінами); Стандарти загальної освіти – “Державний стандарт початкової загальної освіти” (2011), “Державний стандарт початкової освіти” (2018); Стандарти вищої освіти – “Галузевий стандарт вищої освіти” (Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 “Початкове навчання”, Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 “Початкове навчання”); Професійний стандарт за професіями “Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель з початкової освіти (із дипломом молодшого спеціаліста)” (2020), Стандарт вищої освіти України з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю “013 Початкова освіта” (2021 р.); Стандарти професії “Професійний стандарт за професіями “Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)”); Професійний стандарт “Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти”.

Відповідно до Європейської рамки цифрової компетентності освітян (DigCompEdu), використання цифрових технологій у процесі фахової підготовки здобувачів вищої освіти має на меті вдосконалити процес навчання. DigCompEdu містить детальний опис 22 компетенцій, які уніфіковано за такими напрямками: “професійна взаємодія, цифрові ресурси, викладання та навчання, оцінювання, розширення можливості здобувачів освіти, сприяння розвитку цифрової компетентності”[6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково значимими є дослідження, де розглядаються теоретичні, методичні та практичні аспекти особливостей використання цифрових освітніх технологій у фаховій підготовці майбутнього вчителя: трансформація інноваційних технологій на основі принципів цифрової дидактики (О. Саган, В. Лазарук [8, с. 115-122]); проектування цифрових освітніх ресурсів засобами цифрових технологій (В. Гринько [5, с. 58-63], О. Пошетун [7], О. Спірін [10]); особливості формування цифрової грамотності у майбутніх педагогів (М. Борисьонук [2, с. 53-60], О. Цюняк [11] та ін.) та цифрової компетентності студентів (Р. Генсерук [4, с. 8-16], О. Співаковський [9, с. 99-116] та ін.).

О. Спірін [10] розглядає цифрові освітні технології як стратегічний інструмент побудови сучасного освітнього середовища. Науковець зауважує, що цифрові навички майбутнього вчителя є ключовими, адже саме за допомогою них здійснюється стійкість системи освіти в умовах викликів. Цифровізація освіти – це не лише заміна друкованих носіїв на електронні, а створення такого контенту який стане позитивним фактором інтенсифікації процесу навчання.

М. Борисьонук виділяє такі групи цифрових освітніх технологій, які доцільні для використання при підготовці майбутніх учителів початкових класів, а саме [1, с. 229-235]: “технології обробки інформації, технології баз даних, мультимедіа-технології, мережеві (телекомунікаційні) технології, геоінформаційні технології, технології комп'ютерного контролю, технології комп'ютерного моделювання та експерименту”. Зазначення конкретних застосунків, програм відповідно до кожної групи ЦОТ представлено у

навчально-методичному посібнику для студентів спеціальності 013 “Початкова освіта” “Цифрові освітні технології у роботі вчителя початкової школи” (Т. Васютіна, М. Борисьонко, А. Лідіч) [3].

Постановка завдання. Для визначення рівня активності використання цифрових освітніх технологій майбутніми вчителями початкової школи під час навчання було залучено 240 здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти провідних ЗВО, а саме: Рівненський державний гуманітарний університет, Криворізький державний педагогічний університет, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Національний університет “Чернігівський колегіум” імені Т. Г. Шевченка, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Студентам було запропоновано online-анкету (GoogleForms), яка включала 10 різнопланових питань. Опитування проводилося анонімно та на добровільних засадах. Метою дослідження є визначення рівня активності використання цифрових освітніх технологій майбутніми вчителями початкової школи під час навчання, що реалізується шляхом емпіричного аналізу результатів онлайн-анкетування. Узагальнені результати опитування відображено на діаграмах, поданих нижче.

Так, на запитання: “Що, на Вашу думку, означає поняття “цифрові освітні технології?”” 49,2 % респондентів віддали перевагу відповіді “система методів, засобів збирання, опрацювання, та передавання інформації, що розширює знання людей та розвиває їхні можливості щодо управління технічними та соціальними процесами”; 9,2 % зазначили “систематичне використання комп'ютерних технологій для обробки, передачі і зберігання даних”; 23,3 % описали це як “новий спосіб передачі навчальної інформації для підростаючого покоління”; 17,1 % назвали це як “сукупність електронних інформаційних об'єктів (документів, документованих відомостей та інструкцій, інформаційних матеріалів, процесуальних моделей тощо), які розташовуються і подаються в системах на запам'ятовуючих пристроях електронних даних”; 1,2 % респондентів обрали варіант “інше (ваша відповідь)”, у якому значили, що цифрові освітні технології – це різноманітне використання комп'ютерних технологій у повсякденному житті та професійній діяльності.

Рис. 1. Характеристика поняття “цифрові освітні технології” у відповідях респондентів під час констатувального експерименту

Наступним запитанням стало: “Чи доцільно використовувати цифрові освітні технології під час навчання молодших школярів?” Опитуваним необхідно було обрати один із запропонованих варіантів відповідей. Слід відзначити, що найбільший відсоток 90,8 % отримала відповідь “так”; 0,9 % респондентів обрали відповідь – “ні”; 8,3 % – обрали варіант “важко відповісти”.

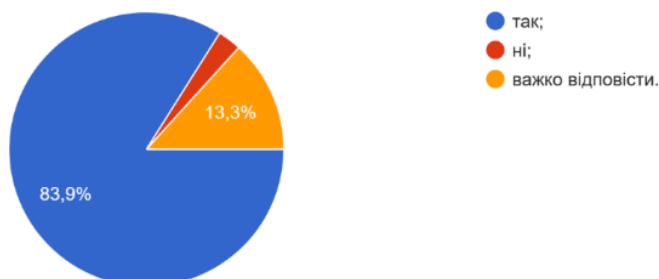

Рис. 2. Доцільність використання цифрових освітніх технологій під час навчання

молодших школярів

При відповіді на запитання: “Які переваги використання цифрових освітніх технологій у роботі вчителя початкових класів, на Ваш погляд, є найбільш значущими?” респондентам необхідно було обрати один варіант із запропонованих, або ж вказати власний. 37,5 % опитаних обрали варіант “сприяють постійному саморозвитку, мотивують до самоосвіти як учнів, так і вчителя”; 37,1 % “урізноманітнюють освітній процес”; 15,4 % “інтенсифікують освітній процес, підвищують рівень професійної підготовки педагога”; 9,6 % “сприяють розвитку необхідних компетентностей в молодших школярів”; 0,4 % обрали “інший варіант” зазначаючи що перевагами використання ЦОТ є все вище зазначене.

Рис. 3. Переваги використання цифрових освітніх технологій в роботі вчителя початкових класів

Аналізуючи запитання анкети “Чи використовуєте Ви можливості цифрових освітніх онлайн-платформ (наприклад: Prometheus, Coursera, EdEra, Mozaik, Duolingo тощо) для навчання у ЗВО та проходження педагогічної практики?” маємо такі результати: 87,5 % обрали відповідь “так”, а 12,1 % – “ні”, слід зазначити що 0,4 % респондентів вказали власну відповідь, де зазначили що не використовують наведені ЦОТ, через неволодіння інформації про них.

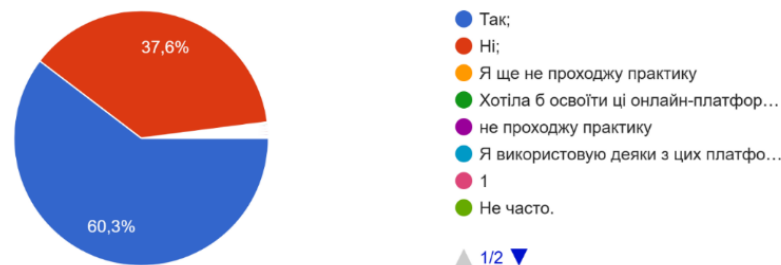

Рис. 4. Питання анкети “Чи використовуєте Ви можливості цифрових освітніх онлайн-платформ (наприклад: Prometheus, Coursera, EdEra, Mozaik, Duolingo тощо) для навчання у ЗВО та проходження педагогічної практики?”

Під час відповіді на запитання “Які цифрові освітні технології, на Вашу думку, є найбільш ефективними для використання в освітньому процесі початкової школи?” респонденти мали можливість обрати декілька варіантів. Тож маємо наступні результати: 34,6 % обрали варіант “технології баз даних: Проект “Розумники”, Smart KidsBlogger, LogoClub”; 85,4 % віддали перевагу “мультимедіа-технологіям: Веб-проект “Читанка”, Веселі тварини, Дерево казок, Дитячий сайт Казкар, Застосунок “Вивчаю – не чекаю”, Мишеняткова Абетка, Планета міркувань, Портал “Пустунчик”, ABC Talk With Me!, Blooket, Classcraft, Duolingo, Matific”; 55 % виокремили “мережеві (телекомунікаційні) технології: Аудіокнижки українською онлайн, Балакуча абетка, Інтерактивна вправа “Читацькі скриньки”, Радіо “Голос надії”, Clarastudio.tv. Безпечний інтернет для дітей, Radiokids.online”; 57,9 % обрали “технології комп'ютерного моделювання: Чат-боти зі ШІ. ChatGPT, Canva, Padlet, Storyjumper, Tynker”; 17,5 % “технології обробки інформації: AI Synthesia, Curipod, Murf-AI, SimpleMind, Word swag”; 41,3 % “технології комп'ютерного експерименту: Конструктор діаграм Canva, Mathcad”; 53,3 % “технології комп'ютерного контролю: Gimkit, Kahoot!, Plickers, Quizizz”; 30,4 % “геоінформаційні технології: Інтерактивні карти Mozabook, Інтерактивні карти ДНВП “Картографія”, Google Maps”, проте

2,9 % серед опитаних обрали варіант “інше” та зазначили що взагалі не використовували вищенаведені ЦОТ.

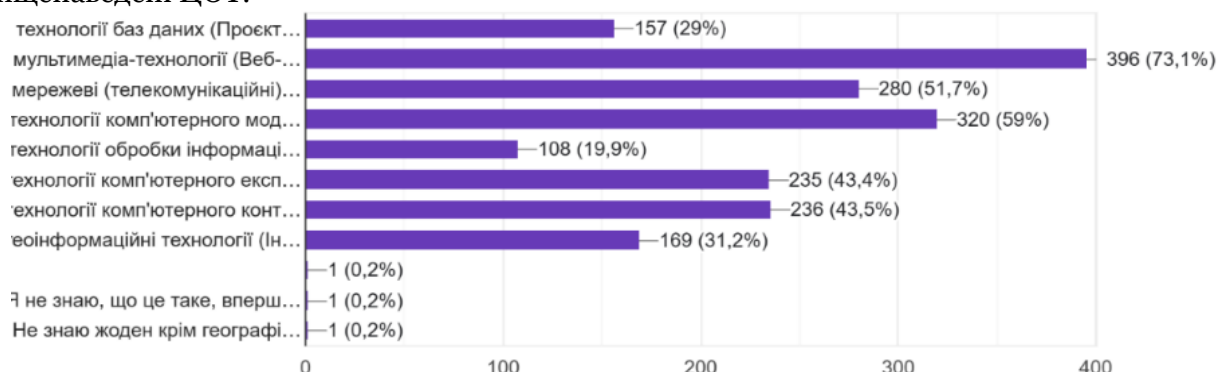

Рис. 5. Питання анкети “Які цифрові освітні технології, на Вашу думку, є найбільш ефективними для використання в освітньому процесі початкової школи?”

Відповідаючи на запитання “За яким критерієм Ви обираєте цифрову освітню технологію для використання під час педагогічної практики?” респонденти мали можливість обрати декілька відповідей. Маємо наступні результати: (55 %) зазначили відповідь “є безкоштовною”; (87,1 %) “є простою у використанні, містить зрозумілий інтерфейс з покроковою інструкцією”; (69,6 %) “подобається учням”; (0,4 %) з числа опитуваних висловили власну думку, проте вона була суголосною з запропонованими варіантами відповідей, респонденти зазначили що найголовнішим критерієм є “легкість у практичному застосуванні”.

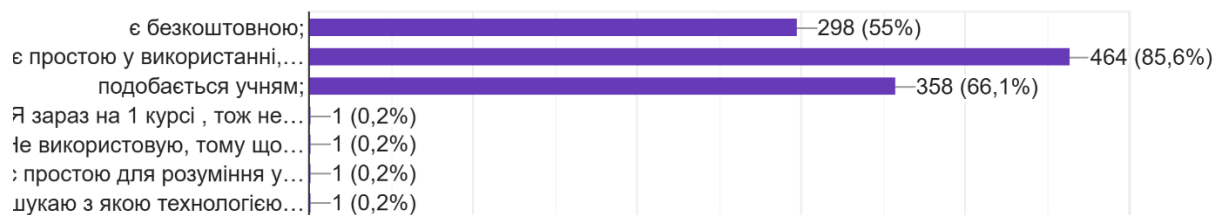

Рис. 6. Питання анкети “За яким критерієм Ви обираєте цифрову освітню технологію для використання під час педагогічної практики?”

Питання “Які труднощі виникають у Вас під час використання цифрових освітніх технологій під час навчання молодших школярів у ході педпрактики?” теж містило можливість обрати декілька варіантів відповідей. 61,3 % обрали варіант “відсутність якісного інтернету”; 41,7 % “недостатнє технічне оснащення закладу освіти”; 17,9 % “низький власний рівень володіння комп'ютерними технологіями”; 32,9 % “відсутність єдиних методичних рекомендацій з використання цифрових технологій в освітньому процесі початкової школи”; 4 % усі позиції вище; 0,4 % респондентів зазначили власну відповідь, де вказали що “при використанні ЦОТ труднощів не виникає”.

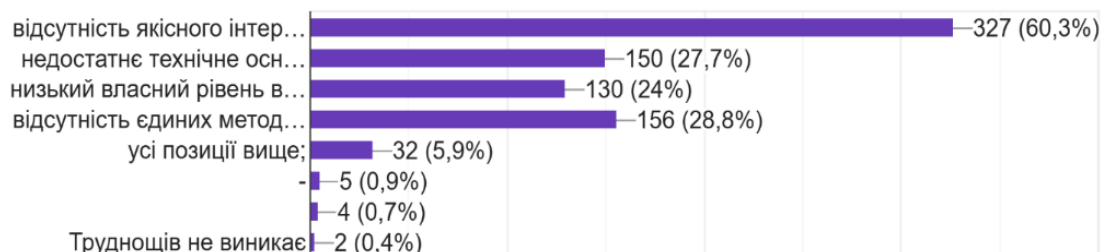

Рис. 7. Питання анкети “Які труднощі виникають у Вас під час використання цифрових освітніх технологій під час навчання молодших школярів у ході педпрактики?”

Аналізуючи запитання “Оберіть той варіант відповіді, який описує Вашу здатність створювати сучасний освітній контент у різних форматах за допомогою цифрових освітніх технологій”, більшість респондентів (50,4 %) віддали перевагу відповіді “можу створювати сучасний цифровий освітній контент у різних форматах на середньому рівні користувача”.

(створення власного освітнього телеграм-каналу, блогу, Ютуб-каналу; застосовую ЦОТ на різних етапах уроків, під час проведення виховних заходів тощо)”; наступну позицію (39,6 %) отримала відповідь “можу створювати цифровий освітній контент на базовому рівні користувача (форматування текстів, створення таблиць, запис аудіо та відео фрагментів тощо)”; 5,8 % обрали “мало працюю з ЦОТ”; 4,2 % опитаних надали перевагу відповіді “можу створювати складний сучасний освітній контент у різних форматах, використовуючи різні цифрові освітні технології на рівні професійного користувача (вільне володіння комп’ютерними технологіями, використання декількох мов програмування, розробка авторських курсів з використання цифрових технологій в освіті тощо)”.

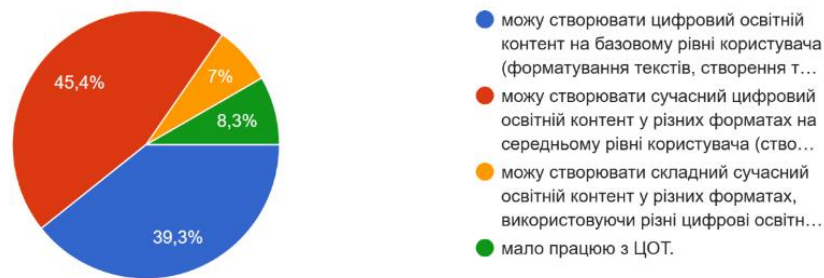

Рис. 8. Питання анкети “Оберіть той варіант відповіді, який описує Вашу здатність створювати сучасний освітній контент у різних форматах за допомогою цифрових освітніх технологій”

Особливо цінним було питання: “Під час вивчення якої дисципліни (або декількох) у Вас сформувались знання про ЦОТ та уміння працювати з ними?”. 20,4 % зазначили “Практичний курс інформатики з елементами програмування, Інформаційно-комунікаційні технології навчання, Технічні засоби навчання”; 32,9 % – “Методика навчання інформатичної освітньої галузі початкової освіти”; 5,8 % – “Інтернет технології в освіті”; 9,6 % – “Медіаосвіта”; проте 20,4 % зазначили що “не було окремої дисципліни, вивчала/вивчав самотужки у позааудиторний час”; 10,9 % – обрали “власний варіант” та вказали інші варіації назв навчальних дисциплін.

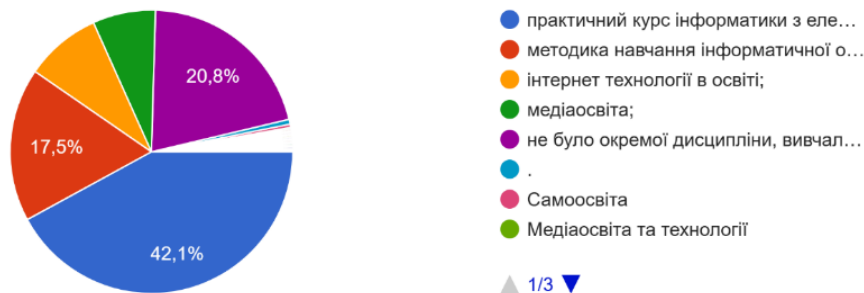

Рис. 9. Питання анкети “Під час вивчення якої дисципліни (або декількох) у Вас сформувались знання про ЦОТ та уміння працювати з ними?”

Завершальним питанням анкети було: “Що допоможе Вам в оволодінні цифровими освітніми технологіями та підготує до роботи з ними для якісного виконання своїх професійних обов’язків?”. Результати опитування показали наступне: 23,8 % респондентів обрали варіант “уведення окремої дисципліни під час навчання на бакалавраті, пов’язаного з ЦОТ”; 32,1 % – “участь у спеціально організованих заходах (курсах, вебінарах тощо) в межах неформальної освіти поза основними заняттями у ЗВО”; 12,9 % – “наявність необхідного обладнання як у ЗВО, так і у школах під час педпрактики”; 6,3 % – “інформаційно-опис функціональних можливостей певної цифрової освітньої технології”; 25 % – “розробка покрокових інструкцій для роботи ЦОТ у кожному окремо взятому випадку з прикладами застосування у початковій школі”.

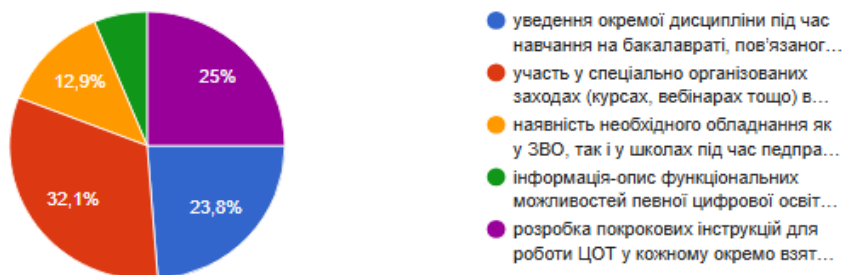

Рис. 10. Питання анкети “Що допоможе Вам в оволодінні цифровими освітніми технологіями та підготує до роботи з ними для якісного виконання своїх професійних обов’язків?”

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, отримані результати у процесі анкетування дали змогу сформулювати ключові висновки. Проаналізовано ставлення майбутніх учителів початкової школи до дефініції “цифрові освітні технології” та встановлено рівень їх мотивації до практичного застосування інноваційного інструментарію у професійній діяльності. Нами з’ясовано що здобувачі вищої освіти мають загальне уявлення про потенціал цифрових освітніх технологій та їх переваги для практичної діяльності. Зауважимо, що більшість респондентів акцентували увагу на необхідності посилення практичного складника навчання, зокрема через впровадження окремих дисциплін, орієнтованих на опанування ЦОТ та активному залученні до програм неформальної освіти (вебінари, тренінги тощо).

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці методичних рекомендацій щодо використання груп ЦОТ для організації міжнародної проєктної діяльності майбутніх педагогів початкової школи.

Список використаних джерел:

1. Борисьонко, М 2022, ‘Взаємозв’язок інформаційно-комунікаційних та цифрових освітніх технологій у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи’, *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 58, с. 229–235. Available from : <http://www.apfn-journal.in.ua/archive/58_2022/part_1/36.pdf>. [6 November 2025].
2. Борисьонко, М 2023, ‘Зміст фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання цифрових освітніх технологій’, *Освітньо-науковий простір : наук. журнал. Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*, 5, с. 53–60. Available from : <<https://ess.npu.edu.ua/index.php/ess/article/view/65/66>>. [6 November 2025].
3. Васютіна, Т, Борисьонко, М. & Лідіч, А 2023, *Цифрові освітні технології в роботі вчителя початкової школи. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 “Початкова освіта”*. Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова – електронне видання, 69с. Available from : <<https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/43202>>. [6 November 2025].
4. Генсерук, Г 2019, *Цифрова компетентність як одна із професійно значущих компетентностей майбутніх учителів*, *Open educational e-environment of modern University*, №6, с. 8-16.
5. Гринько, В 2018, ‘Проектування цифрових освітніх ресурсів засобами цифрових технологій’, *Витоки педагогічної майстерності*, Вип. 22, с. 58–63.
6. *Європейської рамки цифрової компетентності освітян (DigCompEdu)*. Available from : <https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en>. [6 November 2025].
7. Пометун, О 2020, *Нова українська школа : розвиток критичного мислення учнів початкової школи : навч. - метод. посіб.* Київ : Видавничий дім “Освіта”. Available from : <<https://bit.ly/3oZ8JV1>>. [6 November 2025].
8. Саган, О & Лазарук, В 2020, ‘Трансформації освітніх технологій на основі принципів цифрової дидактики’, *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2020, Вип. 92. с. 115–122. Available from : <<https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-92-15>>. [6 November 2025].
9. Співаковський, О 2014, ‘Побудова ІКТ інфраструктури ВНЗ: проблеми та шляхи вирішення’, *Інформаційні технології і засоби навчання*, Т. 39, вип. 1, Київ, с. 99–116. Available from : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2014_39_1_11>. [6 November 2025].
10. Спірін О 2009, ‘Інформаційно-комунікаційні та інформаційні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики’, *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 5(13). Available from :

<<http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/183/169>>. [6 November 2025].

11. Цюняк, О 2020, *Система професійної підготовки майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності*. Дисертація доктора наук. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ. Available from : <https://ipood.com.ua/data/avtoreferaty_i_dysertatsii/2020/Disser_Tsiuniak_pas.pdf>. [6 November 2025].

References:

1. Borysonok, M 2022, 'Vzaimozv'язok informatsiino-komunikatsiinykh ta tsyfrovyykh osvitenikh tekhnolohii u protsesi pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovoї shkoly (The relationship between information and communication and digital educational technologies in the process of training future primary school teachers)', *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: Mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 58, s. 229–235. Available from : <http://www.aphn-journal.in.ua/archive/58_2022/part_1/36.pdf>. [6 November 2025].
2. Borysonok, M 2023, 'Zmist fakhovoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovoї shkoly do vykorystannia tsyfrovyykh osvitenikh tekhnolohii (The content of professional training of future primary school teachers for the use of digital educational technologies)', *Osvitno-naukovyi prostir : nauk. zhurnal. Ukrainського derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova*, 5, s. 53–60. Available from : <<https://ess.npu.edu.ua/index.php/ess/article/view/65/66>>. [6 November 2025].
3. Vasiutina, T, Borysonok, M. & Lidich, A 2023, *Tsyfrovi osviti tekhnolohii v roboti uchytelia pochatkovoї shkoly*. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti 013 "Pochatkova osvita" (*Digital educational technologies in the work of a primary school teacher*). Teaching and methodological manual for students of the specialty 013 "Primary education". Kyiv: UDU imeni Mykhaila Drahomanova – elektronne vydannia, 69s. Available from : <<https://enpui.npu.edu.ua/handle/123456789/43202>>. [6 November 2025].
4. Henseruk, H 2019, 'Tsyfrova kompetentnist yak odna iz profesiino znachushchykh kompetentnostei maibutnykh uchyteliv (Digital competence as one of the professionally significant competencies of future teachers)', *Open educational e-environment of modern University*, № 6, s. 8-16.
5. Hryenko, V 2018, 'Proektuvannia tsyfrovyykh osvitenikh resursiv zasobamy tsyfrovyykh tekhnolohii (Designing digital educational resources using digital technologies)', *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, Vyp. 22, s. 58–63.
6. *Yevropeiskoi ramky tsyfrovoi kompetentnosti osvitan (DigCompEdu) (European Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu))*. Available from : <https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en>. [6 November 2025].
7. Pometun, O 2020, *Nova ukrainska shkola : rozvytok krytychnoho myslennia uchniv pochatkovoї shkoly (New Ukrainian School: Development of Critical Thinking of Primary School Students) : navch. - metod. posib*. Kyiv : Vydavnychiy dim "Osvita". Available from : <<https://bit.ly/3oZ8JV1>> [6 November 2025].
8. Sahan, O & Lazaruk, V 2020, 'Transformatsii osvitenikh tekhnolohii na osnovi pryntsyviv tsyfrovoy dydaktyky (Transformations of Educational Technologies Based on the Principles of Digital Didactics)', *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky*. 2020, Vyp. 92. s. 115–122. Available from : <<https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-92-15>>. [6 November 2025].
9. Spivakovskiy, O 2014, 'Pobudova IKT infrastruktury VNZ: problemy ta shliakhy vyrishennia (Building ICT Infrastructure of Higher Education Institutions: Problems and Solutions)', *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, T. 39, vyp. 1, Kyiv, s. 99–116. Available from : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2014_39_1_11>. [6 November 2025].
11. Spirin O 2009, 'Informatsiino-komunikatsiini ta informatychni kompetentnosti yak komponenty systemy profesiino-spetsializovanykh kompetentnostei vchytelia informatyky (Information and communication and computer skills as components of the system of professionally specialized competencies of a computer science teacher)', *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, № 5(13). Available from : <<http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/183/169>>. [6 November 2025].
12. Tsiuniak, O 2020, *Systema profesiinoi pidhotovky maibutnykh mahistriv pochatkovoї osvity do innovatsiinoi diialnosti (System of professional training of future masters of primary education for innovative activities)*. Dysertatsiia doktora nauk. Instytut pedahohichnoї osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. Kyiv. Available from : <https://ipood.com.ua/data/avtoreferaty_i_dysertatsii/2020/Disser_Tsiuniak_pas.pdf>. [6 November 2025].

Прорецензовано / Reviewed

23.11.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-15

УДК 378.14.015.62:376

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ВИМОГ ІНКЛЮЗИВНОГО ДИЗАЙНУ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

В. А. Булатов

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У діяльності, що базується на засадах інклюзивного дизайну, майбутній учитель набуває нової професійної якості – здатності бачити світ крізь призму різноманітності та доступності. Це унікальний вид професійної активності, у якому розкриваються етичні, когнітивні та креативні якості педагога, адже проектування інклюзивного освітнього середовища вимагає високого рівня свідомості та відповідальності перед законом. У процесі формування цієї компетентності розвивається інтелектуальна гнучкість, емоційна чутливість та правова культура особистості студента. Відповідність підготовки вчителів нормативно-правовим вимогам інклюзивного дизайну стає не лише вимогою часу, а й запорукою розбудови відкритого та справедливого освітнього простору.

Постановка проблеми. Незважаючи на стрімке оновлення нормативно-правової бази щодо безбар'єрності, у системі вищої педагогічної освіти спостерігається суперечність між законодавчими вимогами інклюзивного дизайну та реальним рівнем готовності випускників до їхнього впровадження в освітній процес. Традиційна професійна підготовка вчителів часто не забезпечує цілісного формування компетенцій, необхідних для проектування універсального навчального середовища, що обмежує доступ до якісної освіти для окремих категорій учнів. Відтак, виникає гостра потреба в теоретичному обґрунтуванні та практичній реалізації методичної системи, яка б інтегрувала правові норми інклюзивного дизайну в структуру професійної майстерності майбутнього педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізована література базується на фундаментальних міжнародних актах та національному законодавстві, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та Законі України "Про освіту", які встановлюють нормативні вимоги до створення безбар'єрного освітнього простору. Значна частина праць (М. Ейнскоу, Г. Давиденко, І. Садова) присвячена дослідженню європейського досвіду та трансформації інклюзивних політик, що слугує підґрунтям для модернізації української системи освіти. Питання формування професійної компетентності майбутніх учителів розглядається через призму готовності до оцінювальної діяльності, соціальної мобільності та впровадження інклюзивних практик у початковій школі (І. Демченко, К. Волкова, С. Дубяга). Особлива увага приділяється концепції інклюзивного та універсального дизайну, як інструменту забезпечення доступності через цифрові технології та адаптацію навчального середовища (С. Бехманн, К. Буш, Т. Бондаренко). Дослідники (Г. Хорнбі, Л. Грем, С. Гіббс) наголошують на важливості доказової педагогіки та критичного переосмислення методів викладання у вищій школі для забезпечення рівного доступу всіх здобувачів до якісної освіти.

Постановка завдання. Провести аналіз нормативно-правової бази інклюзивного дизайну в освіті та розробка моделі формування професійної компетентності майбутніх учителів, що дозволить ефективно інтегрувати ці вимоги у практичну педагогічну діяльність.

Виклад основного матеріалу. У роботі обґрунтовано необхідність імплементації нормативно-правових вимог інклюзивного дизайну зокрема стандартів доступності, інклюзивного дизайну та розумного пристосування в освітній простір через модернізацію підготовки педагогічних кадрів. Виявлено, що ефективна реалізація інклюзії залежить не лише від архітектурної доступності, а й від готовності вчителя створювати адаптивне дидактичне середовище. Окрему увагу в дослідженні приділено визначенню сутності понять "інклюзивний дизайн", "розумне пристосування" та

“інклюзивне освітнє середовище” у їхньому безпосередньому взаємозв’язку з професійними стандартами педагогічної діяльності. Це дозволило встановити, що кожна з цих категорій вимагає від учителя специфічних трудових функцій: від технічного забезпечення доступності до методичної адаптації контенту. Методологія дослідження базується на комплексному підході, що поєднує: правовий, системно-структурний метод для моделювання процесу формування професійної компетентності, концептуально-аналітичний метод для реалізації завдання щодо уточнення та диференціації термінологічного апарату. Наукова новизна полягає у розробці та теоретичному обґрунтуванні системи формування професійної компетентності, яка інтегрує правові знання про інклюзивний дизайн із практичними навичками організації безбар’єрного освітнього процесу. Вперше визначено інклюзивний дизайн як обов’язковий складник професіограми сучасного вчителя, що забезпечує рівний доступ до освіти для всіх категорій учнів незалежно від їхніх фізичних чи когнітивних особливостей.

Висновки. Проведено дослідження теоретичних засад інклюзивного дизайну, що дозволило обґрунтувати необхідність інтеграції нормативно-правових вимог доступності у систему професійної підготовки майбутніх учителів. Встановлено, що успішна інклюзія залежить не лише від архітектурної безбар’єрності, але й від здатності педагога моделювати адаптивне дидактичне середовище згідно з принципами універсального дизайну. Завдяки комплексному методологічному підходу диференційовано ключові поняття галузі та розроблено систему формування компетентності, що поєднує юридичні знання з практичними навичками навчання. Наукова новизна полягає у визначенні інклюзивного дизайну як обов’язкового складника професіограми вчителя, що є гарантією реалізації права на рівний доступ до освіти. Апробація розробленої системи доводить, що оновлення програм вищої освіти з акцентом на технічні та правові стандарти значно підвищує готовність випускників до роботи в інклюзивних класах.

Ключові слова: інклюзивний дизайн, нормативно-правові вимоги, професійна компетентність, майбутні вчителі, розумне пристосування, інклюзивна освіта, підготовка педагогів.

IMPLEMENTATION OF REGULATORY AND LEGAL REQUIREMENTS OF INCLUSIVE DESIGN THROUGH THE PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION SYSTEM OF FUTURE TEACHERS

Valeriy Bulatov

Abstract.

Relevance of the research. In activities based on the principles of inclusive design, the future teacher acquires a new professional quality — the ability to see the world through the lens of diversity and accessibility. This is a unique type of professional activity that reveals the ethical, cognitive and creative qualities of a teacher, because designing an inclusive educational environment requires a high level of awareness and responsibility before the law. In the process of forming this competence, intellectual flexibility, emotional sensitivity and legal culture of the student's personality develop. Compliance of teacher training with regulatory and legal requirements of inclusive design becomes not only a requirement of time, but also a guarantee of building an open and fair educational space.

Problem statement. Despite the rapid updating of the legal framework regarding barrier-free accessibility, in the system of higher pedagogical education there is a contradiction between the legislative requirements of inclusive design and the real level of readiness of graduates for their implementation in the educational process. Traditional professional training of teachers often does not provide the integral formation of competencies necessary for the design of a universal learning environment, which limits access to quality education for certain categories of students. Therefore, there is an urgent need for theoretical substantiation and practical implementation of a methodological system that would integrate the legal norms of inclusive design into the structure of professional skills of the future teacher.

Analysis of recent research and publications. The analyzed literature is based on fundamental international acts and national legislation, in particular the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Law of Ukraine “On Education”, which establish regulatory requirements for the creation of a barrier-free educational space. A significant part of

the works (M. Einskou, G. Davydenko, I. Sadova) is dedicated to the study of the European experience and the transformation of inclusive policies, which serves as a basis for the modernization of the Ukrainian education system. The question of the formation of professional competence of future teachers is considered through the prism of readiness for assessment activities, social mobility and the implementation of inclusive practices in primary school (I. Demchenko, K. Volkova, S. Dubyaga). Special attention is paid to the concept of inclusive and universal design (UDL) as a tool for ensuring accessibility through digital technologies and adaptation of the educational environment (S. Bechmann, K. Bush, T. Bondarenko). Researchers (G. Hornby, L. Graham, S. Gibbs) emphasize the importance of evidence-based pedagogy and critical rethinking of teaching methods in higher education to ensure equal access of all students to quality education.

Research task. To conduct an analysis of the legal framework of inclusive design in education and to develop a model for the formation of professional competence of future teachers, which will allow for the effective integration of these requirements into practical pedagogical activities.

Main material presentation. The work substantiates the need to implement the regulatory and legal requirements of inclusive design (in particular, standards of accessibility, universal design and smart adaptation) in the educational space through the modernization of the training of pedagogical personnel. It was found that the effective implementation of inclusion depends not only on architectural accessibility, but also on the readiness of the teacher to create an adaptive didactic environment. Particular attention in the study was given to defining the essence of the concepts "inclusive design", "intelligent adaptation" and "inclusive educational environment" in their direct relationship with professional standards of pedagogical activity. This made it possible to establish that each of these categories requires specific labor functions from the teacher: from technical provision of accessibility to methodical content adaptation. The research methodology is based on a complex approach that combines: a legal, systemic-structural method for modeling the process of formation of professional competence, a conceptual-analytical method for the implementation of the task of clarifying and differentiating the terminological apparatus. The scientific novelty consists in the development and theoretical justification of the system of formation of professional competence, which integrates legal knowledge about inclusive design with practical skills of organizing a barrier-free educational process. For the first time, inclusive design was defined as a mandatory component of the professional profile of a modern teacher, which ensures equal access to education for all categories of students, regardless of their physical or cognitive characteristics.

Conclusions. A study of the theoretical foundations of inclusive design was conducted, which made it possible to justify the need to integrate regulatory and legal requirements of accessibility into the system of professional training of future teachers. It has been established that successful inclusion depends not only on architectural barrier-freeness, but also on the teacher's ability to model an adaptive didactic environment according to the principles of universal design. Thanks to a complex methodological approach, the key concepts of the field were differentiated and a competence formation system was developed, which combines legal knowledge with practical learning skills. The scientific novelty consists in defining inclusive design as a mandatory component of a teacher's professional profile, which is a guarantee of the realization of the right to equal access to education. Approbation of the developed system proves that updating higher education programs with an emphasis on technical and legal standards significantly increases the readiness of graduates to work in inclusive classes.

Keywords: inclusive design, regulatory requirements, professional competence, future teachers, reasonable accommodation, inclusive education, teacher training.

Актуальність теми дослідження. У діяльності, що базується на засадах інклюзивного дизайну, майбутній учитель набуває нової професійної якості – здатності бачити світ крізь призму різноманітності та доступності. Це унікальний вид професійної активності, у якому розкриваються етичні, когнітивні та креативні якості педагога, адже проектування інклюзивного освітнього середовища вимагає високого рівня свідомості та відповідальності перед законом. У процесі формування цієї компетентності розвивається інтелектуальна гнучкість, емоційна чутливість та правова культура особистості студента. Відповідність підготовки вчителів нормативно-правовим вимогам інклюзивного дизайну

стає не лише вимогою часу, а й запорукою розбудови відкритого та справедливого освітнього простору.

Постановка проблеми. Незважаючи на стрімке оновлення нормативно-правової бази щодо безбар'єрності, у системі вищої педагогічної освіти спостерігається суперечність між законодавчими вимогами інклюзивного дизайну та реальним рівнем готовності випускників до їхнього впровадження в освітній процес. Традиційна професійна підготовка вчителів часто не забезпечує цілісного формування компетенцій, необхідних для проектування універсального навчального середовища, що обмежує доступ до якісної освіти для окремих категорій учнів. Відтак, виникає гостра потреба в теоретичному обґрунтуванні та практичній реалізації методичної системи, яка б інтегрувала правові норми інклюзивного дизайну в структуру професійної майстерності майбутнього педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового дискурсу свідчить про глибокий інтерес до проблеми інклюзії, яка в міжнародній практиці базується на положеннях Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [7]. Право на освіту без дискримінації та на основі рівних можливостей визначено як фундаментальний стандарт для всіх держав-учасниць [17]. Сучасна державна політика України, відображена в законі "Про освіту", орієнтує систему на створення універсального та доступного освітнього простору [11]. Законодавчі зміни щодо вищої освіти стимулюють заклади до впровадження інклюзивних практик у підготовку майбутніх фахівців [8]. Концепція нової української школи стала каталізатором реформування середовища з акцентом на безбар'єрність та індивідуалізацію навчання [12]. Нормативне регулювання інклюзивного процесу в закладах загальної середньої освіти деталізовано у відповідних постановах Кабінету Міністрів [9], [10]. Дослідження С. Зубченка та Ю. Каплана підкреслюють, що створення безбар'єрного середовища є ключовою передумовою для успішної соціальної інклюзії [6]. Автор Г. Давиденко у своїх працях акцентує увагу на специфіці інклюзивних процесів у вищих навчальних закладах Європейського Союзу [4]. Досвід європейських країн у розбудові інклюзивної освіти аналізується дослідницею І. Садовою, що дозволяє адаптувати кращі практики до українських реалій [13].

Успішна реалізація інклюзивного дизайну в школах неможлива без модернізації професійної підготовки педагогічних кадрів [5]. Науковець К. Волкова визначає, що готовність учителя до оцінювальної діяльності в умовах інклюзії є критичним показником його фаховості [2]. Соціальна мобільність педагога в сучасних умовах розглядається як здатність швидко адаптуватися до потреб різноманітних категорій учнів [3]. Теоретико-методичні засади підготовки вчителів до роботи в інклюзивних класах ґрунтовно обґрунтовано в докторському дослідженні І. Демченко [5]. Використання інформаційно-комунікаційних технологій виступає потужним інструментом забезпечення доступності навчального контенту [1]. Дослідження С. Фічтен (С. Fichten) підтверджують, що цифрові технології нівелюють бар'єри у навчанні для студентів із різними формами інвалідності [25]. Науковець С. Бехман (S. Bechmann) застерігає, що інклюзивний дизайн потребує не лише технічних рішень, але й етичного переосмислення взаємодії в класі [19]. Проблеми впровадження інклюзивних принципів у глобальному масштабі та роль Саламанкської декларації розкриваються у працях М. Аінсон та Р. Слі (M. Ainscow та R. Slee) [16], [18]. Дослідники наголошують на важливості розвитку дослідницької компетентності студентів для самостійного проектування безбар'єрного середовища [30].

Підсумковий аналіз літератури вказує на гостру потребу в системному поєднанні правових вимог інклюзивного дизайну з практичною підготовкою майбутніх вчителів [26], [32]. Дослідження підтверджують, що реалізація інклюзивного дизайну є складним етичним та методичним викликом, який вимагає переосмислення дизайну освіти на рівні професійних стандартів учителя [19], [26], [32].

Постановка завдання. Провести аналіз нормативно-правової бази інклюзивного дизайну в освіті та розробка моделі формування професійної компетентності майбутніх учителів, що дозволить ефективно інтегрувати ці вимоги у практичну педагогічну діяльність.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах трансформації освітньої парадигми особливої гостроти набуває проблема імплементації нормативно-правових вимог інклюзивного дизайну в освітній простір. Це зумовлено не лише гуманізацією суспільства, а й чіткими міжнародними зобов'язаннями України щодо забезпечення безбар'єрності. Ефективна реалізація інклюзії залежить не лише від архітектурної доступності будівель, а й

від готовності вчителя створювати адаптивне дидактичне середовище. Модернізація підготовки педагогічних кадрів стає ключовою умовою переходу від декларативної до реальної інклюзії. Для глибокого розуміння сутності досліджуваної проблеми необхідно диференціювати ключові поняття через призму висловів провідних науковців та міжнародних стандартів. Кожна з цих категорій вимагає від учителя специфічних трудових функцій: від технічного забезпечення доступності до методичної адаптації контенту. Комплексний аналіз цих дефініцій, що дозволяє виявити їхні спільні риси та відмінності в контексті професійної діяльності педагога, представлено нижче (табл. 1).

Таблиця 1.

Сутність понять “інклюзивний дизайн”, “розумне пристосування” та “інклюзивне освітнє середовище”

Поняття	Автор / джерело	Конкретний вислів щодо значення терміну	Взаємозв'язок із профстандартом вчителя
Інклюзивний дизайн	BS 7000-6:2005 [21]	“Дизайн основних продуктів або послуг, що є доступними та придатними для використання якомога більшою кількістю людей... без потреби в спеціальній адаптації”.	Прогнозувальна функція: здатність проектувати універсальний урок “для всіх”.
	S. Bechmann [19]	“Це не ідеальний кінцевий продукт, а процес постійного пошуку рішень, що враховують людське різноманіття та виклики взаємодії”.	Дослідницька функція: постійний аналіз потреб учнів та пошук нових методів.
	C. Bush [22]	“У цифровізованому світі це створення інтерфейсів та середовищ, які не створюють штучних бар'єрів для сприйняття інформації”.	Цифрова компетентність: створення доступного електронного контенту.
	OCAD University [33]	“Дизайн, який враховує повний спектр людської різноманітності щодо здібностей, мови, культури, статі та віку як вихідну точку”.	Проектувальна функція: врахування різноманітності на етапі планування навчання.
Розумне пристосування	Конвенція ООН [7]	“Запровадження, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і підходящих модифікацій і корекцій, що не становлять надмірного тягара”.	Адаптивна функція: внесення термінових змін для конкретного учня.
	D. Anastasiou [17]	“Індивідуалізований обов'язком, який виникає негайно, коли особа стикається з бар'єром, не усунутим універсальним дизайном”.	Діагностична функція: виявлення індивідуальних бар'єрів у реальному часі.
	Т. Бондаренко [1]	“Реалізується через використання асистивних ІКТ, що дозволяють адаптувати матеріал під сенсорні чи моторні можливості учня”.	Методична функція: володіння асистивними технологіями.
	M. Ainscow [16]	“Це гнучкість освітньої системи, яка дозволяє змінювати звичні методи навчання та оцінювання для усунення дискримінації”.	Оцінювальна функція: гнучкість у перевірці знань.
Інклюзивне освітнє середовище	І. Демченко [5]	“Це цілісний простір, де професійна діяльність вчителя спрямована на гармонізацію безбар'єрності та психолого-педагогічної підтримки”.	Організаційна функція: створення психологічного комфорту та безпеки.
	Г. Давиденко [4]	“Сукупність умов, що забезпечують не лише архітектурний доступ, а й соціально-психологічний супровід та академічну автономію”.	Супровідна функція: підтримка самостійності студента.
	M. Antoninis [18]	“Базується на принципі “всі означає всі”, де відмінності учнів розглядаються як можливість для збагачення навчального процесу”.	Комунікативна функція: формування інклюзивної культури в групі.

	L. Graham [29]	“Середовище, де бар’єри усуваються на рівні політики, практики та культури закладу через справедливість та партисипацію”.	Управлінська функція: участь у формуванні інклюзивної політики школи.
--	----------------	---	---

Аналіз наведених дефініцій дозволяє стверджувати, що інклюзивний дизайн у структурі професіограми вчителя виступає базовою превентивною стратегією [19], [21], тоді як розумне пристосування є інструментом оперативної індивідуалізації навчання [7], [17]. З’ясовано, що ці категорії знаходяться у діалектичному взаємозв’язку, де якісно спроектоване інклюзивне освітнє середовище мінімізує потребу в додаткових адаптаціях [18], [29], проте вимагає від педагога високого рівня правової та методичної компетентності [2], [5], [30]. Отже, інтеграція цих понять у зміст підготовки майбутніх учителів є запорукою трансформації їхньої діяльності від формального дотримання норм до створення інклюзивного простору на засадах універсального дизайну [6], [11], [12].

Фундаментальною основою впровадження інклюзивних стандартів є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю [7], яка визначає право на освіту без дискримінації. В Україні ця норма деталізована у законах “Про освіту” [11] та “Про вищу освіту” [8], що орієнтують заклади на створення універсального освітнього простору. Важливо зазначити, що Концепція Нової української школи [12] та Постанови КМУ [10] нормативно закріпили вимоги до архітектурної доступності та розумного пристосування.

Дослідження С. Зубченка та Ю. Каплана [6] доводять, що безбар’єрність є передумовою соціальної інклюзії. Водночас Г. Давиденко [4] та І. Садова [13] наголошують на важливості європейського досвіду підтримки студентів з особливими потребами. Виявлено, що успішна реалізація цих норм залежить від професійної підготовки педагога. Як зазначає І. Демченко [5], підготовка майбутнього вчителя має бути цілісною та включати правовий аспект інклюзивного дизайну.

Фундаментальною основою впровадження інклюзивних стандартів на світовому рівні є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, яка визначає право на освіту без дискримінації та на основі рівних можливостей [7]. Стаття 24 цього міжнародного документа зобов’язує держави забезпечувати інклюзивну освіту на всіх рівнях, що потребує системної трансформації освітнього простору [17]. В Україні ця норма деталізована у базовому Законі “Про освіту”, який впроваджує термінологію універсального дизайну та розумного пристосування [11]. Закон “Про вищу освіту” додатково орієнтує заклади на створення умов для навчання осіб з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей [8]. Важливо зазначити, що Концепція Нової української школи стала стратегічним документом, який нормативно закріпив вимоги до безбар’єрності у загальній середній освіті [12]. Постанови Кабінету Міністрів України, зокрема щодо порядку організації інклюзивного навчання, регламентують практичні кроки з облаштування інклюзивного середовища [10]. Законодавчі зміни щодо доступу осіб з особливими потребами до освітніх послуг підтверджують невідворотність курсу на інклюзивний дизайн у вітчизняній школі [9]. Дослідження С. Зубченка та Ю. Каплана доводять, що архітектурна та інформаційна безбар’єрність є обов’язковою передумовою успішної соціальної інклюзії [6]. Наукові праці Г. Давиденко акцентують увагу на важливості європейського досвіду підтримки студентів з інвалідністю в системі вищої освіти [4]. І. Садова у своїх публікаціях наголошує, що впровадження інклюзивних моделей у країнах Європи може слугувати дієвим орієнтиром для української освітньої реформи [13]. Виявлено, що ефективна реалізація інклюзивних норм безпосередньо залежить від рівня професійної та психологічної підготовки сучасного педагога [2], [3]. Як зазначає І. Демченко, підготовка майбутнього вчителя до роботи в таких умовах має бути цілісною та обов’язково включати правовий аспект інклюзивного дизайну [5]. Сучасні дослідники (М. Ainscow, R. Slee) підкреслюють, що інклюзія вимагає перегляду самих основ педагогічної майстерності через 25 років після Саламанської декларації [16]. Особливого значення у цифрову епоху набуває використання інформаційно-комунікаційних технологій як засобу забезпечення доступності навчання [1]. Праці С. Фіштен (С. Fichten) підтверджують, що технологічна інтеграція в освіту є частиною загального процесу інклюзивного дизайну в цифровізованому світі [26].

Міжнародні звіти з інклюзії наголошують, що освітня система має бути гнучкою, аби відповідати принципу “всі означає всі” [18]. Розробка та імплементація стандартів

інклюзивного дизайну (наприклад, BS 7000-6) створюють базу для проектування навчальних матеріалів, придатних для кожного [21]. Науковці (L. Graham, J. Gibbs) зазначають, що педагогіка інклюзії потребує критичного дослідження практик викладання у малих групах та індивідуальної підтримки [28], [29]. Розвиток дослідницької компетентності майбутніх учителів через хмароорієнтовані технології сприяє їхній готовності самостійно проектувати безбар'єрний простір [31]. Підсумковий аналіз нормативної бази та наукових доробків показує, що інклюзивний дизайн залишається ключовим вектором розвитку сучасної педагогічної науки, потребуючи системного поєднання правових вимог і фахових навичок [30], [32].

На основі проведеного аналізу нормативно-правового забезпечення та наукових розвідок, можна виокремити типологію складників професійної підготовки вчителя до реалізації вимог інклюзивного дизайну. Дана типологія класифікує напрями компетентності, які необхідно сформулювати у майбутнього фахівця для роботи у безбар'єрному просторі (рис. 1).

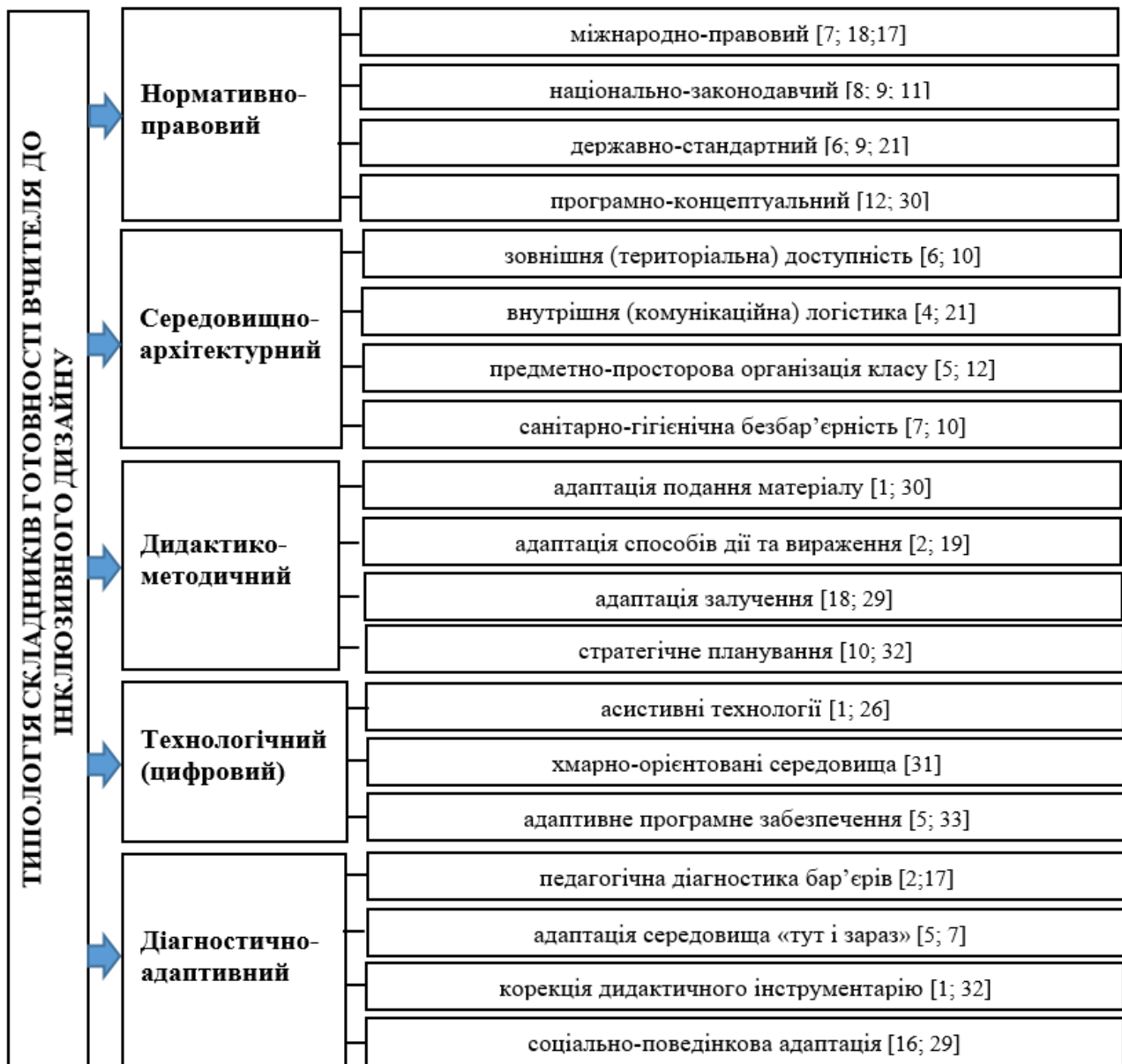

Рис. 1. Типологія складників готовності вчителя до інклюзивного дизайну

Запропонована типологія складників професійної підготовки вчителя демонструє, що реалізація інклюзивного дизайну в освітньому просторі є системним процесом, який виходить далеко за межі суто архітектурної доступності [4], [6]. Цілісна інтеграція нормативно-правового, середовищного, дидактичного, технологічного та діагностично-

адаптивного компонентів дозволяє педагогу не лише ефективно реагувати на наявні бар'єри, а й превентивно проектувати універсальне навчальне середовище [5], [30]. Таким чином, сформованість зазначених складників у майбутніх учителів стає ключовим індикатором їхньої професійної готовності до впровадження державних стандартів інклюзії та забезпечення рівних прав усіх учасників освітнього процесу [7], [12].

Висновки. В результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що реалізація нормативно-правових вимог інклюзивного дизайну в сучасній системі освіти потребує кардинального перегляду змісту професійної підготовки майбутніх учителів. Встановлено, що інклюзивний дизайн є не лише технічним стандартом безбар'єрності, а цілісною стратегією проектування освітнього досвіду, яка базується на поєднанні міжнародних норм та національного законодавства.

На основі компаративного аналізу поглядів науковців ([1], [4], [19], [22]) з'ясовано, що професійна компетентність педагога в цій галузі є багаторівневим утворенням. Розроблена типологія (нормативно-правовий, середовищно-архітектурний, дидактико-методичний, технологічний та діагностично-адаптивний складники) дозволяє структурувати підготовку вчителя як "методичного дизайнера", здатного гармонізувати універсальний підхід до навчання із процедурами розумного пристосування для окремих учнів. Доведено, що ефективність імплементації стандартів інклюзії безпосередньо залежить від здатності вчителя використовувати асистивні ІКТ та хмароорієнтовані технології. Це забезпечує трансформацію освітнього середовища з реактивного (виправлення бар'єрів) у проактивне (превентивне усунення виключення), що відповідає концепції нової української школи та вимогам глобального цифрового суспільства.

Подальші наукові пошуки в межах обраного напрямку можуть бути зосереджені на: розробці методичного інструментарію для оцінювання рівнів сформованості кожного з п'яти виокремлених складників компетентності у майбутніх учителів; створенні адаптивних освітніх програм для закладів вищої освіти, які б інтегрували модулі з інклюзивного дизайну та цифрової доступності у зміст профільних дисциплін; експериментальній перевірці ефективності використання конкретних асистивних технологій та ІІІ-інструментів для автоматизації розумного пристосування в інклюзивному класі; дослідженні зарубіжного досвіду сертифікації педагогів за стандартами інклюзивного дизайну для адаптації цих практик до українських реалій повоєнного відновлення освітньої інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко, Т 2018, 'Використання інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення доступності і розвитку інклюзивної освіти', *Інформаційні технології та засоби навчання*, № 5. с. 31–43.
2. Волкова, К 2017, 'Сутність та критерії готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності в умовах інклюзивної освіти', *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 3(67). с. 155–165.
3. Галука, ОС & Собчук, АА 2022, 'Соціальна мобільність учителя початкової школи в умовах інклюзивної освіти', *Академічні студії*, № 4. с. 64–70.
4. Давиденко, ГВ 2015, *Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу*. Монографія. Вінниця : ТОВ "Нілан-ЛТД", 314 с.
5. Демченко, П 2016, *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього учителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти*. Автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 . Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 44 с.
6. Зубченко, СО, Каплан, ЮБ & Тищенко, ЮА 2020, *Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України*. Аналіт. доп. Київ : НІСД, 24 с.
7. *Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006*, Офіційний переклад Конвенції надісланий листом Мінсоцполітики № 8006/0/2-23/61 від 19.06.2023. Офіційний вебпортал парламенту України. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71>. [5 Листопад 2025].
8. *Про вищу освіту 2014*, Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Офіційний вебпортал парламенту України. Доступно : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>>. [5 Листопад 2025].
9. *Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг 2018*, Закон України від 06.09.2018 № 2541-VIII. Відомості Верховної Ради України. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19#Text>>. [5 Листопад 2025].
10. *Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах 2011*, Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 № 872 (у редакції від 09.08.2017

- № 588), *Офіційний вебпортал парламенту України*. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF>>. [5 Листопад 2025].
11. *Про освіту* 2017, Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII, *Офіційний вебпортал парламенту України*. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>>. [5 Листопад 2025].
12. *Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року* 2016, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. *Офіційний вебпортал парламенту України*. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>>. [5 Листопад 2025].
13. Садова, П 2020, ‘Інклюзивна освіта в країнах Європи’, *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*, № 69. с. 188–192.
14. Agran, M., Lewis, J & Wehmeyer, M 2020, ‘Why aren’t students with severe disabilities being placed in general education classrooms? Examining the relations among classroom placement, learner outcomes, and other factors’, *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, № 45. pp. 4–13.
15. Aiello, P & Pace EM 2020, ‘Inclusive educational principles, policies, and practices in Italy’, *Oxford research encyclopedia of education*, № 18, pp. 79–83.
16. Ainscow, M, Slee, R & Best, M 2019, ‘Editorial: The Salamanca Statement 25 years on’, *International Journal of Inclusive*, Vol. 27, pp. 671–676.
17. Anastasiou, D, Gregory M & Kauffman JM 2018, ‘Commentary on Article 24 of the CRPD: The right to education’, *Commentary on the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities* ed. by I. Bantekas, M. Stein, D. Anastasiou. New York : Oxford University Press, pp. 656–704.
18. Antoninis, M, Teru, SJ, Kitamura, T & Damann, W 2020, ‘All means all: An introduction to the 2020 Global Education Monitoring Report on inclusion’, *International Journal of Educational Development*, Vol. 49, pp. 103–109.
19. Bechmann, S 2015, ‘Inclusive Design, a Perfect Solution? Exploring possible challenges with inclusive design’, *Department of Product Design Norwegian University of Science and Technology*, pp. 1–10.
20. Braksiek, M 2022, ‘Pre-service physical education teachers’ attitudes toward inclusive physical education: Subject specificity and measurement invariance’, *European Journal of Sport Science*, Vol. 22, № 11, pp. 1729–1737.
21. BS 7000-6:2005 | 4 Feb 2005 | BSI Knowledge 2005, Design management systems. BSI Knowledge - UK's National Standards Body. Available from : <<https://knowledge.bsigroup.com/products/design-management-systems-managing-inclusive-design-guide>>. [5 November 2025].
22. Bush, C 2047, ‘The importance of inclusive design in an ever-digitalised world’, *Brand Quarterly*, Vol. 28, pp. 44–48.
23. Carvalho, AE, Cosme, A & Veiga, A 2023, ‘Inclusive education systems: The struggle for equity and the promotion of autonomy in Portugal’, *Education Sciences*, Vol. 13, № 9, 875.
24. Dubiaha, S & Shevchenko, Y 2022, ‘The impact of inclusive practices on academic performance in primary school’, *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, Vol. 12, № 2, pp. 124–127.
25. European Agency for Development in Special Needs Education. *Special needs education: Country data* 2012. Available from : <<https://www.european-agency.org/resources/publications/special-needs-education-country-data-2012>>. [5 November 2025].
26. Fichten, CS, Alapin, L, Barile, M. & Remis RL 2020, ‘Higher education, information and communication technologies and students with disabilities: An overview of the current situation’, *Disability and inclusion in higher education: Research and practice* / ed. by M.K.K.P.A. Springer, pp. 23–40.
27. Findeli, A 2001, ‘Rethinking design education for the 21st century: theoretical methodological and ethical discussion’, *Des Issues*, Vol. 17, pp. 5–17.
28. Gibbs, J, Hartviksen, J, Lehtonen, A & Spruce, E 2021, ‘Pedagogies of inclusion: a critical exploration of small-group teaching practice in higher education’, *Teaching in Higher Education*, Vol. 26, № 5, pp. 696–711.
29. Graham, L 2020, *Inclusive education for the 21st century: Theory, policy and practice*. Routledge, 418 p.
30. Han, C, & Lei, J 2024, ‘Teachers’ and Students’ Beliefs Towards Universal Design for Learning Framework: A Scoping Review’, *Sage journals*, Vol. 14, № 3.
31. Herasymenko, O, Hrytsai, N, Karskanova, S, Plushch, V & Protsenko, I 2024, ‘Development of research competence in university students through cloud-oriented technologies: a pedagogical experiment’, *Amazonia Investiga*, Vol. 13, № 77, pp. 66–80.
32. Hornby, G 2014, *Inclusive Special Education: Evidence-Based Practices for Children with Special Needs and Disabilities*. Springer, 185 p.
33. Inclusive design research centre OCAD University. *What is inclusive design*. 2018. Available from : <<https://legacy.idrc.ocadu.ca/about-the-idrc/49resources/onlineresources/articles-and-papers/443-whatisinclusivedesign>>. [5 November 2025].

References:

1. Bondarenko, T 2018, 'Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii dlia zabezpechennia dostupnosti i rozvytku inkluzyvnoi osvity (Use of information and communication technologies to ensure accessibility and development of inclusive education)', *Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia*, № 5. s. 31–43.
2. Volkova, K 2017, 'Sutnist ta kryterii hotovnosti maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv do otsiniuvanoi diialnosti v umovakh inkluzyvnoi osvity (Essence and criteria of readiness of future primary school teachers for evaluation activity in terms of inclusive education)', *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, № 3(67). s. 155–165.
3. Haliuka, OS & Sobchuk, AA 2022, 'Sotsialna mobilnist uchytelia pochatkovoї shkoly v umovakh inkluzyvnoi osvity (Social mobility of a primary school teacher in the conditions of inclusive education)', *Akademichni studii*, № 4. s. 64–70.
4. Davydenko, HV 2015, *Inkliuziia u vyshchykh navchalnykh zakladakh Yevropeiskoho Soiuzu (Inclusion in higher education institutions of the European Union)*. Monohrafiia. Vinnytsia : TOV "Nilan-LTD", 314 s.
5. Demchenko, II 2016, *Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnoho uchytelia pochatkovykh klasiv do profesiinoi diialnosti v umovakh inkluzyvnoi osvity (Theoretical and methodological foundations of training future primary school teachers for professional activity in inclusive education)*. Avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04 . Uman. derzh. ped. un-t im. Pavla Tychyny. Uman, 44 s.
6. Zubchenko, SO, Kaplan, YuB & Tyshchenko, YuA 2020, *Stvorennia bezbariernoho seredovyshcha ta sotsialna inkluziia: svitovi dosvid dlia Ukrainy (Creating a barrier-free environment and social inclusion: world experience for Ukraine)*. Analit. dop. Kyiv : NISD, 24 s.
7. *Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)* 2006, Ofitsiyni pereklad Konventsii nadislanyi lystom Minsotspolityky № 8006/0/2-23/61 vid 19.06.2023. *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71>. [5 Lystopad 2025].
8. *Pro vyshchu osvitu (On Higher Education)* 2014, Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII. *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Dostupno : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>>. [5 Lystopad 2025].
9. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo dostupu osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy do osvitnykh posluh (On amendments to some laws of Ukraine regarding access of persons with special educational needs to educational services)* 2018, Zakon Ukrainy vid 06.09.2018 № 2541-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19#Text>>. [5 Lystopad 2025].
10. *Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh (On approval of the Procedure for organizing inclusive education in general educational institutions)* 2011, Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.08.2011 № 872 (u redaktsii vid 09.08.2017 № 588), *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF>>. [5 Lystopad 2025].
11. *Pro osvitu (On Education)* 2017, Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII, *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>>. [5 Lystopad 2025].
12. *Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukrainska shkola" na period do 2029 roku (On approval of the Concept of the implementation of the state policy in the sphere of reforming general secondary education "New Ukrainian School")* 2016, Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.12.2016 № 988-r. *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>>. [5 Lystopad 2025].
13. Sadova, II 2020, 'Inkluzyvna osvita v krainakh Yevropy (Inclusive education in European countries)', *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnykh shkolakh*, № 69. s. 188–192.
14. Agran, M., Lewis, J & Wehmeyer, M 2020, 'Why aren't students with severe disabilities being placed in general education classrooms? Examining the relations among classroom placement, learner outcomes, and other factors', *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, № 45. pp. 4–13.
15. Aiello, P & Pace EM 2020, 'Inclusive educational principles, policies, and practices in Italy', *Oxford research encyclopedia of education*, № 18, pp. 79–83.
16. Ainscow, M, Slee, R & Best, M 2019, 'Editorial: The Salamanca Statement 25 years on', *International Journal of Inclusive*, Vol. 27, pp. 671–676.
17. Anastasiou, D, Gregory M & Kauffman JM 2018, 'Commentary on Article 24 of the CRPD: The right to education', *Commentary on the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities ed. by I. Bantekas, M. Stein, D. Anastasiou*. New York : Oxford University Press, pp. 656–704.
18. Antoninis, M, Teru, SJ, Kitamura, T & Damann, W 2020, 'All means all: An introduction to the 2020 Global Education Monitoring Report on inclusion', *International Journal of Educational Development*, Vol. 49, pp. 103–109.

19. Bechmann, S 2015, 'Inclusive Design, a Perfect Solution? Exploring possible challenges with inclusive design', *Department of Product Design Norwegian University of Science and Technology*, pp. 1–10.
20. Braksiek, M 2022, 'Pre-service physical education teachers' attitudes toward inclusive physical education: Subject specificity and measurement invariance', *European Journal of Sport Science*, Vol. 22, № 11, pp. 1729–1737.
21. BS 7000-6:2005 | 4 Feb 2005 | BSI Knowledge 2005, Design management systems. BSI Knowledge - UK's National Standards Body. Available from : <<https://knowledge.bsigroup.com/products/design-management-systems-managing-inclusive-design-guide>>. [5 November 2025].
22. Bush, C 2047, 'The importance of inclusive design in an ever-digitalised world', *Brand Quarterly*, Vol. 28, pp. 44–48.
23. Carvalho, AE, Cosme, A & Veiga, A 2023, 'Inclusive education systems: The struggle for equity and the promotion of autonomy in Portugal', *Education Sciences*, Vol. 13, № 9, 875.
24. Dubiaha, S & Shevchenko, Y 2022, 'The impact of inclusive practices on academic performance in primary school', *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, Vol. 12, № 2, pp. 124–127.
25. European Agency for Development in Special Needs Education. *Special needs education: Country data 2012*. Available from : <<https://www.european-agency.org/resources/publications/special-needs-education-country-data-2012>>. [5 November 2025].
26. Fichten, CS, Alapin, L, Barile, M. & Remis RL 2020, 'Higher education, information and communication technologies and students with disabilities: An overview of the current situation', *Disability and inclusion in higher education: Research and practice / ed. by M.K.K.P.A. Springer*, pp. 23–40.
27. Findeli, A 2001, 'Rethinking design education for the 21st century: theoretical methodological and ethical discussion', *Des Issues*, Vol. 17, pp. 5–17.
28. Gibbs, J, Hartviksen, J, Lehtonen, A & Spruce, E 2021, 'Pedagogies of inclusion: a critical exploration of small-group teaching practice in higher education', *Teaching in Higher Education*, Vol. 26, № 5, pp. 696–711.
29. Graham, L 2020, *Inclusive education for the 21st century: Theory, policy and practice*. Routledge, 418 p.
30. Han, C, & Lei, J 2024, 'Teachers' and Students' Beliefs Towards Universal Design for Learning Framework: A Scoping Review', *Sage journals*, Vol. 14, № 3.
31. Herasymenko, O, Hrytsai, N, Karskanova, S, Pliushch, V & Protsenko, I 2024, 'Development of research competence in university students through cloud-oriented technologies: a pedagogical experiment', *Amazonia Investiga*, Vol. 13, № 77, pp. 66–80.
32. Hornby, G 2014, *Inclusive Special Education: Evidence-Based Practices for Children with Special Needs and Disabilities*. Springer, 185 p.
33. Inclusive design research centre OCAD University. *What is inclusive design*. 2018. Available from : <<https://legacy.idrc.ocadu.ca/about-the-idrc/49resources/onlineresources/articles-and-papers/443-whatisinclusivedesign>>. [5 November 2025].

Прорецензовано / Reviewed

20.11.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-16

УДК 271.222:929(477)"19/20"

ДЕРЖАВА ТА СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ ПІД МАГІЄЮ ЦЕРКОВНИХ ЮРИСДИКЦІЙ

В. Д. Бондаренко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Найбільш гострою проблемою сучасного релігійного життя в Україні є довготривалий міжправославний конфлікт, що обумовлює одночасну діяльність кількох православних юрисдикцій, основними серед яких є Православна Церква України та Українська Православна Церква. Об'єднання цих церков і складає собою актуальність даного дослідження.

Постановка проблеми. Проведення у 2018 році Об'єднавчого собору насправді призвело лише до часткового об'єднання ПЦУ та УПЦ. Без розв'язання питання щодо об'єднання цих двох церков внутрішньоправославні проблеми в Україні не можуть бути вирішеними. Зняття існуючих тут протиріч вимагають знаходження прийнятної форми продовження об'єднавчого процесу в українському православ'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з гостротою теми відновлення єдності православних в Україні вітчизняні та закордонні дослідники вдаються до аналізу ситуації в Україні та моделюють шляхи пошуку залагодження існуючих тут міжправославних протиріч.

Постановка завдання. Запропонувати шляхи розв'язання міжправославного конфлікту в Україні через пошук об'єднання усіх православних юрисдикцій, що діють у нашій країні, розпочавши із об'єднання найбільших серед них ПЦУ та УПЦ, на основі уже наданого Томосу про автокефалію православних в Україні.

Виклад основного матеріалу. Автор пропонує конкретну модель об'єднання православних в Україні, яка базувалась би не на надуманих оцінках діяльності існуючих православних церков, а на тверезому розрахунку, що в результаті привів би до розв'язання міжправославних протиріч та утворення єдиної православної церкви в Україні.

Висновки. В Україні необхідно довести до завершення об'єднання православних юрисдикцій в єдину церкву, знайшовши для цього взаємоприйнятний з точки зору церковних канонів спосіб їхнього об'єднання.

Ключові слова: УПЦ КП та УАПЦ як патріотичні церкви; УПЦ як прибічниця "руського мира"; поява Православної Церкви України; трансформація позиції УПЦ; Об'єднавчий собор 15 грудня 2018 р.; українці та магія юрисдикцій.

THE STATE AND SOCIETY IN UKRAINE UNDER THE MAGIC OF CHURCH JURISDICTIONS

Viktor Bondarenko

Abstract.

Relevance of the research. The most acute problem of contemporary religious life in Ukraine is the long-standing inter-Orthodox conflict, which has resulted in the simultaneous activity of several Orthodox jurisdictions, the main ones being the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Orthodox Church. The unification of these churches constitutes the relevance of this study.

Problem statement. The Unification Council held in 2018 in fact led only to a partial unification of these two churches. Without resolving this issue, internal Orthodox problems in

Ukraine cannot be settled. Overcoming the existing contradictions requires finding an acceptable form for continuing the unification process within Ukrainian Orthodoxy.

Analysis of recent research and publications. *Given the acute nature of the issue of restoring Orthodox unity in Ukraine, both domestic and foreign researchers analyze the situation in Ukraine and model possible ways to resolve the existing inter-Orthodox contradictions.*

Research task. *To propose ways of resolving the inter-Orthodox conflict in Ukraine through seeking the unification of all Orthodox jurisdictions operating in the country, beginning with the unification of the largest among them—the Orthodox Church of Ukraine (OCU) and the Ukrainian Orthodox Church (UOC)—on the basis of the already granted Tomos of autocephaly of Orthodoxy in Ukraine.*

Main material presentation. *The author proposes a concrete model for the unification of Orthodoxy in Ukraine, based not on speculative assessments of the activities of existing Orthodox churches, but on a sober calculation that would ultimately lead to the resolution of inter-Orthodox contradictions and the formation of a single Orthodox Church in Ukraine.*

Conclusions. *In Ukraine, it is necessary to bring the unification of Orthodox jurisdictions into a single church to completion by finding a mutually acceptable, canonically sound way to achieve their unification.*

Key words: *UOC-KP and UAOC as patriotic churches; the UOC as a supporter of the “Russian world”; the emergence of the Orthodox Church of Ukraine; transformation of the position of the UOC; the Unification Council of 15 December 2018; Ukrainians and the magic of jurisdiction.*

Актуальність теми дослідження. В Україні нині продовжує діяти кілька православних церков. Ненормальність такої ситуації є очевидною. Вона стала не лише наслідком зусиль Московської патріархії, впродовж десятиліть спрямованих на організаційне роздроблення українського православ'я, але й результатом схильності українців до зачарування юрисдикційною приналежністю частини православних до московської патріархії чи до національно-патріотичних сил. Грішили і грішать цим у різні часи і державні структури України. Це проявлялося і на індивідуальному рівні. Лише окремі очільники церкви могли тверезо окреслити зміни в церкві, що невідворотно наступали.

Сьогодні нерідко можна зустріти в обігу наукові тексти в яких небезпідставно стверджується, що свого часу, маючи надію на обрання патріархом Московським і всієї Русі митрополит Київський Філарет Денисенко виступав запеклим критиком автокефалії православних в Україні [1].

Однак згодом він очолив рух за автокефалію православних українців, провівши відповідний Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 р., який поклав початок боротьбі за автокефалію та зробив митрополита Філарета об'єктом критики і нападок з боку Московської патріархії, що завершилися спробою анафемствування цього видатного церковного діяча сучасності [2].

Такі констатації не можуть складати сутність оцінок церковних лідерів, адже основне в діяльності митрополита Філарета полягало не в бажанні зайняти місце Московського патріарха, а в його боротьбі за автокефалію православних в Україні. Ми не беремося оцінювати швидкі трансформації у ставленні митрополита Філарета до питання автокефалії православних в Україні, лише зазначимо, що вони віддзеркалювали та сприяли пробудженню патріотичних настроїв у православному середовищі України, тим більше, що Україна на той час уже мала політичну незалежність, утверджену 24 серпня 1991 року.

Результатом цих зусиль стало отримання Православною Церквою України у січні 2019 року Томосу про автокефалію православних в Україні. І тут слід визнати, що це досягнення стало результатом вияву волі православних в Україні, що входили до УПЦ КП та УАПЦ за підтримки двох єпископів УПЦ, що залишалася в єдності з Московським патріархатом.

Ненормальність ситуації в українському православ'ї, що створилася у зв'язку з недоліками організації та проведення Об'єднавчого собору 2018 року, добре і все сильніше усвідомлюються Вселенською патріархією, про що свідчить, зокрема, заклик патріарха Варфоломія до митрополита Епіфанія щодо необхідності пошуку шляхів наближення до

співєпископів в Україні через діалог і пошук спільних точок до єдності, що прозвучав 6 січня 2026 року на їхньому спільному богослужінні на Фанарі.

Постановка проблеми. Більшість українського суспільства схильна вважати, що юрисдикційна приналежність до національно орієнтованих церков є гарантією їхньої чистоти та відданості своєму народові та ідеалам українства. Це, за виразом архімандрита Кирила Говоруна і являє собою “магію юрисдикцій”. Хоча цілком зрозуміло, що як в ПЦУ, так і в УПЦ є різні люди і між ними не існує чіткого вододілу. Існуючі ж радикальні оцінки двох церков несуть у собі недоліки суспільної психології, що не завжди враховує особливості функціонування таких складних організмів як церкви та не завжди помічає той факт, що вони постійно еволюціонують і змінюються у своєму ставленні до цінностей, які сповідує наш народ.

Саме тому ми часто бачимо однакові недоліки в діяльності представників УПЦ та ПЦУ, за виключенням випадків колабораціонізму представників УПЦ з окупантами, відданості ідеям “руського мира”, часткового обстоювання організаційного єднання з Російською православною церквою і т. ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість авторів, які вивчають дану тематику, тією чи іншою мірою підкреслюють зазначені особливості функціонування православного релігійного середовища (І. Богачевська, Кирило Говорун – архімандрит, А. Колодний, С. Плохій, О. Саган, Є. Харьковщенко, Л. Филипович, Ю. Чорноморець та інші).

Автор ставить перед собою мету переконати українське суспільство в тому, що зміна юрисдикційної приналежності того чи іншого віруючого, громади, єпархії чи цілої церкви не є гарантією негайної зміни ними суспільних пріоритетів та обстоювання цінностей власної нації. Перехід на патріотичні позиції – це процес, що вимагає часу. Утвердженню цих позицій буде сприяти організаційне об’єднання двох українських церков – ПЦУ та УПЦ.

При цьому застосовано теоретичний аналіз, компоративний метод та метод включеного вивчення проблеми в середовищі вірян, священства та єпископату обох церков, а також друкованих праць представників експертного середовища та церковних авторів, які представляють обидві церкви.

Постановка завдання. Метою статті є пошук шляхів об’єднання православних юрисдикцій, що діють в Україні в єдину помісну православну церкву. Це завдання поволі починає усвідомлюватися ПЦУ, УПЦ та Вселенською патріархією. Меншою мірою – Українською державою. Відкрито цьому протистоїть лише Російська православна церква, яка ніколи не підтримувала і не буде підтримувати автокефалію православних в Україні.

Основні результати дослідження. Кафедра культурології, богослов’я та релігієзнавства Українського державного університету імені Михайла Драгоманова упродовж трьох років виконувала наукову тему, пов’язану з розв’язанням міжправославних протиріч в Україні як проблеми національної безпеки. Питання міжправославного протистояння в Україні уже близько сорока років складають собою основну проблему релігійного життя в нашій країні. При цьому стає все більш очевидним, що в українському суспільстві утверджується тренд на загострення протистояння між Православною Церквою України, яка отримала в 2019 р. Томос про автокефалію з рук Вселенського патріарха Варфоломія та Українською Православною Церквою, що знаходиться у канонічному підпорядкуванні Російської православної церкви – союзниці путінського режиму, який веде війну проти України, довівши цю неспровоковану агресію до екзистенційного рівня та бажаючи знищити Україну як державу, позбавивши її суверенітету та територіальної цілісності.

Результатом проведеного вивчення цієї проблеми стало розуміння того, що люба з названих церков є складним механізмом, всередині якого побутують різні переконання та бачення майбутнього. Навіть в Росії, при тотальному викоріненні різноманіття думок та підходів до оцінки т. з. СВО, ролі церкви у війні, характеру підтримки імперіалістичної політики правлячого режиму і т. ін. не вдається добитися одноманітно-позитивного підходу до путінізму. Частина інтелектуального священства, жертвуючи роботою що, дає засоби для існування та положенням у суспільстві, покидає РПЦ та іде у підпорядкування Вселенського патріарха (архімандрит Кирило Говорун, протоієрей О. Умінський, диякон А. Кураєв та інші), тим самим протестуючи проти політики нинішнього очільника РПЦ патріарха Кирила Гундяєва, що зводиться до підтримки окупації України та пропаганди т.з. “руського мира”.

Слід зауважити, що в часи правління Україною президента-втікача В. Януковича, в УПЦ Московського патріархату активно нав'язувалися подібні ідеї. Тому з приходом у 2022 році російських окупаційних військ в Україні фіксувалося чимало виявів колабораціонізму священства УПЦ з окупантами, проповіді щодо підтримки т. з. “триєдиної Руси”, пошанування ними як великомученика останнього російського імператора та його сім'ї і т. д.

Однак ситуація в обох православних церквах поволі змінювалася і сьогодні, після семи років, що пройшли з часу отримання ПЦУ Томосу про автокефалію, в УПЦ все більшою мірою приходить усвідомлення невизначеності свого канонічного статусу, що межує з церковним розколом. Глибину прірви, в яку втратила Українська Православна Церква у зв'язку з намаганням утримати свої зв'язки з Московською патріархією уже усвідомили не лише парафіяльне духовенство але і єпископи. Вже у 2022 р. вони провели Собор на якому прибрали із своїх статутних документів згадки про підпорядкування Москві, а священники обох церков утворили т. з. “Софійське братство”, члени якого, як стало відомо, не лише спілкуються одне з одним, а навіть співслужать. З нашої точки зору це свідчить, у першу чергу, про поступальну українізацію УПЦ та її зближення з ПЦУ. Продовження цього процесу приведе до того, що ці церкви колись об'єднаються і в Україні буде єдина помісна Православна Церква з патріаршим статусом.

Спроможність двох українських церков у справі об'єднання суттєво посиляться в разі якщо українське громадянське суспільство, ЗМІ та державні органи, відповідальні за реалізацію державної політики в галузі церковного життя, перестануть педалювати тему протистояння між цими церквами, а вестимуть справу до замирення у відносинах між ними, виходячи із української природи обох церков.

Для досягнення цієї мети українцям слід позбутися зачарованості “магією юрисдикцій”, тобто визнати українську природу ПЦУ та УПЦ, або ж простіше кажучи відмовитися від підходів, що тягнуть за собою поділ православних українців на своїх і чужих.

Вивчення показало, що в обох церквах ще вистачає негативу. Природно, що в ПЦУ, яка понад тридцять років прожила в умовах канонічного невизнання, нині проявляється “синдром переможця”. Подекуди навіть звучать вимоги щоб тепер УПЦ протримати тридцять років на маргінесі. Така позиція видається нам не просто негідною розумних та віруючих людей, але й шкідливою по відношенню вибудовування перспективи духовно-релігійного життя в Україні.

Досліджуючи цю тематику ми не знайшли проявів сепаратизму та колабораціонізму в середовищі ПЦУ. Однак, при цьому, тут як і в УПЦ є частина священників-неповертантів, які з дозволу держави виїздили за межі України і несанкціоновано лишилися там. Або, скажімо, єпископ ПЦУ – керуючий Ужгородсько-Хустською єпархією Кирило Михайлюк фігурує у матеріалах кримінального провадження СБУ про видачу фіктивних посвідчень священників для ухилення від мобілізації. У зв'язку з цим Священний Синод ПЦУ 13 листопада минулого року відсторонив його від керівництва єпархією на період розслідування висунутих проти нього звинувачень.

Священство ПЦУ, як відомо, гаряче підтримало ідею бронювання від служби в ЗСУ, тоді коли країна потребує виконання представниками церкви альтернативної (невійськової) служби, не пов'язаної із застосуванням зброї. Нам видається, що таке намагання убезпечитися від оборони країни входить у протиріччя з тезою про те, що Церква завжди була і є із своїм народом. Згадаймо хоча б роки німецько-радянської війни 1941-1945 рр. Тоді гонима радянською владою церква вже 22 червня 1941 року устами свого очільника митрополита Сергія Страгородського (майбутнього патріарха РПЦ) звернулася до своїх вірних з посланням про необхідність захищати Батьківщину і бити фашистських окупантів [3].

Така позиція церкви, крім усього іншого, може негативно позначитися на її іміджі та приведе до втрати довір'я з боку людей. Адже лише незначна кількість священників ПЦУ виконують роль капеланів в ЗСУ, тоді коли священство УПЦ законодавчо позбавлене такої можливості. Владі слід було б утворити при Державній службі з етнополітики та свободи совісті спеціальну комісію, де можна було б екзаменувати священників УПЦ на предмет їхнього залучення до капеланської служби. Незалежно від того, будуть вжиті відповідні кроки чи не будуть, громадяни України починають розуміти, що юрисдикційна приналежність тієї чи іншої громади до однієї з двох церков не є гарантією їхньої

патріотичності. Розуміння цього потроху нівелює зачарованість українців тією чи іншою юрисдикцією.

Очевидно, що шлях глибокої українізації православної церкви є більш тривалим і вимагає об'єднання обох церков. Лише в такому випадку змагальність між ними та контроль українського суспільства за їхньою діяльністю можуть привести до того, що об'єднана церква поволі перетвориться на справді патріотичну силу. Постає питання – у який спосіб ПЦУ та УПЦ можуть об'єднатися, за умови коли ні митрополит Епіфаній, ні митрополит Онуфрій не бажають поступатися першістю. Більше того, за роки співіснування вони не спромоглися організувати хоча б одну сесію перемовин з питань можливого об'єднання. В той же час ДЕСС не бере на себе таких посередницьких функцій, а вбачає свою місію лише у виконанні поточних функцій Служби та адвокації України на міжнародній арені щодо збереження в нашій країні свободи совісті та віросповідних свобод.

Розв'язання цього питання вбачається нам лише в повторному проведенні Об'єднавчого собору, вважаючи Собор, що відбувся 15 грудня 2018 р. засадничим. Тим більше, що на засадничому Соборі фактично об'єдналися лише УПЦ КП та УАПЦ, що самоліквідувалися, а УПЦ на цьому зібранні була представлена всього двома єпископами, в той час коли в УПЦ їх було більше ста осіб.

До того ж слід зважати на особливості перебігу подій Собору, пов'язаних з виборами очільника ПЦУ. Відомо, що глава УПЦ КП Філарет заявив у зв'язку з цим, що якщо очільництво ПЦУ буде віддане комусь іншому, а не визначеному представникові УПЦ КП то делегація Київського патріархату покине Собор, чим зірве його проведення.

За сім років які минули з часу проведення Об'єднавчого собору ПЦУ визнало лише чотири церкви, що мають грецьке коріння, а решта десять церков і по сьогодні відмовляються визнавати ПЦУ. Це свідчить про неблагополучну ситуацію з цією церквою у світовому православ'ї. До слова сказати, що частина з них діє під впливом Російської православної церкви, при цьому значна їх частина канонічною церквою на території України вважає УПЦ а не ПЦУ.

По-суті надання автокефалії ПЦУ призвело до розколу всього світового православ'я. З цієї причини найбільшу зацікавленість у проведенні нового Об'єднавчого собору повинна була б проявити Константинопольська (Вселенська) церква, а ініціювати цю подію могла б Українська держава. На цьому Соборі, крім усього іншого повинно було б бути переобраним церковне керівництво Об'єднаної церкви. Проведення такого собору дало б можливість розв'язати основні питання, що накопичилися в українському православ'ї, включно з тими, що стосуються проросійського сегменту в УПЦ, єпископів, які відмовляться брати участь у Об'єднавчому соборі можна було б позбавити права керувати єпархіями і надати їм можливість покинути Україну.

Природно, що така постановка питання викличе дискусії та суперечки. З цього приводу слід було б звернутися до арбітра – Вселенського патріарха чи, скажімо, до очільників чотирьох древніх церков – Константинопольської, Александрійської, Антиохійської та Єрусалимської. Проблему слід було б обговорити на перемовинах ПЦУ та УПЦ, із залученням експертного середовища. Таким чином центральне протиріччя могло б бути зняте, а натомість об'єднана церква могла б цілком заслужено претендувати на статус патріархату.

Висновок. Провівши повторний Об'єднавчий собор дві українські церкви, що зайняті усі ці роки взаємним поборюванням, могли б об'єднатися і зміцнити свої позиції всередині країни, а інші церкви почали б їх визнавати. Константинопольська патріархія внаслідок цього змогла б загоїти рани розколів у світовому православ'ї. Єдиним опонентом у неї могла б залишатися Російська православна церква яка, судячи з усього, ні за яких обставин не визнає об'єднаної православної церкви України. Проблемним видається також обрання нового очільника об'єднаної церкви, яке залежить від усвідомлення лідерами двох існуючих церков своєї відповідальності перед українським народом та історією.

Список використаних джерел:

1. Балух, ВО, Коцур, ВП & Шкрібляк, МВ 2023, *Релігійний чинник соціокультурних розколів в українській історії*. Монографія, Київ : ВД "АДЕФ-Україна", 424 с.

2. Постанови Помісного Собору УПЦ 1991, *Щодо релігійної ситуації на Україні та з інших питань церковного життя*, РІСУ, від 03.11.1991. Доступно : <https://risu.ua/postanovi-pomisnogo-soboru-upc-1991_n35534>. [20 Вересень 2025].
3. *Правда о религии в России* 1942, Ред. колегия: митрополит Николай (Ярушевич), митр. прот. Георгий Петрович Георгиевский, прот. Александр Павлович Смирнов, Москва : Московская патриархия, 456 с.

References:

1. Balukh, VO, Kotsur, VP & Shkribliak, MV 2023, *Relihiyni chynnyk sotsiokulturnykh rozkoliv v ukrainskii istorii (The Religious Factor of Sociocultural Schisms in Ukrainian History.)*. Monohrafiia, Kyiv : VD "ADEF- Ukraina", 424 s.
2. Postanovy Pomisnogo Soboru UPTs (Resolutions of the Local Council of the Ukrainian Orthodox Church) 1991, *Shchodo relihiinoi sytuatsii na Ukraini ta z inshykh pytan tserkovnoho zhyttia (On the Religious Situation in Ukraine and Other Issues of Church Life)*, RISU, vid 03.11.1991. Dostupno : <https://risu.ua/postanovi-pomisnogo-soboru-upc-1991_n35534>. [20 Veresen 2025].
3. *Pravda o relyhii v Rossii (The Truth about Religion in Russia)* 1942, Red. kolehiia: mytropolyt Nykolai (Iarushevych), mytr. prot. Heorhyi Petrovych Heorhyevskiy, prot. Aleksandr Pavlovych Smyrnov, Moskva : Moskovskaia patryarkhiia, 456 s.

Прорецензовано / Reviewed

02.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.11.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-17

УДК 271.222(100+477)

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ ПРАВОСЛАВНИХ: СВІТОВА ПРАКТИКА ТА ДОСВІД УКРАЇНИ

А. Б. Атрощенко

Анотація.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вирішення проблеми духовних потреб суспільства, яке перебуває у процесі пошуку ідеалів і моделей самореалізації в нових умовах глобального інтерактивного простору. Кардинальні суспільно-політичні трансформації, що відбуваються останнім часом в українській державі, актуалізували інтерес до подій навколо відновлення автокефалії та можливості постанови помісної Православної Церкви в Україні.

Постановка проблеми. Безперечна зацікавленість дослідників виявляється до впливу загальних суспільно-політичних процесів на трансформацію православних інституцій, пов'язаних з розпадом атеїстичної радянської держави та проголошенням незалежності України. В наш час вона має не тільки теоретичне, а й суттєве практичне значення з огляду на її можливий вплив на хід суспільного життя як у світі, так і в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У концептуальному плані для вирішення завдань дослідження важливими є праці: провідних українських релігієзнавців: М. Бабія, І. Богачевської, В. Бондаренка, О. Бродецького, Т. Висоцької, І. Горохолінської, В. Єленського, С. Здіорука, Н. Іщук, А. Кислого, А. Колодного, Н. Кочан, В. Любащенко, О. Сагана, Л. Филипович, Ю. Чорноморця, С. Шкіль, А. Юраша та ін.; сучасних православних філософів, богословів, священників: Аристотеля Папаніколау, Девіда Гарта, Джона Пантелеїмона Мануссакіса, Йоана Зізіуласа, Кирила Говоруна, Пантеліса Калаїцидіса, Христоса Янараса.

Постановка завдання. Метою роботи є виявлення соціально-політичних чинників становлення автокефалії православних та з'ясування практичного досвіду визрівання автокефальних церков у Вселенському православ'ї, що дозволить краще зрозуміти перспективи Православної Церкви в реаліях сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Розглянуто формування ідеї автокефалії, що виникла разом з появою перших християнських громад, головними рисами яких визначилися територіальна і адміністративна відокремленість від інших православних церков та загальноцерковна єдність у Євхаристії. Простежено становлення автокефальних церков як церковно-політичного явища в історії світових імперій та національних держав. Проаналізовано соціально-політичні чинники в історії Української Православної Церкви та особливості визнання помісної автокефальної Православної Церкви в Україні в сучасних геополітичних умовах.

Висновки. Питання автокефальності православних завжди мало не лише еклезіальний, а й політичний підтекст, залежало від владно-політичних дій керівництва держав. Автокефалія, формально будучи внутрішньо церковним актом, крім канонічно-символічного, завжди мала велике державно-політичне та геополітичне значення. Унікальним явищем сучасного православного світу та становлення України як незалежної держави є проголошення автокефалії та надання Томосу Вселенським Патріархом Православній Церкві в Україні.

Ключові слова: автокефалія, Православна Церква в Україні, політичне богослов'я, євхаристія, державно-церковні відносини.

SOCIO-POLITICAL FACTORS IN THE FORMATION OF ORTHODOX AUTOCEPHALY: GLOBAL PRACTICE AND THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Andrii Atroshchenko

Abstract.

Relevance of the research is driven by the need to address the spiritual needs of a society that is in the process of searching for ideals and models of self-realization within the new conditions of the global interactive space. Fundamental socio-political transformations occurring recently in the Ukrainian state have actualized interest in the events surrounding the restoration of autocephaly and the possibility of establishing a local (pomisna) Orthodox Church in Ukraine.

Problem statement. There is an undeniable interest among researchers in the influence of general socio-political processes on the transformation of Orthodox institutions associated with the collapse of the atheistic Soviet state and the proclamation of Ukraine's independence. In our time, this issue carries not only theoretical but also significant practical importance, given its potential impact on the course of social life both globally and in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Conceptually, the following works are crucial for addressing the research objectives: studies by leading Ukrainian religious scholars such as M. Babiy, I. Bogachevska, V. Bondarenko, O. Brodetskyi, T. Vysotska, I. Horokholinska, V. Yelenskyi, S. Zdioruk, N. Ishchuk, A. Kyslyi, A. Kolodnyi, N. Kochan, V. Lyubashchenko, O. Sagan, L. Fylypovych, Yu. Chornomorets, S. Shkil, A. Yurash, and others; as well as works by contemporary Orthodox philosophers, theologians, and priests: Aristotle Papanikolaou, David Hart, John Panteleimon Manoussakis, John Zizioulas, Cyril Hovorun, Pantelis Kalaitzidis, and Christos Yannaras.

Research task. The purpose of the work is to identify the socio-political factors in the formation of Orthodox autocephaly and to clarify the practical experience of the maturation of autocephalous churches within Ecumenical Orthodoxy, which will allow for a better understanding of the prospects of the Orthodox Church in the realities of modern Ukraine.

Main material presentation. The formation of the idea of autocephaly is examined, which emerged alongside the first Christian communities. Their main features were defined as territorial and administrative separation from other Orthodox churches combined with universal church unity in the Eucharist. The formation of autocephalous churches is traced as a socio-political phenomenon in the history of world empires and nation-states. Socio-political factors in the history of the Ukrainian Orthodox Church and the peculiarities of the recognition of a local autocephalous Orthodox Church in Ukraine under modern geopolitical conditions are analyzed.

Conclusions. The issue of Orthodox autocephaly has always carried not only an ecclesial but also a political subtext, depending on the power-political actions of state leadership. While

formally being an internal church act, autocephaly—beyond its canonical and symbolic meaning—has always held great state-political and geopolitical significance. The proclamation of autocephaly and the granting of the Tomos by the Ecumenical Patriarch to the Orthodox Church in Ukraine is a unique phenomenon in the modern Orthodox world and the formation of Ukraine as an independent state.

Keywords: *autocephaly, Orthodox Church in Ukraine, political theology, Eucharist, state-church relations.*

Актуальність теми дослідження. Безсумнівно важливою для науки є проблема сучасного розуміння духовних потреб суспільства, яке перебуває у процесі пошуку ідеалів і моделей самореалізації в нових умовах глобального інтерактивного простору. Кардинальні соціально-економічні та суспільно-політичні трансформації, що відбуваються останнім часом в українському суспільстві і державі, торкнулись усіх сфер життя та надзвичайно підняли інтерес до подій навколо відновлення автокефалії та можливості постанови помісної Православної Церкви в Україні.

Постановка проблеми. Зацікавленість дослідників виявляється до впливу загальних суспільно-політичних процесів на трансформацію православних інституцій, пов'язаних з розпадом атеїстичної радянської держави та проголошенням незалежності України. В наш час вона має не тільки теоретичне, а й суттєве практичне значення з огляду на її можливий вплив на хід суспільного життя. Закономірно, що питання автокефалії розглядається в контексті розвитку Вселенського православ'я [2] і обговорюється з точки зору історичних здобутків та сучасних суперечностей, що відбуваються на теренах Української держави та поза її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання розвитку українського суспільства на основі православних цінностей висвітлені в роботах відомих релігієзнавців: М. Бабія, І. Богачевської, В. Бондаренка, О. Бродецького, Т. Висоцької, І. Горохолінської, В. Єленського, С. Здіюрука, Н. Іщук, А. Кислого, А. Колодного, Н. Кочан, В. Любашенко, О. Сагана, Л. Филипович, Ю. Чорноморця, С. Шкіль, А. Юраша та ін.

Заслуговує на увагу творчість сучасних православних філософів, богословів, священників, що відстежують богословські проблеми відповідно до реалій сьогодення. У роботах Йоана Зізіюласа, Христоса Янараса, Джона Пантелеймона Мануссакіса, Аристотеля Папаніколау, Девіда Гарта, Пантеліса Калаїцидіса та ряду інших православних мислителів відбувається подолання світоглядного консерватизму, що був характерний в попередні століття і успадкований багатьма сучасними православними богословами та священниками на пострадянському ґрунті. Роботи цих авторів набувають особливого значення як серед рядових віруючих, так і вищого духовенства, оскільки впливають на оновлення системи знань, моральних цінностей та практичних норм, відображаючи сучасне бачення православної ідентичності.

В основу роботи покладено методологічні підходи всесвітньо відомого українського богослова, архімандрита Кирила Говоруна [8, 9, 10], який активно займається питаннями політичного богослов'я. Поєднуючи академічну діяльність в університетах України, Швеції та США з богословськими дослідженнями, він аналізує актуальні та гострі політичні питання через призму сучасної православної теології, розвиваючи концепцію "публічної еклезіології". Для нас найбільш важливими є його роздуми з приводу взаємодії релігії та влади, ролі церкви в суспільстві, розвитку православ'я в сучасному світі, зокрема, в контексті надання Томосу та становлення автокефальної Православної Церкви в Україні. Кирило Говорун розглядає політичне православ'я як викривлення християнського віровчення, релігійної моралі та поведінки людини. Він критикує надмірне зближення церкви і держави та дає негативну оцінку заграванням церкви із секулярними ідеологіями. Шляхи виходу з проблем сучасної церкви він бачить у поверненні церкви євангельського етосу.

Постановка завдання. Сьогодні, як і раніше, проблема набуття автокефальної статусності Православною Церквою в Україні залишається не менш актуальною темою дискусій як у світській, так і в релігійних сферах. Становлення Українського Православ'я як специфічного культурно-історичного та соціально-політичного феномену набуває особливого значення для філософсько-релігієзнавчого дослідження. Тому метою роботи є виявлення соціально-політичних чинників становлення автокефалії православних та з'ясування практичного досвіду визрівання автокефальних церков у Вселенському

Православ'ї, що дозволить краще зрозуміти перспективи Православної Церкви в реаліях сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Автокефалія одне із найбільш архаїчних і суперечливих понять, що тривалий час використовується у східному християнстві і позначає самоочолювану помісну православну церкву. Теоретичним підґрунтям автокефалії є проблема визначення кордонів в середині самої церкви, які є суто умовними і зумовлені дилемою божественного та людського, священного і профанного, видимої і невидимої, конкретної та загальної церкви тощо. Ідея автокефалії виникла разом з появою перших християнських громад, які як іпостась церкви, у власний спосіб реалізували спільну еклезіальну природу на місцевому рівні. Ідея місцевої (конкретної) церкви на Християнському Сході, маючи власні історичні причини, взяла гору над ідеєю універсальності. Розмаїття місцевих громад раннього християнства сформувалося на основі потужних апостольських традицій [8].

Не менш важливою причиною розвитку автокефальних церков стало копіювання адміністративної політики Римської імперії. Вибудовування церковної ієрархії відбувалося за принципом винятковості. Автокефалія залишилася лише у окремих привілейованих громадах, які розташовувалися у адміністративних центрах Римської імперії, а решта втрачали свою незалежність на користь більш вищих. Врешті-решт автокефальними залишилися патріархати, які набули значних адміністративних функцій у великих областях [3].

Конкретна церква усе більше прив'язується до великої території у збиток власним місцевим особливостям та асоціюючись з надспільнотними структурами витіснила їхню рівність участі у природі церкви. Такими чином, на Християнському Сході Церква виявилася автокефальною, помісною, тобто територіальною. Головними рисами автокефальності визначилися територіальна та адміністративна відокремленість від інших православних церков. Автокефальні церкви користуються найбільшим ступенем самоврядування, є цілком самостійними у всіх питаннях, встановлених для православних церков і разом з тим взаємозалежні в єдиній Вселенській Церкві, тобто має природні обмеження, пов'язані із загальноцерковною єдністю. Духовною об'єднавчою силою Церква вважає присутність Бога та єднання з ним та усіма християнами, адже через Таїнство Причастя у православному храмі відбувається справжня Євхаристія [3].

Впорядкування церковного управління відбувається після затвердження християнства як панівної релігії в Римській імперії. Архієреї майже всіх помісних церков отримали титул патріархів, а устрій Вселенської Церкви визначився державно-політичним поняттям – пентархія (“п'ятивладдя” патріархів). Тому не можна не погодитися з позицією архімандрита Кирила Говоруна, про те, що уже в перші століття становлення Християнської Церкви відбувається трансформація автокефалії, яка полягала у поступовій втраті традиційних місцевих особливостей кожної громади і визрівання елітних релігійних об'єднань, що займали привілейоване місце в ієрархічних структурах одержавленої церкви. “Автокефалія, – на думку Кирила Говоруна, – з суто церковного явища перетворилася на церковно-політичне, і відтоді завжди таким залишалася. Її правила визначалися політичною логікою і регулювалися законами імперії” [10].

Уже між першими помісними церквами відносини були досить складними. За незалежними (автокефальними) кафедрами, такими як Олександрійська, Римська та Антіохійська закріпилася певна перевага над іншими митрополитами на Першому Вселенському Соборі. Ключову роль у становленні уже Константинопольського патріархату відіграла політика імператорів, що була пов'язана з заснуванням нової імперської столиці у Візантії. Через важливість положення Константинопольської Церкви в центрі імперії багато важливих справ обговорювалися за участю імператора, що зреалізувалися у перспективі у тісних стосунках імператора і патріарха та отримали назву цезарепаїзм. По мірі зміцнення Східної Римської імперії та за її підтримки зростав і вплив патріархату на столицю та околиці. За посилення державної влади у церковних питаннях Другий Вселенський собор збирається в Константинополі за ініціативи імператора Феодосія I. На соборі під впливом римської влади було підтверджено автокефалію Константинопольської Церкви, а патріарх зайняв друге місце по честі після Римського, оскільки Константинополь – “Новий Рим” став другою столицею імперії. Отримавши титул Вселенського, патріарх був піднесений вище навіть за більш давніх патріархів. IV Вселенський Собор, враховуючи значний підйом паломництва до

Святої Землі, визнав нову автокефальну Єрусалимську Церкву, виділивши її зі складу Антіохійської. А спірний 28-й Канон цього Халкідонського собору, який дозволяв розширення меж Константинопольського патріархату, сприяв розколу з Александрійським патріархатом. На цьому ж соборі із-за невдоволення втручанням імператорів в питання надання автокефалії прийнято правило, в якому зазначалося, що державна влада не має права втручатися у проголошення церковної автокефалії. Але не дивлячись на такі заборони у Післясоборний період до середини другого тисячоліття автокефалія еволюціонувала у фактор політичної ідентичності для держав [10].

У V столітті розпочався процес відокремлення від Антіохійського патріархату Грузинської Церкви та визнанням її автокефалії, яка неодноразово оспорювалася. Після створення першої слов'янської держави на Балканах Болгарії, оформилася Болгарська Церква, яку Константинопольський патріарх вимушений визнати внаслідок перемоги болгар над імперією. Після завоювання Константинополя латинянами Вселенський патріарх, перебуваючи в Нікеї, пішов на визнання Сербської Церкви [3].

Ослаблення Константинопольської Церкви під тиском тюркських завоювань наприкінці XIV століття та підписання Флорентійської унії в 1439 підштовхнуло до відокремлення Руської Церкви. Проголосивши себе “Третім Римом” Московське царство розглядало автокефалію власної Церкви як атрибут імперії. Без автокефальної церкви не було ідеологічного підґрунтя – інструменту для обожнення політичної влади, яке імітувало б Римську (Візантійську) імперію. Врешті самопроголошена у 1448 р. Московська Церква була визнана у 1589 році Константинопольським патріархом Єремією II. Визначальну роль тут відіграв Борис Годунов, який майже рік, утримуючи патріарха Єремію в “ув'язненні” підкупам, силою, тиском, обіцянками, змусив його вийти за межі своєї запланованої місії та висвятити Московського патріарха. Це й дозволило новому політичному центру запозичити імперську ідентичність від Константинополя практично без його згоди [7].

Історичні події, що відбувалися на Європейському континенті після Французької революції наприкінці XVIII століття змінюють орієнтири розумінні автокефалії. З падінням монархій та імперій постають питання націотворення та державотворення. Новоявлені національні рухи не мислили утвердження національної ідентичності та державної незалежності без набуття власної автокефальної церкви. Тому формування нового політичного світопорядку, для якого був характерний розпад великих імперій та формування нових незалежних держав, створюваних за національними принципом, суттєво вплинув на постановку питання ідентифікації Церкви як стратегічного пріоритету державних утворень та з'ясування методу відокремлення та формування нових незалежних помісних церков.

Для історії Нового часу було характерне явище самопроголошення автокефальних церков: Еладська (після здобуття Грецією незалежності від Османської імперії); Румунська та Болгарська (в процесі боротьби за здобуття державної незалежності). Лише Сербська Церква отримала автокефалію “канонічним” шляхом у 1879 р. після здобуття незалежності у 1878 р. У подальшому деякі автокефальні церкви (Еладська – 1850 р., Румунська – 1885 р, Болгарська – 1946 р.) під впливом геополітичних процесів у Східній Європі були визнані Константинопольським патріархом. У 1922 році Албанська Церква в межах незалежної Албанії також оголосила про свою автокефалію, що була визнана Константинопольською в 1937 році. У 1924 р. Константинопольський Патріархат, прагнучи зміцнити свої позиції та скориставшись зубожінням Російської Церкви після встановлення радянської влади, дарував автокефалію Польської Церкви [3].

Не дивлячись на те, що в XX-XXI століттях питання автокефальності стало чи не масовим явищем, загальноприйнятих канонічних норм проголошення та визнання автокефалії у Православній Церкві сьогодні немає. Зазвичай при вирішенні цього питання богослови посилаються на “канонічну традицію”. Вперше за багато часу це питання планували обговорити на Святому і Великому Соборі православної церкви на Криті у 2016 році, але воно так і не було внесено до порядку денного Собору.

Не без втручання держави відбулося становлення автокефальної церкви в Україні. Після офіційного хрещення Київської Русі князем Володимиром Церква Києва була включена до юрисдикції Константинопольського патріархату. Український церковний та громадський діяч, науковець Іван Власовський у своїй багатотомній роботі [6] доводить, що з Київської метрополії бере свій початок Українська православна церква – національна

Церква українського народу. Більше того києво-руські літописці вписують її до історії Вселенської Церкви та пов'язують з апостолом Андрієм Первозваним. Не маючи імперських амбіцій, київські князі не намагалися порушувати зв'язки з патріархом, але шукали власні шляхи розвитку державно-церковного життя. Ситуація змінилася із занепадом Києва після монголо-татарської навали у 1240 р. Політичним та церковним спадкоємцем Києва на українських землях вважало себе Галицько-Волинське князівство, яке згодом увійшло до складу Великого князівства Литовського. Боротьба за Київську митрополічну кафедру ускладнилася поглинанням Великого князівства Литовського католицьким Королівством Польщі після підписання Кревської унії у 1385 р.

Разом з тим на спадщину Києва заявило Велике князівство Московське. Владно-політичні амбіції Московії, що були спрямовані експансію Київської метрополії полягали в прагненні через автокефалію успадкувати слабнучу Візантію. Відносно самоврядування в Українській православній церкві, що було встановлене з висвятою митрополита Київського за підтримки козацтва, припинилося із занепадом Гетьманської держави. У 1686 році Українська церква була підпорядкована Московському патріархату. Унікальним явищем Московської церкви можна вважати злиття Церкви з державними інститутами влади. Ліквідація патріаршої влади та створення Святійшого Правлячого Синоду на чолі з оберпрокурором, що фактично виконував державницькі функції, перетворив Церкву на ідеологічний інститут імператорів, а автокефалія залишалася одним з атрибутів державності.

Після краху Османської, Австро-угорської та Російської імперій автокефалії для своїх церков були ініційовані деякими народами та національними урядами. Автокефалія починає ідентифікуватися не з монархом та імперією, а з народом та національною державною ідеєю. В період боротьби України за незалежність (1917–20 рр.) Українська православна церква утвердилася як автокефальна церква і прагнула отримати канонічне визнання свого статусу. Уряд Української Народної Республіки проголосив Українську церкву автокефальною під керівництвом митрополита Київського, а 1 січня 1919 року видав декрет, яким проголошував Українську Автокефальну Церкву незалежною від Патріарха Московського. У 1921 року в Києві під егідою радянської влади, у Софійському соборі розпочався Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор, який проголосив створення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) та обрав її першого митрополита Василя (Липківського). Хоча уже в 1930 р. Радянська влада заборонила діяльність даної Церкви.

У XX столітті багато соціальних спільнот потрапили в сферу “ідеологічних експериментів” на зразок побудови соціалізму для нових національних утворень, але Церква ще довгий час залишалася важливим духовно-моральним чинником формування суспільних інститутів. Автокефальні рухи, що народилися на залишках імперій, в теорії і на практиці доводили важливість місцевої автокефалії як атрибуту національної державності.

Друга світова війна внесла корективи у відносини держави та Російської Церкви, яка в умовах наростання Холодної війни стала розглядатися радянською владою як важливий політичний інструмент. Зміцнюючи зовнішньополітичні важелі впливу, Російська Церква визнає автокефальними Грузинську (1943 р.), Польську (1948 р.), Чехословацьку (1951 р.) та Православну Церкву в Америці (1970 р.). Ці кроки були спрямовані проти церковної влади Константинопольського патріарха, який заперечував можливість канонічного дарування автокефалії іншими церквами.

Із приходом до керівництва КПРС та державою Михайла Горбачова та запровадження ним політичного курсу перебудови у 1985–1991 роках в Радянському Союзі почали проглядатися суспільні трансформації. Їх наслідком стала лібералізація державної політики щодо релігії та Церкви та державно-церковних відносин. У 1988 року майже на державному рівні проводяться масштабні заходи з приводу святкування ювілею 1000-річчя Хрещення Русі. Радянська влада вживала заходів до того, щоб використати це загальнонародне свято для міжнародної пропаганди та впливу на релігійні кола за межами радянського блоку. Політичні зміни у керівництві держави та пошук нових шляхів для встановлення дипломатичних відносин з Ватиканом з іміджевих міркувань сприяли виходу із підпілля та державній реєстрації громад УГКЦ в 1989 р. [4].

Суттєві зрушення у релігійному житті України дали поштовх до розвитку автокефалістських настроїв у православному середовищі. Уже в серпні 1989 р. перша парафія

майбутньої УАПЦ вийшла з підпорядкування РПЦ. Разом з тим, в структурі РПЦ виділився Український екзархат – Українська православна церква. В грамоті Алексія II Патріарха Московського і всієї Русі від 25 жовтня 1990 р. предстоятелю УПЦ митрополиту Київському і всієї України Філарету зазначалося, що відтепер УПЦ є незалежною і самостійною в своєму управлінні. УПЦ в умовах перебудови переживала період відродження, відновлення національної ідентичності та формування власної церковної структури.

Проголошення незалежності Україною спонукало керівництво держави та Церкви до здійснення подальших кроків в напрямку автокефалізації Української Церкви. У жовтні 1991 р. Голова Верховної Ради України Л. Кравчук звернувся до Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II з проханням сприяти наданню автокефалії УПЦ. Але в цей же час спостерігається активізація керівництва РПЦ в напрямку збереження свого впливу на православні структури, що знаходилися на території новопроголошених незалежних республік, які РПЦ оголосило своєю канонічною територією. Український народ, який у своїй більшості позитивно сприйняв розпад радянської системи, зіткнувся з проблемами, передусім, пов'язаними з формуванням власної державності, з усіма її інститутами, в тому числі, і Церквою, та боротьбою за визнання їх в межах світової спільноти. Цілком очевидно, що така ситуація склалася саме через відсутність власного бачення соціокультурного та державного розвитку України у контексті загального релігійного відродження з його втратою первинного розуміння Церкви як духовної містичної установи, а не просто як певного соціального інституту.

Разом з тим у церковному житті також відбувається боротьба за інституційну самовизначеність. Митрополит Київський і всієї України Філарет, втративши шанси на московський патріарший престол, різко переорієнтувався на здобуття автокефалії для УПЦ. В результаті 25 червня на Всеукраїнському Православному об'єднавчому соборі було проголошено утворення Української Православної церкви Київського Патріархату (УПЦ КП) на чолі з Патріархом Мстиславом (Скрипником). Такі ідеї не були зреалізовані, якби вони не мали підтримки українського народу. При цьому керівництво незалежної держави відчувало певний дискомфорт від того, що найбільша церква в Україні підпорядковувалася зарубіжному центру в Москві, яка могла через церковну сферу здійснювати вплив на політичні процеси в Україні. Тому Президент України Л. Кравчук підтримав створення УПЦ КП та використовуючи міжнародні важелі впливу намагався вплинути на Патріарха Варфоломія з метою канонічного визнання новоствореної церкви. Архиєрейський собор у Харкові 27 травня 1992 р. прийняв рішення про зміщення Філарета з посади предстоятеля УПЦ, а на його місце був обраний митрополит Ростовський і Новочеркаський Володимир (Сабодан). Проте українська влада, діючи в законодавчому полі, заявила про невтручання в церковні справи, але продемонструвала прихильність до предстоятеля УПЦ КП митрополита Філарета, діяльність якого відповідала державотворчим процесам. При цьому відповідно до українського законодавства усі православні церкви вважалися легальними.

Політика багатовекторності президента Л. Кучми відобразилася і на релігійних та церковних питаннях. До його каденції сформувалася уся палітра протистояння в православному середовищі, тому він намагався однаково ставитися до усіх трьох очільників православних церков (УПЦ, УПЦ КП та УАПЦ), знижуючи конфліктогенність релігійного середовища. Підтримуючи тісні стосунки з Московським патріархом, Л.Кучма та інші державні діячі мали неодноразові зустрічі зі Вселенським владикою [4].

Значних зусиль для здобуття автокефалії православною церквою в Україні доклав президент Віктор Ющенко. Будучи глибоко переконаним у правильності своїх дій, Ющенко не зумів усвідомити усіх складностей процесу унезалежнення православних. Попередньо він контактує як зі Вселенським, так і з Московським патріархом, але основою для автокефалії вбачав лише УПЦ Київського патріархату, не враховуючи інтереси інших православних церков [4].

Єдиним президентом України, який не вбачав автокефалію Української Церкви, був В. Янукович. Він продемонстрував відверту позицію, спрямовану на підтримку УПЦ Московського патріархату. В цей час відчутними стали втручання РПЦ у діяльність православних церков в Україні та поширення наративів політичного проєкту російської федерації “русского мира” [4].

Після Революції гідності та початку президенства П. Порошенка активізувалися пошуки православними шляху до автокефалії. Порошенко, використовуючи досвід багатьох

церковних і політичних лідерів різних часів та заручившись підтримкою мільйонів православних українців, які прагнули до утвердження автокефалії, взявся за реалізацію політичного курсу до визнання світом власної Церкви як абсолютно необхідного атрибуту незалежної української держави [5 с. 49]. Президент розцінював Українську Церкву не лише як духовно-моральне середовище для формування української нації, а й як важливий чинник національного державотворення та участі держави у геополітичних процесах Західного світу, але і як протистояння впливу зі сторони РФ та Російської церкви. При цьому він сподівався і на покращення своєї політичної підтримки на майбутніх президентських виборах навесні 2019 року.

Президент і парламент України як представники верховної законодавчої і виконавчої влади звернулися до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православній Церкві в Україні. 11 жовтня 2018 року на засіданні Священного синоду Константинопольського патріархату відповідно до канонічних правил було відновлено Київську митрополію. На її базі Константинопольський патріарх, враховуючи запити українського суспільства, рішення Православного Об'єднавчого собору та чітку позицію державної влади, надав Томос, що засвідчував створення Православної церкви в Україні. Усі анафеми, які були накладені Московським патріархатом, були визнані політичними і які не мають реального сенсу в християнському світі.

Не дивлячись на суттєві зрушення у проведенні курсу унезалежнення Православної церкви в Україні, П. Порошенко, на думку В. Бондаренка та інших релігієзнавців [4], допустив суттєву політичну помилку, коли обмежив цю роботу з лідерами УПЦ, заручившись підтримкою лише двох єпископів з Московського патріархату. Священноначалля УПЦ МП у своїй переважній більшості на чолі з митрополитом Онуфрієм негативно відреагувало на проведення Об'єднавчого собору. А рішення Собору УПЦ від 22 травня 2022 року сприяло встановленню статусу невизначеності Церкви. Поглибили цей стан відчайдушні намагання Москви зберегти на українських землях Російську православну церкву, вигадуючи нову форму для УПЦ, а саме – незалежність у внутрішньому управлінні.

Безперечно останні соціально-політичні події, що відбуваються в світі та Україні, суттєво вплинули на молитовне спілкування церков у порядку честі. Російська православна церква виключила зі свого диптиха Константинопольську православну церкву (14 вересня 2018 року), а також Елладську (8 листопада 2019 року) і Кіпрську (20 листопада 2020 року) церкви у відповідь на визнання Православної Церкви в Україні. Як бачимо, тут яскраво проявилася ідеологія “російського світу”, адже РПЦ вважає Україну своєю територією, а УПЦ власною складовою. Така практика уже була відома в новітній історії і пов'язана з відновленням 1996 р. Вселенським Патріархом Варфоломієм I Естонської православної церкви. Московський патріарх Алексій II, який вважав Естонію частиною своєї канонічної території, тимчасово припинив канонічне спілкування з Вселенським Патріархом, але такі спекуляції церковної дипломатії Москви не мали успіху.

Отримавши Томос про автокефалію, ПЦУ, очолювана митрополитом Епіфанієм, розпочала діяльність, спрямовану на створення Священного синоду, синодальних установ, єпархіальної структури, розвитку міжнародних контактів, підготовки священства тощо. Але наразі ПЦУ має значну кількість проблем як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, частина з яких виникла внаслідок війни та відчайдушного спротиву Московської церкви.

Чинний Президент України В. Зеленський на початку своєї каденції дистанціювався від проблем релігійного та церковного життя, однак уже в 2022 р. він радикально переглядає своє ставлення до православних церков. Нова політика влади полягала у тому, щоб сприяти повному розриву УПЦ з Московським патріархатом. Для цього процесу створюється відповідна законодавча база, накладено санкції на частину єпископату та виселення симпатиків Москви з Києво-Печерської Лаври, СБУ проводить розслідування фактів колаборації представників УПЦ МП з агресором.

Висновки. Становлення автокефальних церков у Східному християнстві має свої особливості. Історія доводить, що для багатьох цей процес був болісними, тривалим в часі та часто супроводжувався конфліктами як у межах Православної Церкви, так і всього християнського світу. Питання автокефальності православних завжди мало не лише еклезіальний, але й політичний підтекст, залежало від владно-політичних дій керівництва держав. В новій історії початковим імпульсом до автокефалії завжди були християнські народи, які зуміли вдало скористатися суспільно-політичною ситуацією в країні. Адже

автокефалія, формально будучи внутрішньо церковним актом, крім канонічно-символічного, завжди мала велике державно-політичне та геополітичне значення.

Унікальними явищем сучасного православного світу є проголошення автокефалії та надання Томосу Вселенським Патріархом Православній Церкві в Україні. Таке переформатування православ'я продемонструвало дієвість Вселенського Патріарха, політизованість концепції "російського світу", поширюваної Московською патріархією та важливість автокефалії у становленні України як незалежної держави й українського народу, який зіткнувся з екзистенційними викликами, зумовленими агресією росії.

Список використаних джерел:

1. Brodestkyi, Oleksandr, Horokholinska, Iryna & Lahodych, Mykola 2020, 'Ukraine Orthodoxy Autocephaly: Social and Value Challenges', *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 40 : Iss. 9 , Article 3. p. 22-44.
2. Kuczara, Konrad 2024, 'Seeking a Path to Autocephaly for the Church in Ukraine. Relations with the Ecumenical Patriarchate (XX–XXI Century)', *Poiska akademia Umiejętności. Studia środkowoeuropejskie i baltanistyczne*, Tom 33, p. 139-158.
3. McGuckin, John Anthony 2020, *The Eastern Orthodox Church: A New History*, Yale University Press: New Haven and London 360 p.
4. Бондаренко, ВД, Висоцька, ТМ & Кушнірчук, ВА 2024, 'Автокефалія православних в Україні: головні актори в контексті історичної драми кінця ХХ– початку ХХІ століть', *Культурологічний альманах*, Вип. 1 (9), с. 4-14.
5. *Виступ Президента України у Верховній Раді щодо звернення до Вселенського Патріарха*, 2018, Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. (інформаційні матеріали), Київ, с. 47-50.
6. Власовський, І 1998, *Нарис історії Української Православної Церкви*, Репр. Вид. Нью-Йорк, 1955 р. т.1, Київ, 295 с.
7. Гудзяк, Б 1999, *Царгородський патріарх Єремія II, утворення Московського патріархату та церковні реформи в українсько-білоруських землях кінця 80-х років XVI століття*, Записки НТШ. Т. ССХХХVIII, Львів, с. 7-45
8. Кирило (Говорун), архімандрит, 2019, *Політичне православ'я*, Пер. з англ. Олексія Панича, Київ: Дух і літера, 152 с.
9. Кирило (Говорун), архімандрит, 2019, *Риштовання Церкви: В бік постструктуральної еклезиології*. Монографія, пер. з англ. Олексія Панича. Київ : Дух і Літера. 310 с.
10. Кирило (Говорун), архімандрит (n. d.), *Автокефалія та її український випадок*. Доступно: <https://lb.ua/society/2018/04/23/395913_avtokefaliya_ii_ukrainskiy.html/>. [1 Листопад 2025].

References:

1. Brodestkyi, Oleksandr, Horokholinska, Iryna & Lahodych, Mykola 2020, 'Ukraine Orthodoxy Autocephaly: Social and Value Challenges', *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 40 : Iss. 9 , Article 3. p. 22-44.
2. Kuczara, Konrad 2024, 'Seeking a Path to Autocephaly for the Church in Ukraine. Relations with the Ecumenical Patriarchate (XX–XXI Century)', *Poiska akademia Umiejętności. Studia środkowoeuropejskie i baltanistyczne*, Tom 33, p. 139-158.
3. McGuckin, John Anthony 2020, *The Eastern Orthodox Church: A New History*, Yale University Press: New Haven and London 360 p.
4. Bondarenko, VD, Vysotska, TM & Kushnirchuk, VA 2024, 'Avtokefaliia pravoslavnykh v Ukraini: holovni aktory v konteksti istorychnoi dramy kintsia KhKh– pochatku KhKhI stolit (Autocephaly of the Orthodox Church in Ukraine: Key Players in the Context of the Historical Drama of the Late 20th and Early 21st Centuries)', *Kulturolohichnyi almanakh*, Vyp. 1 (9), s. 4-14.
5. *Vystup Prezydenta Ukrainy u Verkhovnii Radi shchodo zvernennia do Vselenskoho Patriarkha (Speech by the President of Ukraine in the Verkhovna Rada regarding the appeal to the Ecumenical Patriarch)*, 2018, Osoblyvosti relihiinoho i tserkovno-relihiinoho samovyznachennia ukrainskykh hromadian: tendentsii 2010-2018 rr. (informatsiini materialy), Kyiv, s. 47-50.
6. Vlasovskyi, I 1998, *Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy (An Outline of the History of the Ukrainian Orthodox Church)*, Repr. Vyd. Niu-York, 1955 r. t.1, Kyiv, 295 s.
7. Gudziak, B 1999, *Tsarhorodskiy patriarch Yeremiia II, utvorennia Moskovskoho patriarchatu ta tserkovni reformy v ukrainsko-biloruskykh zemliakh kintsia 80-kh rokiv XVI stolittia (Patriarch Jeremiah II of Constantinople, the Formation of the Moscow Patriarchate, and Church Reforms in the Ukrainian-Belarusian Lands in the Late 1580s)*, Zapysky NTSh. T. SSKhKhKhVIII, Lviv, s.7-45.
8. Kyrylo (Hovorun), arkhimandryt, 2019, *Politychne pravoslavia (Political Orthodoxy)*, Per. z anhl. Oleksiia Panycha, Kyiv: Duh i litera, 152 s.

9. Kyrylo (Hovorun), arkhimandryt, 2019, *Ryshtovannia Tserkvy: V bik poststrukturalnoi ekleziolohii* (*The Scaffolding of the Church: Towards a Poststructural Ecclesiology*). Monohrafiia, Per. z anhl. Oleksiia Panycha, Kyiv : *Dukh i Litera*. 310 s.
10. Kyrylo (Hovorun), arkhimandryt (n. d.), *Autokefaliia ta yii ukrainskyi vypadok* (*Autocephaly and Its Ukrainian Case*). Dostupno: <https://lb.ua/society/2018/04/23/395913_avtokefaliya_ii_ukrainskiy.html/>. [1 Lystopad 2025].

Прорецензовано / Reviewed

25.11.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-18
УДК 2-1:37.014.52](477)

РЕЛІГІЄЗНАВЧА НАУКА ТА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

А. О. Кислий

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні наукова спільнота активно долучилася до вирішення питання релігієзнавчої науки та освіти в Україні. Ця тема стала предметом наукових дискусій для педагогів, філософів, богословів, державних діячів та самих релігієзнавців на багатьох конференціях, висвітлена у публікаціях в авторитетних журналах, захищених дисертаціях тощо. Актуальність досліджуваної проблеми є далеко не новою, а основні варіанти її вирішення спираються на сучасні теоретичні роздуми, які й досі не втратили ні значення, ні гостроти.

Постановка проблеми. Маючи суттєві теоретичні та практичні здобутки у царині релігієзнавства, наукове співтовариство шукає шляхи вирішення завдання власної самоідентифікації. Сьогодні більш важливими виявляються не постійні суперечки про межі проблемного поля науки про релігію та вироблення єдиної системи методологічного інструментарію, а й сам факт існування релігієзнавства у вітчизняному науковому та освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здобутки та проблеми релігієзнавчої науки та освіти в Україні висвітлені в кількох монографічних та особистих публікаціях, підготовлених співробітниками Відділення релігієзнавства ІФ НАН. Значну увагу аналізу особливостей становлення релігієзнавства в Україні у всіх його проявах приділили А. Колодний та Л. Филипович. Вітчизняні науковці В. Бондаренко, В. Єленський, М. Закович, О. Кисельов, А. Кислий, А. Колодний, Л. Филипович, Ю. Чорноморець, П. Яроцький та ін. окреслили коло проблем, з якими зіткнулося релігієзнавство уже на початкових етапах свого становлення в незалежній Україні та визначили головні тенденції його розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження актуальної проблеми становлення, сучасного стану та тенденцій розвитку релігієзнавчої науки та освіти в Україні в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Розглянуто особливості виникнення та становлення релігієзнавства в сучасній Україні. Релігієзнавча наука та освіта в незалежній Україні постала як закономірне явище на основі аналізу релігійних феноменів, успадкувавши організаційні та науково-методологічні підходи, що сформувалися в її історичному минулому. У галузі релігієзнавчої науки і освіти в Україні певний час відбувався період стабільного зростання як у інституційному сенсі, так і в плані контролю якості освіти та наповнення її змістовного багатства. Трансформаційні

процеси у сфері науки та освіти в Україні, що мають загальнодержавний характер і зумовлені її зовнішніми і внутрішніми політичними векторами розвитку уповільнили розвиток релігієзнавства у всіх його проявах.

Висновки. Отже, розвиток релігієзнавчої науки та освіти в Україні значною мірою залежить від загальної організації цієї сфери, її фінансування та суспільного престижу. Академічне дослідження і вивчення релігії це масштабна соціально-ціннісна потреба в накопиченні та передачі достовірних знань про релігію, що досягається релігієзнавчою наукою та освітою.

Ключові слова: релігієзнавство, релігієзнавча наука, релігієзнавча освіта, науковий атеїзм, богослов'я, релігійна освіта.

RELIGIOUS STUDIES AND EDUCATION IN UKRAINE: FORMATION, CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT TRENDS

Anatolii Kyslyi

Abstract.

Relevance of the research. Today, the scientific community is actively involved in addressing the issues of religious studies as a science and education in Ukraine. This topic has become a subject of scientific debate among educators, philosophers, theologians, public figures, and religious scholars themselves at numerous conferences; it is also highlighted in publications in reputable journals, defended dissertations, etc. The relevance of the problem under study is by no means new, and the main options for its solution are based on modern theoretical reflections that have lost neither their significance nor their urgency.

Problem statement. Possessing substantial theoretical and practical achievements in the field of religious studies, the scientific community is searching for ways to resolve the task of its own self-identification. Today, the fact of the existence of religious studies within the national scientific and educational space proves to be more important than constant disputes over the boundaries of the problem field of the science of religion or the development of a unified system of methodological tools.

Analysis of recent research and publications. The achievements and problems of religious studies as a science and education in Ukraine are highlighted in several monographs and individual publications prepared by the staff of the Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. Significant attention to the analysis of the peculiarities of the formation of religious studies in Ukraine in all its manifestations was paid by A. Kolodny and L. Fylypovych. Domestic scientists V. Bondarenko, V. Yelenskyi, M. Zakovich, O. Kyselov, A. Kyslyi, A. Kolodny, L. Fylypovych, Y. Chornomorets, P. Yarotsky and others. outlined a range of problems that religious studies faced at the initial stages of its formation in independent Ukraine and identified the main trends in its development.

Research task. The purpose of the article is to study the urgent problem of the formation, current state, and development trends of religious studies as a science and education in Ukraine in modern conditions.

Main material presentation. The peculiarities of the emergence and formation of religious studies in modern Ukraine are considered. Religious studies as a science and education in independent Ukraine emerged as a natural phenomenon based on the analysis of religious phenomena, inheriting organizational and scientific-methodological approaches formed in its historical past. In the field of religious studies science and education in Ukraine, there was a period of stable growth for some time, both in the institutional sense and in terms of quality control of education and the enrichment of its content. Transformational processes in the sphere of science and education in Ukraine, which are of a national nature and driven by its external and internal political vectors of development, have slowed down the development of religious studies in all its manifestations.

Conclusions. Thus, the development of religious studies as a science and education in Ukraine largely depends on the general organization of this sphere, its funding, and social prestige. The academic research and study of religion represent a large-scale social and value-based need for the accumulation and transfer of reliable knowledge about religion, which is achieved through religious studies as a science and education.

Keywords: religious studies, religious education, scientific atheism, theology, religious education.

Актуальність теми дослідження. Останні декілька десятиліть наукова спільнота активно долучилася до вирішення проблеми становлення релігієзнавчої науки та освіти в Україні. Цим питанням найбільш цікавилися педагоги, філософи, богослови, юристи і, звичайно, релігієзнавці. Воно стало предметом наукових дискусій на багатьох конференціях, висвітлено у публікаціях в авторитетних журналах, захищених дисертаціях тощо. Актуальність досліджуваної проблеми є далеко не новою, а основні варіанти її вирішення спираються на сучасні теоретичні роздуми, які й досі не втратили ні значення, ні гостроти.

Постановка проблеми. Не дивлячись на практичні здобутки у цій царині, наукове співтовариство релігієзнавців, шукає шляхи до консолідації та власної самоідентифікації. Дискусійними та проблемними залишаються найважливіші методологічні питання розуміння оптики стосовно аналізу релігійних ідей і практик. Зрозуміло, що релігієзнавство по-різному розвивається в окремих частинах світу, але свої особливості воно має і в системі вищої освіти в Україні. Сьогодні більш важливими виявляються не постійні суперечки про межі проблемного поля науки про релігію та її взаємозв'язків з іншими галузями знань, вироблення єдиної системи методологічного інструментарію, а й сам факт існування релігієзнавства. Останні події, що відбуваються у вітчизняному науковому та освітньому просторі, засвідчують про виникнення загрози втратити релігієзнавством свого місця у цій сфері і як навчальної дисципліни, і як спеціальності по підготовці фахівців-релігієзнавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здобутки релігієзнавчої науки України років незалежності висвітлені в колективній монографії “Академічне релігієзнавство України. Історія і сьогодення” [2], яку підготовлено співробітниками Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ. Аналізу феномену релігієзнавства присвячує свою монографію [9] А. Колодний. Автор намагається показати власне бачення природи релігієзнавства та його співвідношення з атеїзмом та теологією. Як багаторічний керівник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ професор А. Колодний розглядає здобутки співробітників наукової установи та Української Асоціації релігієзнавців, окреслює перспективи розвитку релігієзнавства, наголошує на обов'язковості його вивчення у вищій школі.

Вітчизняні науковці В. Бондаренко, В. Єленський, М. Закович, О. Кисельов, А. Кислий, А. Колодний, Л. Филипович, Ю. Чорноморець, П. Яроцький та ін. окреслили коло проблем, з якими зіткнулося релігієзнавство уже на початкових етапах свого становлення в незалежній Україні. При цьому можна констатувати, що більшість з них стосуються усіх гуманітарних та соціальних наук.

Фундаментальним дослідженням історії становлення вітчизняного релігієзнавства, що охоплює період від Київської Русі до проголошення Україною своєї незалежності, є колективна монографія “Релігієзнавча думка України другого тисячоліття” [10]. Це перша книга проєкту “Релігієзнавство України”, в якій автори, звертаючись до історії вітчизняної релігієзнавчої думки, розкривають логіку формування академічних підходів до вивчення релігійних феноменів. До дослідження увійшли роботи відомих і призабутих українських вчених, які працювали на теренах сучасної України та за її межами, формуючи єдиний фундамент для сучасного релігієзнавства України як самостійної галузі наукових знань і як окремої навчальної дисципліни.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження актуальної проблеми становлення, сучасного стану та тенденцій розвитку релігієзнавчої науки та освіти в Україні в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Релігієзнавство як міждисциплінарний проєкт спрямований на вивчення релігії як суспільно-історичного явища починає формуватися із середини XIX ст. в Західній Європі та Північній Америці. Серед засновників релігієзнавства можна назвати М. Мюллера, Ш. де ля Соссе, К. Тіле, О. Пфлейдерера, Н. Зедерблома, М. Шелера, М. Вебера, М. Еліаде, Р. Отто, Р. Белла, П. Бергера та ін. Знайомство з їхніми працями, що були частково перекладені на російську мову, сприяло зародженню науки про релігії і на вітчизняному ґрунті. Уже сам факт існування робіт, що визначили об'єктом дослідження релігію та різні форми її прояву, надихали вітчизняних вчених на подібні розвідки. При цьому становлення академічних підходів до вивчення релігії на теренах України має свої особливості, що визначалися широким представленням сфери православної богословської думки та релігійної філософії, яка була в пріоритеті до 30-х років

XX століття.

В Радянській Україні було вироблено своєрідне розуміння предмета, цілей, завдань та методології наукового вивчення релігії. Його визрівання відбувалося у напрямку вирішення таких першочергових теоретичних (ідеологічних) завдань, як: критика релігійних вірувань через наукові факти, логічні суперечності та історичні дослідження; вивчення ролі релігії у суспільстві, її зв'язку з класовою боротьбою, пануванням певних ідей та її впливу на свідомість людей; пропаганда атеїстичних поглядів тощо. Атеїзм як система поглядів, що базується на матеріалістичній концепції розуміння світу, піддає критичному аналізу релігію та діяльність релігійних організацій та, базуючись на окремих філософських та природничо-наукових працях, доводять соціальну історичну неспроможність релігії. Науковий атеїзм (т.з. радянське релігієзнавство) в Україні розвивався в науковій та освітній царині, утвердився і набув інституційності, маючи найбільш помітний ідеологічний штамп серед усіх гуманітарних та соціальних наук, оскільки перебував під сильним впливом офіційної ідеології радянської доби.

Після розпаду Радянського Союзу ідеологічна доктрина КПРС залишилася без адміністративного ресурсу. Так інститути та кафедри навчальних закладів та наукових установ, що до цього носили назву “Наукового атеїзму”, стали іменуватися інститутами, відділеннями та кафедрами релігієзнавства і, відповідно, фахівці у галузі наукового атеїзму – релігієзнавцями та займатися релігієзнавчими дослідженнями.

Можна було б не акцентувати увагу на цьому етапі в історії розвитку вітчизняного релігієзнавства, але слід констатувати, що воно успадкувало радянську традицію дослідження релігії в її історичних та соціальних виявах, а більшість вітчизняних сучасних провідних релігієзнавців формувалися і постали як фахівці саме в таких умовах [7, 8, 9, 10]. При цьому, не дивлячись на заідеологізованість релігієзнавчих досліджень радянської доби і перших років становлення незалежної України, з'являються і ґрунтовні праці таких вітчизняних науковців, як: М. Бабій, І. Богачевська, В. Бондаренко, О. Бучма, А. Гудима, Є. Дулуман, В. Єленський, М. Закович, Ю. Калінін, А. Колодний, Л. Конотоп, П. Косуха, П. Кралюк, О. Крижанівський, Б. Лобовик, В. Лубський, В. Любашенко, І. Мозговий, Г. Надтока, О. Недавнія, В. Нічик, О. Онищенко, П. Панченко, В. Пашенко, С. Плохій, М. Рибачук, О. Саган, О. Сарапін, П. Саух, Н. Стоколос, В. Суярко, В. Танчер, В. Ульяновський, Л. Филипович, В. Фоміченко, А. Черній, П. Яроцький та ін.

Однією з нагальних тенденції розвитку релігієзнавства в Україні, яке збігалось із непростими внутрішніми трансформаціями після світоглядних та політичних змін у суспільстві, стало знайомство із сучасною західною наукою про релігію, яка продемонструвала різноманітність методологічних підходів та методичних засобів вивчення релігійних феноменів, відображених в роботах провідних вчених. При цьому ідентифікація вітчизняного релігієзнавства відбувалася шляхом відмежування від наукового атеїзму та подальшого протиставлення себе богослов'ю. Академічне релігієзнавче товариство з великим завзяттям взялося за окреслення спектру теоретико-методологічних підходів до вивчення релігії, визначається щодо об'єкту, предмету, методів і понятійного апарату релігієзнавства. Загалом завдяки творчому ентузіазму науковців-релігієзнавців світ побачило багато, переважно якісного ґатунку, монографій, брошур, тисячі статей, опублікованих в часописах і наукових збірниках, тез та доповідей, виголошених на численних конференціях та круглих столах, організованих співробітниками Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ, Державного комітету України у справах релігій та за участі науковців з профільних кафедр університетів України. Різноманіття думок і позицій науковців, що визріли на основі аналізу унікальності релігійного життя українського суспільства, яке стрімко змінюється, знайшли своє відображення в багатьох видруках, що раніше не мали жодного шансу бути оприлюдненими.

Відомо, що з проголошенням незалежності України релігія і церква отримали новий статус в суспільстві. До релігії звернулося багато людей, заявивши про важливість релігійної віри в їхньому житті. Для українців ставлення до релігії – це не лише духовно-моральне питання, що має містико-сотеріологічну основу, а й значущий аспект історичної традиції та соціальних пошуків нових шляхів національного розвитку. Соціологічні дослідження, проведені Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, засвідчують, що в молодій державі розгорнули діяльність до 100 конфесій і тільки за період з 1992 по 2000 рік кількість релігійних організацій зросла більше, ніж на десять тисяч (12962

громади – 1992 р.; 23400/1094 – 2000 р.). У церкви виникає потреба у священниках, які були б готові задовольняти запити вірян, виконувати культову та позакультову діяльність. Релігійні спільноти продемонстрували свої наміри активізувати роботу в просвітницькій, навчально-виховній, культурній та інших суспільних сферах. До цього процесу на законотворчому рівні долучилася й держава, а різні суспільні інститути встановили відносини з релігійними організаціями.

Попит на знання про релігію став як ніколи актуальним, а перед релігієзнавцями постало завдання не лише теоретичного (частково ідеологічного), а й практичного характеру, що полягало у підготовці фахівців для аналізу та аналітичної оцінки нових релігійних явищ та процесів. Протягом першого десятиліття релігієзнавство активно розвивається як в науковому, так і освітньому сенсі. До науково-дослідницької сфери релігієзнавства підключилася вузівсько-викладацька робота. У провідних університетах України відкривається спеціальність “Релігієзнавство”, яка користується попитом серед молоді (абітурієнтів), яка забажала глибше познайомитися із світоглядними особливостями релігії, і це, відповідно, вимагало необхідного рівня професорсько-викладацького складу кафедр для надання якісної освіти. До підготовки фахівців із релігієзнавства долучилися десятки університетів, інститутів, факультетів, були створені профільні кафедри, що забезпечували випуск спеціалістів, а згодом бакалаврів, магістрів та докторів філософії. Процес інституалізації релігієзнавчої науки та освіти в Україні охопив усі ланки підготовки – від бакалавра до доктора наук. Провідними центрами стали університети в містах: Київ, Львів, Чернівці, Тернопіль, Донецьк, Полтава, Житомир, Одеса, Севастополь, Острогожськ тощо.

Релігієзнавчі дисципліни традиційно викладаються для студентів практично усіх спеціальностей як гуманітарних, так і технічних. Вони сприяють формуванню критичного, неупередженого підходу до релігії, культури толерантності та міжконфесійного діалогу. Для українського суспільства, де світоглядний плюралізм і міжконфесійні взаємини набувають особливої ваги, це має надзвичайно важливе просвітницьке і морально-виховне значення. А. Колодний відзначає активний, цілеспрямований, закономірний процес інтенсивного становлення релігієзнавства в незалежній Україні як окремої сфери наукового знання та освіти у всьому різноманітті його дисциплінарних утворень [8].

Разом з тим уже з перших років функціонування вітчизняного релігієзнавства виявилися труднощі та проблеми, які актуалізували увагу академічної спільноти. Підготовка наукових кадрів, де визначальну роль відігравала аспірантура, стала масовим явищем. Про бажання отримати науковий ступінь кандидата наук з релігієзнавства заявило багато з тих, хто вивчав гуманітарні та суспільні науки в університеті. При цьому навчання в аспірантурі не передбачало поглибленого вивчення спеціальних релігієзнавчих дисциплін та отримання необхідних компетентностей для проведення продуктивних дисертаційних досліджень у цій царині, обмежившись складанням вступних іспитів та кандидатського мінімуму. В значній мірі поглиблення знань з релігієзнавства, опанування методикою та методологією науково-пошукової роботи відбувалось завдяки самоосвіті та консультаціям наукового керівника. Результати дисертаційних досліджень базувались не на досвіді “живого спілкування” з об’єктом дослідження, а на основі гіпотез та висновків попередніх наукових робіт. Рідко хто з молодих науковців брався за реально гострі та актуальні наукові проблеми, які здатні привернути увагу, розпочати дискусію не лише у вузькому колі фахівців, а й бути ціннісно-важливими у суспільному середовищі, формуючи уявлення про релігію та її вплив на розвиток сучасного світу і людини [4].

Інтенсивне вивчення відомої класичної релігієзнавчої літератури, що спостерігалось на початкових етапах становлення вітчизняного релігієзнавства, дещо сповільнилось. Знайомство з навчальними програмами з вивчення релігії у провідних університетах світу, всесвітньо визнаними енциклопедіями, підручниками, монографіями, працями відомих вчених лишається малодоступним. Сучасні дискусії, які стосуються фундаментальних проблем еволюції релігії в сучасному світі, часто проходять без участі української релігієзнавчої спільноти. Багато відомих праць останніх десятиліть, які є настільними для релігієзнавців західних університетів, залишаються поза увагою з причин незнання іноземної мови чи браком доступу до такої літератури [4]. Наразі в наших бібліотечних фондах, якщо і є така література, то вона перекладена на російську мову, а україномовні переклади, наприклад, завдяки такому видавництву як “Дух і Літера”, лише почали поповнювати інтелектуальну скарбничку.

Усе більше схиляємося до думки, що старше покоління релігієзнавців, виконуючи свою, перш за все, науково-методологічну та організаційну функції очікує, що молоді освічені релігієзнавці із гарним знанням іноземних мов, зможуть не лише осмислити глибинні пласти релігійних феноменів, але й презентувати результати власних досліджень для світового загалу. Тому бажаним бачиться видрук наукових робіт іноземною мовою у виданнях, що індексуються у найбільш відомих бібліографічних та реферативних базах Scopus та Web of Science, що дозволить популяризувати здобутки українських релігієзнавців на міжнародному рівні [1].

Суттєво змінився і сучасний стан релігієзнавчої освіти. Серед релігієзнавців почалося досить широке обговорення питання про переведення у 2010 р дисципліни “Релігієзнавство” з переліку обов’язкових нормативних дисциплін закладів вищої освіти України до вибіркових. Перспектива штучно створених умов обмеженого доступу до релігієзнавчих знань у вітчизняному освітньому просторі була зрозумілою – це зменшення кількості академічних годин та суттєве скорочення професорсько-викладацького штату на кафедрах і закономірно стагнація досить перспективної, на нашу думку, спеціальності “Релігієзнавство” у поліконфесійній країні. Аргументи з приводу того, що релігієзнавство як одна з найважливіших складових сучасного соціально-гуманітарного знання має бути обов’язковою ланкою у класичній університетській освіті залишились лише на папері. Не вплинули на освітню політику й доводи з необхідності фахових досліджень та ознайомлення українського суспільства із особливостями сучасних світоглядних орієнтирів, що можуть стати причиною непорозумінь та конфліктів, породжених на релігійному ґрунті. І сьогодні в умовах війни ми бачимо, наскільки в ідеології “російського світу” релігія та церква використовуються як маркер у протиставленні “Свій” – “Чужий”. Без ґрунтового вивчення релігієзнавчих дисциплін студентами хоча б гуманітарних спеціальностей майбутні фахівці не отримають об’єктивної інформації про сутнісні основи релігії та її реальний вплив на суспільно-політичні процеси у сучасному світі. Зацікавленість у таких знаннях напевне матимуть і представники різних релігійних організацій як для створення інтелектуального ресурсу серед однодумців, так і критичного сприйняття соціальної дійсності.

Слід вказати, що в сучасній Україні відбувається генерування нових релігійних явищ світового масштабу. Останнім часом релігійні процеси тут протікають досить суперечливо, супроводжуються гучними місцевими скандалами та конфліктами, що пов’язані з самовизначенням вірян та релігійних громад. Становлення новоутвореної Православної Церкви в Україні, проблема юридичного статусу та діяльності Української Православної Церкви (Московського Патріархату), участь різних релігійних організацій та окремих священиків (Службою безпеки України відкрито більше 200 кримінальних проваджень проти священиків УПЦ (МП), які в різній мірі служили на стороні росії; 40 – уже отримали реальні терміни) в складних суспільно-політичних подіях в Україні, що спричинені агресивною війною російської федерації, виступають як одні з найбільш актуальних тем для нинішніх і майбутніх досліджень. Розгортання релігійної сфери в Україні відбувається в умовах збереження своєрідних традиційних поліконфесійних відносин та унормування державою толерантних взаємин між православ’ям, католицизмом, протестантизмом та іншими релігіями. До того ж такі проблеми, як релігія і економічна поведінка сучасної людини, релігія і нерівність, релігія і війна, релігія і насильство, релігія і сексуальність, релігія і міграція, релігія і здоров’я, релігія і спорт тощо потребують наукового осмислення.

На жаль, цілеспрямована робота з підготовки бакалаврів-релігієзнавців для багатьох закладів вищої освіти була не досить вдалою. Перед професорсько-викладацьким складом кафедр, що забезпечували освітні програми, та випускниками спеціальності поступово постала низка проблем, які унеможливлювали якісний розвиток освітнього процесу у цій царині. Серед них: можливість працевлаштування та професійної самореалізації фахівців-релігієзнавців; скорочення фінансування релігієзнавства як науки та підготовки наукових кадрів; тотальне зменшення бюджетного замовлення вступників та переведення спеціальності на комерційну основу; виведення дисципліни “Релігієзнавство” з переліку обов’язкових у закладах вищої освіти; скорочення предметів духовно-морального спрямування у школі та ін. [5].

Необхідно констатувати, що уже в 2022/2023 н. р. про набір на підготовку бакалаврів за спеціальністю “Релігієзнавство” заявили лише два університети – Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Національний університет

“Чернігівський колегіум” імені Т. Г. Шевченка. Останній, де гарантом освітньої програми виступив автор статті, вперше здійснив набір студентів на дану спеціальність. Наразі на 2025/2026 н. р. на бакалаврські освітні програми приймають вступників лише чотири університети. За даними сайту Вступ. ОСВІТА.UA [3] було зареєстровано 76 заяв на стаціонар та 11 – на заочну форму навчання. Рекомендовано до зарахування один студент державного замовлення та чотири студенти за контрактною формою навчання в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та відповідно три студенти-бюджетники та один студент на навчання на комерційній основі на спеціальність “Релігієзнавство (історія релігії)” в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка.

З магістерськими освітніми програмами ситуація видається не набагато кращою. У 2025/26 н.р. підготовку магістрантів продовжували 6 університетів. Про бажання навчатися на денній формі за спеціальністю заявило 47 бажаючих, на заочній – 77. Зарахованими на освітні програми залишились 6 магістрантів бюджетної форми навчання та 11 за кошти фізичних чи юридичних осіб, відповідно на заочній формі навчання здобувачами на комерційній основі стали 57 осіб [3].

Одним з актуальних питань для науковців та частини українського суспільства постало питання не лише релігієзнавчої, а й релігійної науки та освіти в Україні, тобто узгодження світської та релігійної освітніх систем, що передбачало впровадження християнської етики чи інших предметів духовно-морально змісту в системі середньої освіти, а у закладах вищої освіти – теології (богослов'я). А також відкриття приватних навчальних закладів під опікою церкви, отримання ними державної ліцензії для надання освітніх послуг та підготовки здобувачів на усіх освітніх рівнях – від бакалаврів до докторів філософії зі спеціальності “Богослов'я”; створення спеціалізованих рад для захисту докторів наук із даної спеціальності та прирівнювання богословських наукових ступенів до державних [6].

Завдяки ініціативній діяльності зацікавлених релігійних і громадських діячів та за участі представників влади більшість запропонованих варіацій розвитку релігійної освіти були реалізовані. Якщо предмети духовно-морального спрямування було вилучено з програм середньої школи, то нова галузь знань і спеціальність “Богослов'я” виявилася досить перспективною. Наразі цією освітньою сферою в Україні опікуються не лише духовні навчальні заклади, а й державні та приватні (засновані різними релігійними організаціями), які пройшли акредитацію та отримали ліцензію на підготовку бакалаврів, магістрів та докторів філософії з богослов'я.

Результати вступних [3] кампаній засвідчують про позитивне значення спільної роботи церкви й освітніх структур у підготовці богословів, адже про свої наміри навчатись на цій освітній програмі заявили сотні абітурієнтів, що в багато разів більше, ніж бажаючих навчатися за спеціальністю “Релігієзнавство”. Тобто вивчення релігійних феноменів у системі вищої освіти суттєво змістилося з позиції академічного релігієзнавства до конфесійного богослов'я. Вважається, що релігієзнавство не конкурує з богослов'ям по ряду різних причин, починаючи від об'єкту дослідження, обраних методів, поставлених завдань та отриманих результатів. Але насправді виявляється, що релігієзнавство не тільки вимушене протиставляти себе богослов'ю, а постійно позиціонувати себе окремо від богослов'я, з одного боку, а з іншого – доводити необхідність світських методів дослідження релігії, перебуваючи тут у більш складній ситуації, ніж інші гуманітарні науки. Звідси виходять два можливих та різних підходи: наукове або академічне та конфесійне або богословське вивчення релігії.

Для багатьох релігієзнавців постає закономірне питання: чи може бути конфесійне релігієзнавство? Межа між конфесійним та світським релігієзнавством є досить тонкою. Коли дослідження релігії стає науковим, воно перестає бути конфесійним, а самі дослідники абстрагуються від своїх релігійних переконань. Безперечно дослідження з конфесійного релігієзнавства буде цінними переважно в межах власної релігії. Нині багато дослідників позиціонують себе як конфесійні релігієзнавці, що зближує їхні праці з богослов'ям. Не можна не помітити, що дослідження релігієзнавців в царині власних конфесійних вподобань це здебільшого досить серйозні наукові роботи, хоча іноді мають і апологетичний характер. Тепер, коли університетською спеціальністю та дисципліною в Україні вже стало богослов'я, не виникає гострих суперечностей та проблем між конфесійним та світським богослов'ям. Більше того деякі докторські дисертації виявились цінними як для релігієзнавства, так і богослов'я, а дисертанти отримали дипломи доктора наук з двох спеціальностей –

релігієзнавства і богослов'я. Тому актуальним залишається питання конкурентності (неконкурентності) релігієзнавчої (академічної, світської) та релігійної (богословської) науки та освіти в Україні та їх ролі в осмисленні релігійних феноменів.

Сучасна релігієзнавча наука та освіта в Україні перебувають у стані трансформації, вектори якої визначаються як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. З одного боку, відбувається її реформування з метою інтеграції з європейською системою і цей процес триває не перший рік. З іншого боку – поступові зміни науки та освіти, їх змісту та внутрішнього наповнення відповідно до вимог ринку праці та професійного співтовариства, які прямо чи опосередковано залучені до процесу надання освітніх послуг.

Як не прикро констатувати, сучасне вітчизняне релігієзнавство, особливо в освітній сфері, знаходиться як не на стадії згасання, так стагнації. Тому вважаємо, що релігієзнавча спільнота повинна колективними зусиллями прагнути до відновлення своєї інституційної статусності як мінімум через інформування органів державної влади та суспільства у цілому у важливості вивчення релігійних явищ. До цього процесу мають долучитися Міністерство освіти і науки України, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, Національна академія наук України тощо. Без підтримки релігієзнавчої науки та освіти зі сторони держави ми можемо втратити цю інтелектуальну царину у тій формі, як вона існувала до сьогодні. Реформатори Міністерства освіти і науки України, переймаючи світовий, навіть найкращий досвід, повинні враховувати особливості українського минулого, сьогодення та звичайно планувати майбутнє таким чином, щоб не лише зберегти, а й примножити ті надбання, які так болісно народжувалися і які досить легко втратити. Адже ця надзвичайно важлива сфера інтелектуального розвитку суспільства, що формувалася в умовах державного політичного контролю та підтримки в минулому, лише почала перелаштуватися на комерційні основи. Наразі в нашій країні важко знайти фізичних чи юридичних осіб, бажаючих фінансово опікуватися науковими дослідженнями чи підготовкою фахівців в цій сфері. Тому наразі релігієзнавча наука та освіта функціонують здебільшого завдяки особистому ентузіазму окремих вчених та декількох академічних спільнот, які сприяють кооперації діяльності вітчизняних релігієзнавців, зокрема вузівських.

Перспектива продуктивного розвитку релігієзнавством відшукується в сучасній культурі, де радикально змінюється сама природа релігії, характер релігійної свідомості, форми релігійного життя, місце і роль релігії в житті індивідів, людських спільнот і суспільств, формується новий тип релігійності. Масова культура, світоглядний плюралізм, моральний нігілізм і навіть трагічна концепція “Смерті Бога” не змогли і не зможуть припинити релігійні пошуки сучасного людства, яке завжди зверталося до витоків духовності в надії відшукати вірну життєву дорогу, знайти відповіді на екзистенційні питання, подолати кризові проблеми, що зумовлені сучасними суспільно-політичними реаліями [11].

Релігієзнавство як наука має задовольняти вимогу загальнозначимості, яка виконується в координатах суб'єкта, що в своїй дослідницькій роботі дотримується правил здобуття наукового знання (принципи, методи, організація). Для нього як будь-якого фахівця, звичайно, обов'язковою умовою є наукова компетентність, ерудиція та володіння дослідницькими процедурами. На сьогодні релігієзнавці як професіонали виступають в основному в іпостасях дослідника, викладача та експерта. Релігієзнавці можуть запропонувати експертизу суспільно-релігійних процесів, посередництво у попередженні й розв'язанні конфліктів та забезпечення якісної гуманітарної релігієзнавчої освіти. Тому основним питанням залишається не стільки “межі залученості” релігієзнавців у релігійні процеси, як здатність суспільства до усвідомлення необхідності компетентних фахівців для аналізу релігійних явищ.

Висновки. Отже, розвиток релігієзнавчої науки та освіти в Україні великою мірою залежить від загальної організації цієї сфери, її фінансування та суспільного престижу. Наукове дослідження і академічне вивчення релігії це не особистісне покликання, а масштабна соціально-ціннісна потреба в накопиченні та передачі достовірних знань про релігію, що досягається релігієзнавчою наукою та освітою. Затребуваність у релігієзнавстві є нагальною та перспективною, оскільки в українському суспільстві завжди була, є і буде потреба в адекватному розумінні релігії, її історичного становлення і соціальної функціональності. Вивчення релігієзнавчих дисциплін дозволяє реалізувати освітні та

морально-виховні цілі у вищій школі, а урізноманітнення та ускладнення релігійного життя в Україні та світі вимагає постійного моніторингу, аналізу та експертної оцінки релігієзнавцями.

Список використаних джерел:

1. Fylypovych, L, Babinov, Y 2015, 'History of Scientific Study of Religion and current state of Religious Studies in Ukraine', In *Tomáš Bubík, Henryk Hoffmann (Eds.), Studying Religions with the Iron Curtain Closed and Open. The Academic Study of Religion in Eastern Europe*, Leiden: Brill Publishing House, pp. 239-275.
2. Академічне релігієзнавство України. Історія і сьогодення 2006, Колективна монографія до п'ятнадцятиріччя Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ, *Українське релігієзнавство*, № 40, Київ, 244 с.
3. Вступ. ОСВІТА.UA. Доступно: <<https://vstup.osvita.ua/>>. [15 Вересень 2025].
4. Єленський, В (n. d.), *Українське релігієзнавство та його проблеми*. Доступно: <<https://www.religion.in.ua/main/analitica/12430-ukrayinske-religiyeznavstvo-ta-jogo-problemi.html>>. [15 Вересень 2025].
5. Кислий, АО 2023, 'Релігієзнавство у системі сучасної вищої освіти в Україні', *Електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції: "Соціально-філософська думка України: вчора, сьогодні, завтра"*, с. 19-21.
6. Кислий, АО 2007, *Релігійна освіта в Україні як чинник формування суспільної моралі*. Автореферат дисертації кандидата наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 20 с.
7. Колодний, АМ 2007, *Життя. Праця. Думки. Бібліографія*, Київ-Дрогобич: Коло, 128 с.
8. Колодний, АМ 2001, 'Релігієзнавство демократичної України', *Українське Релігієзнавство*, № 20, с. 3-12.
9. Колодний, АМ 2020, *Феномен релігієзнавства*. Монографія, Київ: Інтерсервіс, 248 с.
10. *Релігієзнавча думка України другого тисячоліття 2013*, Кол. монографія. За наук. ред. В. Климова та А. Колодного, Київ: УАР, 438 с.
11. *Обличчя релігієзнавства в сучасному світі 2013*, Круглий стіл "Філософської думки" і "Релігієзнавчих нарисів", *Філософська думка*, № 3, с. 5-38.

References:

1. Fylypovych, L, Babinov, Y 2015, 'History of Scientific Study of Religion and current state of Religious Studies in Ukraine', In *Tomáš Bubík, Henryk Hoffmann (Eds.), Studying Religions with the Iron Curtain Closed and Open. The Academic Study of Religion in Eastern Europe*, Leiden: Brill Publishing House, pp. 239-275.
2. *Akademichne relihiieznavstvo Ukrainy. Istoriia i sohodennia (Academic Religious Studies in Ukraine. History and Present Day) 2006*, Kolektyvna monohrafiia do piatnadsiatyrichchia Viddilennia relihiieznavstva IF NANU, *Ukrainske relihiieznavstvo*, № 40, Kyiv, 244 s.
3. *Vstup (Introduction)*. OSVITA.UA. Dostupno: <<https://vstup.osvita.ua/>>. [15 Veresen 2025].
4. Ielenskyi, V (n. d.), *Ukrainske relihiieznavstvo ta yoho problemy (Ukrainian Religious Studies and Its Problems)*. Dostupno: <<https://www.religion.in.ua/main/analitica/12430-ukrayinske-religiyeznavstvo-ta-jogo-problemi.html>>. [15 Veresen 2025].
5. Kyslyi, AO 2023, 'Relihiieznavstvo u systemi suchasnoi vyshchoi osvity v Ukraini (Religious Studies in the System of Modern Higher Education in Ukraine)', *Elektronnyi zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii: "Sotsialno-filosofska dumka Ukrainy: vchora, sohodni, zavtra"*, s. 19-21.
6. Kyslyi, AO 2007, *Relihiina osvita v Ukraini yak chynnyk formuvannia suspilnoi morali (Religious education in Ukraine as a factor in the formation of public morality)*. Avtoreferat dysertatsii kandydata nauk, Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv, 20 s.
7. Kolodnyi, AM 2007, *Zhyttia. Pratsia. Dumky. Bibliohrafiia (Life. Work. Thoughts. Bibliography)*, Kyiv-Drohobych: Kolo, 128 s.
8. Kolodnyi, AM 2001, 'Relihiieznavstvo demokratychnoi Ukrainy (Religious Studies in Democratic Ukraine)', *Ukrainske Relihiieznavstvo*, № 20, s. 3-12.
9. Kolodnyi, AM 2020, *Fenomen relihiieznavstva (The Phenomenon of Religious Studies)*. Monohrafiia, Kyiv: Interservis, 248 s.
10. *Relihiieznavcha dumka Ukrainy druhoho tysyacholittia (Religious Studies Thought in Ukraine in the Second Millennium) 2013*, Kol. monohrafiia. Za nauk. red. V. Klymova ta A. Kolodnoho, Kyiv: UAR, 438 s.
11. *Oblychchia relihiieznavstva v suchasnomu sviti (The Face of Religious Studies in the Modern World) 2013*, Kruhlyi stil "Filosofskei dumky" i "Relihiieznavchykh narysiv", *Filosofska dumka*, № 3, s. 5-38.

Прорецензовано / Reviewed

21.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.11.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-19

УДК 75.056.6:27

ІКОНА В ЛІТУРГІЙНОМУ ПРОСТОРИ

М. М. Лагодич

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Ікону слід трактувати не тільки як нерухомий об'єкт декору у церкві, але як живий образ літургійного простору, що об'єднує у собі культурний, художній, символічний та богословський виміри.

Постановка проблеми. Під літургійним простором слід розуміти систему, до якої входять і архітектура, й іконопис, і богослужбова дія, а також декоративне оздоблення. Вони завжди перебувають у постійній взаємодії між собою. Вбачаємо, що суттєвою проблемою все ж залишається основна роль ікони у літургійному просторі та її структуроутворююча функція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Балицька чітко інформує, що сьогоденні українські живописці та іконографи дотримуючись важливих основних принципів активно працюють над перетворенням традиційних засобів художнього вираження в іконографії. Цитуючи думки О. Цугорка можна зрозуміти, що сучасний український іконопис влучно поєднує у собі традиційну канонічність із оригінальними естетичними підходами. Суттєвого значення, в даному випадку, набувають зміни у використанні світлотіньових ефектів, кольорової гами, текстури та пластичності образів.

Постановка завдання. Метою дослідження визначено системоутворюючу роль ікони у літургійному просторі храму, характеристика взаємозв'язку між композицією іконостасу, колористикою, архітектурою церкви та духовним досвідом віруючої особистості.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження було встановлено, що яскравим прикладом органічного поєднання традиції та сучасного мистецького підходу є дерев'яна церква "Покрова Пресвятої Богородиці" (1997–1999 рр.) у Києві. Шестиярусний іконостас є провідним елементом храму. Його було створено за зразками козацьких іконостасів доби мазепинського бароко (2001–2003 рр.).

Цокольний ярус має символ райських садів; намісний ярус вирізняється формотворчою новизною та колоритом; святковий та апостольський яруси показують різноманіття авторських манер у межах єдиної стилістики. Водночас, образ "Богородиця слобідська Цариця Козацька" (О. Цугорка, 2004 р.) привертає до себе чільну увагу, адже містить в собі декілька сюжетів Богородиці, а житійні ікони новітніх святих формують наративний простір, де з вічністю поєднується історія людини.

Висновки. У статті було підсумовано, що ікона являє собою не просте сакральне значення, є поєднує у собі художній образ, просторову функцію та богословський ґрунтовний зміст. Завдяки іконі формується духовне бачення віруючого, структурується богослужіння, а зароджується спосіб переживання сакрального. У сфері літургії український іконопис показує поєднання художніх рішень і традиційних канонів, при цьому забезпечуючи гармонійний синтез символіки, мистецтвознавства, художнього бачення та історичних витоків пам'яті.

Ключові слова: антропология, богослов'я, ікона, літургіка, релігія, служіння, цінності, церква.

ICON IN THE LITURGICAL SPACE

Mykola Lahodych

Abstract.

Relevance of the research. The icon should be interpreted not only as a stationary object of decor in the church, but as a living image of the liturgical space, which combines cultural, artistic, symbolic and theological dimensions.

Problem statement. The liturgical space can be conceived as a system that comprises architecture, iconography, liturgical action, and even decorative decoration. They are always interacting with each other in a continuous manner. We find that the chief function of the icon in

the liturgical space and its structure-forming role still constitute the issue of great import.

Analysis of recent research and publications. *M. Balytska clearly informs that today's Ukrainian painters and iconographers, adhering to important basic principles, are actively working on the transformation of traditional means of artistic expression in iconography. Citing the thoughts of O. Tshork, it can be understood that modern Ukrainian icon painting aptly combines traditional canonicity with original aesthetic approaches. In this case, changes in the use of chiaroscuro effects, color scheme, texture and plasticity of images are of significant importance.*

Research task. *The purpose of the study is to determine the system-forming role of the icon in the liturgical space of the church, the characteristics of the relationship between the composition of the iconostasis, color, church architecture and the spiritual experience of the believer.*

Main material presentation. *In the process of the study, it was established that a vivid example of an organic combination of tradition and a modern artistic approach is the wooden church "Intercession of the Most Holy Theotokos" (1997–1999) in Kyiv. The six-tiered iconostasis is the leading element of the church. It was created according to the models of Cossack iconostases of the Mazepa Baroque era (2001–2003).*

The entire building is said to have started with the basement level, which by the virtue of its symbolic meaning might very well be the gardens of paradise, the place of tranquility. Nonetheless, the tier of the altar is that which most literally seizes the spectator's eye, being very clearly different from the rest in having the novelty of the shape and a wonderful usage of color. While the upper levels – the festive and apostolic tiers – exhibit an amazing variety of the author's expression, these tiers still perfectly belong to one, main stylistic framework. Also, among other images, the one that "The Virgin of Slobodsk, the Queen of the Cossacks" (O. Tsugorka, 2004) would appear to be most attractive, because it shows several plots of the Virgin, and the life icons of modern saints create a narrative space where human history is combined at the same time with eternity.

Conclusions. *By the end of the study, the symbol is seen to go far beyond a simple sacred definition; it is, in fact, a complex tripartite of the artistic image, the indispensable spatial function, and the deeply theological content. This combination is thus the one that influences the spiritual life of the believer, shapes the liturgy very carefully, and enables the genuine experience of the sacred. Under the strenuous conditions of worship, the particular art of Ukrainian icon painting reveals a very fruitful interaction of the artist's innovative ideas with the limitations of the canon. The result of this highly refined method is that the elements of profound symbolism, the art historical layer, the painter's personal artistic expression, and the historical origins as a collective memory are all successfully and harmoniously blended together.*

Keywords: *anthropology, theology, icon, liturgy, religion, service, values, church.*

Актуальність теми дослідження. Ікона – це, свого роду, богословський засіб, який посідає чільне місце у християнському літургійному просторі. Втім, не лише як декоративний чи художній витвір. Цей засіб приймає активну участь у молитві та богослужінні.

Як візуальне богослов'я – ікона функціонує у східнохристиянських традиціях, де віруючий має змогу зустрітися із божественним через втілення Христа, усіх святих та спасенні події. Функції ікон полягають не тільки в тому, аби прикрасити простір храму, а й опосередкувати присутність священного у людське світосприйняття, при цьому поєднуючи просторовий досвід богослужіння із богословською символікою [2]. Роль ікони досліджує на сьогодні новітня дисципліна – ієротопія, яка займається вивченням особливостей ритуалів, священних образів, архітектурних явищ та інших засобів, які визначають священні простори як середовища комунікації між божественним та буденним [10].

Постановка проблеми. Як відомо, ікона виконує функції інтеграції візуального сприйняття у ритуальних контекст, розвиток духовних практик та посилення богослужіння [5, с. 431]. Проте, все ще малодослідженою являється роль та особливості функціонування ікони саме в літургійному просторі. Вчені (тут варто вказати Ю. Криворучко) здебільшого ікону розглядають у своїх розвідках як історичний об'єкт чи як мистецьке полотно, втім взагалі не поєднують її з літургійною функцією [4]. Звідси і виникають прогалини у розгляді ікони як сакрального явища, що здійснює дію богослужіння в певному просторі храму. До

того ж, слід звернути чільну увагу на те, що не завжди глибино розкриваються засоби взаємозв'язку літургійної архітектоніки та іконографічних програм, і їхній безпосередній вплив на формування релігійної особистості віруючого.

Проблему вбачаємо в тому, що дослідження, які проводяться в реаліях сьогодення, не достатньою мірою висвітлюють поєднання мистецьких традицій, богословського змісту та функціонально-просторової дії ікони під час літургійної практики. А це, в свою чергу, завдає чимало ускладнень для повноцінних теоретичних моделей функціонування ікони у просторі богослужіння та їх змістовної інтерпретації у теперішніх соціально-культурних умовах.

Підсумовуючи вищенаведене, доцільно вирішити проблему інтеграції богословських, іконографічних та просторово-літургійних особливостей дії ікони, що дасть змогу не тільки висвітлити богословсько-мистецьку парадигму, а й охарактеризувати основну ціль сакральних образів в церковній спільноті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернемося до наукових праць вчених та спробуємо проаналізувати їхній неоціненний вклад у галузь богослов'я. Варти уваги є дослідження М. Баліцької [1], яка наголошує у своїй статті, що сучасна ікона на сьогодні знаходиться під впливом трансформації релігійного життя та суспільних процесів. В свою чергу, вчена зосереджує свою увагу на потребі у збереженні канонічної системи у традиційному стилі із одночасним врахуванням як культурних, так і естетичних вимог.

Не менш вагомим для нашого дослідження є наукові розвідки С. Ковцюняка та М. Заставецького [3], які розкривають ідейно-змістові концепти українського барокового іконопису. Дослідники вказують на унікальній здатності ікон інтегрувати естетичну виразність із глибокою богословською концептуальністю, що робить їх незамінними у літургійному просторі як засіб духовного виховання досвіду та релігійного виховання.

До дослідників іконопису відносимо й Ю. Криворучко, який аналізував у своїй праці питання новітньої архітектури українських церков після Томосу, акцентує вагомість та змістовність гармонійного синтезу іконописних елементів у просторову композицію храмів [4]. При цьому автор схиляється до думки, що в умовах сьогодення ікона не тільки зберігає власну богословську функцію, а й виступає чільним фундаментом становлення сакральної атмосфери, що впливає на сприйняття простору віруючими.

Водночас, І. Ломачинська та М. Малецька [5] деталізують сакральний зміст іконопису у східнохристиянській традиції. Вчені підкреслюють у власному доробку динамічний вимір історичних канонів і сучасних духовних потреб людини, що дозволяє іконі виступати не тільки як об'єкт мистецтва, а й як активний засіб богопізнання в літургійному просторі.

Окрім того, Л. Міляєва та М. Гелитович [6] у фундаментальному дослідженні української ікони XI–XVIII століть показують, що збереження класичних форм та канонічних принципів є запорукою автентичності сакрального мистецтва, яке продовжує визначати естетичні та духовні пріоритети сучасних церковних інтер'єрів.

Дослідження Д. Степовика [7] сконцентровані на духовних і мистецьких параметрах українських ікон, виділяючи їхню можливість виступати посередниками між віруючим та божественним. На думку автора, ікона діє як “мовчазна теологія”, у якій символічна форма та колірна палітра передають глибокі богословські істини.

Важливу увагу варто приділити праці О. Цугорки [8], яка детально досліджує естетичні традиції українського барокового іконопису та їхній вплив на сучасне сакральне мистецтво. У своїх висновках дослідниця наголошує на значущості збереження стилістичних рис бароко, що сприяють формуванню духовної ідентичності українських парафій та підтримці культурного спадку. Із зарубіжних джерел особливе місце займає праця Е. Neigum [9], яка розвиває концепцію “мовчазної теології” в іконі. У ній акцентується важлива роль ікони як засобу збереження візантійського канону та інструменту, здатного поглиблювати духовний досвід сучасних віруючих. Авторка зазначає, що ікона виконує не лише декоративну функцію, але є активним елементом літургійного простору, який формує внутрішнє сприйняття сакрального і забезпечує тяглість традицій.

Отже, беручи до уваги сукупність усіх досліджень у галузі іконознавства існує прогалина у дослідженні питання особливого значення ікони у літургійному просторі. В даному випадку потрібен комплексний підхід, який в собі буде поєднувати естетичну цінність, соціокультурний контекст, історичний вимір та сакральний акцент.

Постановка завдання. Метою дослідження визначено основні аспекти ролі ікони у літургійному просторі храму. До завдань належать такі: обґрунтувати вирішальні

принципи організації літургійного простору; визначення сакрального значення ікони в інтер'єрі храму; показати взаємозв'язок розташування ікон із іконографічними деталями, а також дослідити зв'язки між традиціями у церкві, літургійними практиками та іконографічним мистецтвом.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому дискурсі ікона дедалі частіше розглядається не лише як сакральний образ або твір церковного мистецтва, а як активний елемент формування літургійного простору, що поєднує богословський, символічний, художній та соціокультурний виміри. Літургійний простір у східнохристиянській традиції є складною ієрархічною системою, у якій архітектура, декоративне оздоблення, іконопис і богослужбова дія перебувають у стані постійної взаємодії [8, с. 476].

У літургійному просторі ікона постає як особливий спосіб присутності богослов'я у житті церкви, де релігія переживається не лише через слово, а й через образ. Вона органічно вплітається в богослужіння, формуючи духовну атмосферу храму та спрямовуючи увагу людини до вищих цінностей, які виховують серце й розум. Втім, ікона не прикрашає літургію, а безпосередньо допомагає вірному увійти в її ритм, відчутти так би мовити спільність молитви та усвідомити себе частиною живої церковної традиції.

З погляду богословської антропології та літургії, ікона виявляє глибинний зв'язок між образом, людиною та її покликанням до служіння. Вона нагадує, що участь у богослужінні – це не пасивне споглядання, а активна відповідь людини на Божий заклик. Саме через ікону літургійний простір стає місцем особистої зустрічі, де богословські смисли набувають людського виміру, а християнські цінності переходять від символу до конкретної дії у житті віруючого.

Досвід М. Баліцької є невичерпним. Дослідниця зауважує, що представники нової генерації українських митців та іконописців формують власне бачення розвитку сучасної ікони, не порушуючи канонічних засад, але водночас активно переосмислюючи художню мову іконопису [1, с. 23-24]. Навіть у межах суто канонічного іконопису простежується поява нових естетичних рішень, що стосуються трактування складок одягу, інтер'єрних та екстер'єрних мотивів, зображення флори, фауни та локальних пейзажів.

Змінюється характер світлотіньової гри, співвідношення площинності та об'ємності, роль кольору, лінії й фактури, що зумовлює формування нового рівня художньої виразності сакрального образу в умовах ХХІ століття. Показовим прикладом органічного поєднання традиції та сучасного художнього мислення є барокове оздоблення новозбудованої дерев'яної церкви “Покрова Пресвятої Богородиці” (1997–1999 рр.) у центрі народознавства “Козак Мамай” на Мамаєвій Слободі в Києві (рис. 1).

Рис. 1. Оздоблення новозбудованої дерев'яної церкви “Покрова Пресвятої Богородиці” (1997–1999 рр.), Київ (джерело: складено автором на основі [9])

Центральним елементом формування літургійного простору храму є шестиярусний іконостас ставропігійної церкви Покрови Пресвятої Богородиці, створений у 2001–2003 рр. за зразками козацьких іконостасів доби так званого мазепинського бароко (рис. 2).

Рис. 2. 6-ярусний Іконостас ставропігійної церкви Покрови Пресвятої Богородиці створений (2001–2003 рр.) (джерело: складено автором на основі [9])

Загальновідомо, що в українській символіці вагоме значення мають зелений та червоні кольори, які безпосередньо відображені у композиційній побудові літургійного простору. Погоджуємося, що святковості іконостасу додають саме різьблені деталі, які виготовляють у формі акантового листа (таке листя покривають сусальним золотом)

Цокольний ярус іконостасу, завдяки орнаментальному оформленню, асоціюється з райськими садами. Орнамент при цьому набуває ролі не просто фону, а повноцінного учасника сакральної комунікації. Гармонійне поєднання розписаних рослинних мотивів на левкасних дошках із тонкою різьбою та позолотою формує єдину систему знакових елементів, де декоративність стає вираженням глибокого символізму, притаманного українській мистецько-культурній спадщині. Орнамент при цьому набуває ролі не просто фону, а повноцінного учасника сакральної комунікації.

Намісний ярус, зберігаючи усі традиції і канонічний підхід, вирізняється новаторськими формами, гармонійною палітрою кольорів і умовно-реалістичним баченням об'ємів. Ікона Святого Миколая, виконана О. Цугоркою та розташована зліва, демонструє вдалий синтез сакрального образу й мотивів української орнаментальної культури: розкішне вбрання святого перекикається з естетикою народної вишивки. На дияконських воротах зображені Архангел Михаїл (робота С. Герасименка) і Архангел Гавриїл (автор Д. Белянський). У їхніх образах можна побачити динаміку внутрішнього світу та велич форм.

Виняткову ідейно-смыслову важливість має ікона Покрови Пресвятої Богородиці з предстоятелями, де поруч із духовенством і козацтвом постає постать гетьмана Богдана Хмельницького (автор О. Кудрявченко) [9, с. 556]. Такий іконографічний вибір наголошує на історичному вимірі літургійного простору, у якому національна пам'ять інтегрується в богословську структуру образу. Центральні ікони Богородиці з Немовлям та Христа (автор В. Недайборщ), розміщені по обидва боки царських врат, мають розкішне різьблене позолочене тло, що підсилює їх сакральний статус.

С. Герасименко попрацював над святковим ярусом. Втім, зважаючи на досить скромні та невеличкі розміри, ікони вражають своїм змістовним наповненням та глибиною образу. Деталізація ікони “Таємна вечеря” в окремий, пірамідально ламаний четвертий рівень додає просторової глибини та акцентуючи увагу на вертикальній динаміці іконостаса, яка органічно спрямовує погляд до верхніх ярусів.

Апостольський ярус, центральним образом якого є Христос Вседержитель на троні (автор В. Недайборщ), демонструє різноманіття авторських манер у межах єдиного стилістичного поля. Праворуч від центральної ікони розміщені апостоли Андрій та Петро (рис. 3), написані О. Цугоркою, ліворуч – апостоли Павло та Яків.

Рис. 3. Апостоли Андрій та Петро. Художник О. Цугорка (джерело: складено автором на основі [9])

У процесі збереження канонічної єдності варіативність форм засвідчує живу природу сучасного українського іконопису.

Увінчує іконостас пророчий ярус, центральним образом якого є ікона “Знамення” (автор В. Недайборщ), оточена постатями пророків. Завершальним акордом виступає різьблений позолочений хрест із символом “Сонця Слави”, що композиційно та семантично замикає вертикаль сакрального простору.

Чільною іконою храму є образ “Богородиця слобідська Цариця Козацька” (рис. 4), створений О. Цугоркою у 2004 р.

Рис. 4. “Богородиця слобідська Цариця Козацька”. Автор О. Цугорка, 2004 р.
(джерело: складено автором на основі [9])

Розташування ікони в індивідуальному кіоті виразно підкреслює її виняткове місце в літургійному просторі. У даному випадку провідними є житійні ікони новітніх українських святих, які дедалі частіше з'являються в інтер'єрах храмів кінця XX – початку XXI століття. Зокрема, ікони святителя Петра Могили, преподобного Іова Почаївського, або інших місцевошанованих святих не лише доповнюють традиційний іконографічний канон, а й актуалізують історичну пам'ять у літургійному просторі [9, с. 563-564].

Доцільно зауважити, що наведена практика, яка поширилася у XX столітті, особливо в контексті ікон новомучеників, породила активні дискусії серед богословів, мистецтвознавців та іконописців. З одного боку, фотографія дозволяє досягти портретної впізнаваності, що є важливим для сприйняття святих новітнього часу; з іншого – виникає ризик надмірної натуралізації образу, яка суперечить символічній природі ікони. У літургійному просторі такі ікони набувають особливої напруги між документальністю та сакральністю, що потребує вираженого художнього й богословського рішення.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведений матеріал доцільно вказати, що ікона в реаліях сьогодення виконує в церкві функцію не лише додаткового елемента декоративного оформлення, але й відіграє фундаментальну роль у формуванні літургійного простору як цілісної смислово-структурної системи. Окрім надання інтер'єру візуального впорядкування, ікона стає безсумнівним чинником сакральної комунікації, відкриваючи можливості для взаємодії трансцендентного начала з людиною. Вона розташована на перетині мистецької традиції, богословських принципів та архітектурної організації простору церкви.

Деталізуючи особливості ікони у літургійному просторі наведено приклад образу Покрови Пресвятої Богородиці, який вказує на здатність цієї традиції до оновлення виразних засобів та збагачення іконографії культурними й історичними значеннями без втрати її сакральної сутності. Це доводить, що іконостас є богословською моделлю світу, де кожен рівень реалізує символічну функцію, а вся система образів об'єднується у наратив порятунку. На завершення, інтеграція ікони з богослужбовою дією, архітектурними рішеннями та колористикою інтер'єру створює справжній сакральний простір. У цьому контексті ікона втрачає статичний характер і набуває динамічної участі в літургійному

процесі.

Таким чином, її необхідно трактувати як живу духовну реальність, яка не лише зберігає спадкоємність традицій, а й активно відповідає на виклики сучасності, формуючи образ літургійного простору в координатах християнської і національної культури.

Список використаних джерел:

1. Баліцька, М 2019, 'Тенденції та перспективи розвитку української ікони в контексті сучасних релігійних процесів в Україні', *Вісник Львівського університету. Серія "Філософсько-політологічні студії"*, вип. 22, с. 23–30.
2. *Ікона Хрystова як центральний предмет богословських суперечок* n.d., *Hram*. Available from : <<http://hram.in.ua/biblioteka/istoriia/151-book151/2061-title2476>>. [21 October 2025].
3. Ковцуняк, С & Заставецький, М 2010, 'Ідейно-змістові акценти іконопису періоду українського бароко', *Мистецтвознавство*, № 54, с. 16–23. Available from : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/44065/2010_54_16.pdf>. [8 May 2019].
4. Криворучко, Ю 2019, 'Якій бути архітектурі української церкви після Томосу', *Zbruc*, 5 січня. Available from : <<https://zbruc.eu/node/85965>>. [11 May 2019].
5. Ломачинська, І & Малецька, М 2020, 'Становлення сакрального змісту іконопису у східнохристиянській духовній традиції', *Social Function of Science, Teaching and Learning*, с. 430–434. Available from : <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34218/1/I_Lomachinska_M_Maletska_SFSTL_2020_SSZISDT.pdf>. [21 October 2025].
6. Міляєва, Л & Гелитович, М 2007, 'Українська ікона XI–XVIII століть', *Духовна спадщина України*, Київ.
7. Степовик, Д n.d., 'Духовні та мистецькі виміри українських ікон', *Київська православна богословська академія*. Available from : <<https://kpba.edu.ua/statti/915-dukhovni-vymiry-ukrainekykh-ikon.html>>. [11 May 2019].
8. Цугорка, О 2019, 'Естетичні традиції українського барокового іконопису в сучасному сакральному мистецтві', *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, № 2, с. 475–479. Available from : <<https://journals.urau.ua/visnyknakkkim/article/view/177802>>. [21 October 2025].
9. Цугорка, О 2025, 'Естетика та новаторство в образах святих у сучасній українській бароковій іконографії', *Українська барокова культура: збірник наукових праць*, с. 551–574. Available from : <<https://doi.org/10.30525/978-9934-588-72-3.31>>. [21 October 2025].
10. Neigum, E 2025, 'The icon as silent theology: preserving the Byzantine canon in contemporary liturgical art', *Liturgical Arts Journal*, 21 October. Available from : <<https://www.liturgicalartsjournal.com/2025/10/elena-neigum-on-icon-as-silent-theology.html>>. [21 October 2025].

References:

1. Balitska, M 2019, 'Tendentsii ta perspektyvy rozvytku ukrainskoi ikony v konteksti suchasnykh relihiinykh protsesiv v Ukraini (Trends and prospects for the development of the Ukrainian icon in the context of contemporary religious processes in Ukraine)', *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii "Filosofsko-politohichni studii"*, issue 22, pp. 23–30.
2. *Ikona Khrystova yak tsentralnyi predmet bohoslowskykh superechok (The icon of Christ as the central subject of theological disputes)* n.d., *Hram*. Available from : <<http://hram.in.ua/biblioteka/istoriia/151-book151/2061-title2476>>. [21 October 2025].
3. Kovtsuniak, S & Zastavetskyi, M 2010, 'Ideino-zmistovi aktsenty ikonopysu periodu ukrainskoho baroko (Ideological and semantic accents of icon painting of the Ukrainian Baroque period)', *Mystetstvoznaustvo*, no. 54, pp. 16–23. Available from : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/44065/2010_54_16.pdf>. [8 May 2019].
4. Kryvoruchko, Y 2019, 'Yakii buty arkhitekturi ukrainskoi tserkvy pislia Tomosu (What should the architecture of the Ukrainian church be after the Tomos)', *Zbruc*, 5 January. Available from : <<https://zbruc.eu/node/85965>>. [11 May 2019].
5. Lomachynska, I & Maletska, M 2020, 'Stanovlennia sakralnoho zmistu ikonopysu u skhidnohkrystyianskii dukhovnii tradytsii (Formation of the sacred meaning of icon painting in the Eastern Christian spiritual tradition)', *Social Function of Science, Teaching and Learning*, pp. 430–434. Available from : <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34218/1/I_Lomachinska_M_Maletska_SFSTL_2020_SSZISDT.pdf>. [21 October 2025].
6. Miliaieva, L & Helytovych, M 2007, 'Ukrainska ikona XI–XVIII stolit (Ukrainian icon of the 11th–18th centuries)', *Dukhovna spadshchyna Ukrainy*, Kyiv.
7. Stepovyk, D n.d., 'Dukhovni ta mystetski vymiry ukrainskykh ikon (Spiritual and artistic dimensions of Ukrainian icons)', *Kyivska pravoslavna bohoslowska akademiia*. Available from : <<https://kpba.edu.ua/statti/915-dukhovni-vymiry-ukrainekykh-ikon.html>>. [11 May 2019].

8. Tshorka, O 2019, 'Estetychni tradytsii ukrainskoho barokovoho ikonopysu v suchasnomu sakralnomu mystetstvi (Aesthetic traditions of Ukrainian Baroque icon painting in contemporary sacred art)', *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, no. 2, pp. 475–479. Available from : <<https://journals.urau.ua/visnyknakkim/article/view/177802>>. [21 October 2025].
9. Tshorka, O 2025, 'Estetyka ta novatorstvo v obrazakh sviatykh u suchasni ukrainskii barokovii ikonohrafi (Aesthetics and Innovation in the Images of Saints in Contemporary Ukrainian Baroque Iconography)', *Ukrainska barokova kultura: zbirnyk naukovykh prats*, pp. 551–574. Available from: <<https://doi.org/10.30525/978-9934-588-72-3.31>>. [21 October 2025].
10. Neigum, E 2025, 'The icon as silent theology: preserving the Byzantine canon in contemporary liturgical art', *Liturgical Arts Journal*, 21 October. Available from : <<https://www.liturgicalartsjournal.com/2025/10/elena-neigum-on-icon-as-silent-theology.html>>. [21 October 2025].

Прорецензовано / Reviewed

27.11.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Атрошенко Андрій Борисович	аспірант кафедри права, філософії та політології, Національний університет “Чернігівський колегіум” імені Т. Г. Шевченка, Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського (Чернігів, Україна) e-mail: andrii.atroshchenko@gmail.com https://orcid.org/0009-0002-9286-4430
Булатов Валерій Анатолійович	доктор філософії з дизайну, доцент кафедри графічного дизайну, завідувач кафедри графічного дизайну, Український гуманітарний інститут (Буча, Україна) e-mail: bulatov@ugi.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-0832-2429
Бондаренко Віктор Дмитрович	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри богослов'я та релігієзнавства, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: v.d.bondarenko@udu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-1781-8370
Борисьонко Максим Олегович	доктор філософії (PhD) у галузі педагогіки, Викладач кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: m.o.borysonok@udu.edu.ua https://orcid.org/0000-0001-8058-6678
Верещагін Олег Юрійович	аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: vndesign.oleg@gmail.com https://orcid.org/0009-0006-2515-7698
Горінов Павло Валерійович	кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права, декан соціально-гуманітарного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, заслужений працівник соціальної сфери України (Київ, Україна) e-mail: gorinovpavel@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-8294-2784
Довгополий Назарій Володимирович	аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: nazar.dovgopolyi@gmail.com https://orcid.org/0009-0008-1181-1729
Дроботенко Маряна Олександрівна	доктор філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора М. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: marianadrobotenko@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-8053-5595
Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна	доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: chokaiv@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-2365-5080
Жорнокуй Уляна Василівна	кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов, філології та журналістики, Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail: ulianazhornokui@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
Кивлюк Ольга Петрівна	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail: panyolga@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7900-9299

Кислий Анатолій Олександрович	доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії та культурології, Національний університет "Чернігівський колегіум" ім. Т. Г. Шевченка (Чернігів, Україна) e-mail: a.kysliy@ukr.net https://orcid.org/0000-0001-8988-8242
Коваленко Наталя Анатоліївна	кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, філології та журналістики, Київський інститут інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail: reseacher.ds@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-9881-4835
Корж Ганна Вікторівна	кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії професора імені М. Култаєвої, Харківський педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: ganna.korzh12@hnpu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-2819-353X
Крилова Світлана Анатоліївна	доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) e-mail: lana.swetly@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-5528-7438
Куриляк Валентина Василівна	доктор богослов'я, доцент, доцент кафедри богослов'я, ПВНЗ "Український гуманітарний інститут" (Київ, Україна) e-mail: v.kuryliak@ugi.edu.ua https://orcid.org/0000-0001-5245-9700
Куцепал Світлана Вікторівна	доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретико-правових дисциплін, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Полтава, Україна) e-mail: lana.swetly@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-5528-7438
Лагодич Микола Миколайович	кандидат наук з богослов'я, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна) e-mail: m.lahodych@chnu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-1299-0948
Покотило Лідія Борисівна	кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, філології та журналістики, Київський інститут інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail: krotenko_lidija@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-2331-7954
Терепищій Сергій Олександрович	доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: terepyshchyi@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-5506-0914
Фень Денис Дмитрович	аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: denrda@ukr.net https://orcid.org/0000-0006-6973-7539
Хлонь Олександр Михайлович	кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail: alexkhlon@i.ua https://orcid.org/0000-0001-9733-8531
Яременко Іван Костянтинович	аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики соціально-гуманітарного факультету, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: i.k.yaremenko@udu.edu.ua https://orcid.org/0009-0004-1358-6634

AUTHORS

Andrii Atroshchenko	PhD student, Department of Law, Philosophy and Political Science, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium", O. M. Lazarevskyi Educational and Research Institute of History and Socio-Humanitarian Disciplines (Chernihiv, Ukraine) e-mail: andrii.atroshchenko@gmail.com https://orcid.org/0009-0002-9286-4430
Valeriy Bulatov	Doctor of Philosophy in Design, Associate Professor of the Department of Graphic Design, Head of the Department of Graphic Design, Ukrainian Humanitarian Institute (Bucha, Ukraine) e-mail: bulatov@ugi.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-0832-2429
Viktor Bondarenko	Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Theology and Religious Studies, Ukrainian State Mykhailo Dragomanov University (Kyiv, Ukraine) e-mail: v.d.bondarenko@udu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-1781-8370
Maksym Borysonok	PhD in Pedagogy, Lecturer of the The UNESCO Chair on Science Education, Ukrainian State Mykhailo Dragomanov University (Kyiv, Ukraine) e-mail: m.o.borysonok@udu.edu.ua https://orcid.org/0000-0001-8058-6678
Oleh Vereshchahin	PhD student, Department of Philosophy named after Professor M. Kultayeva, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: vndesign.oleg@gmail.com https://orcid.org/0009-0006-2515-7698
Pavlo Gorinov	PhD in Law, Associate Professor of the Department of Jurisprudence and Branch Legal Disciplines of the Ukrainian State Mykhailo Dragomanov University, Honored Worker of the Social Sphere of Ukraine (Kyiv, Ukraine) e-mail: gorinovpavel@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-8294-2784
Nazarii Dovhopolyi	PhD student, Department of Philosophy named after Professor M. Kultayeva, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: nazar.dovhopolyi@gmail.com https://orcid.org/0009-0008-1181-1729
Mariana Drobotenko	Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Professor M. Kulitaieva Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: marianadrobotenko@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-8053-5595
Irina Yershova-Babenco	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Innovative Technologies of Socio-Cultural Activities, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail: chokaiv@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-2365-5080
Uliana Zhornokui	PhD in Philology, Head of Department of Foreign Languages, Philology and Journalism, Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail: ulianazhornokui@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
Olga Kyvliuk	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail: panyolga@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Anatoliy Kysliy	Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy and Cultural Studies, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium" (Chernivtsi, Ukraine) e-mail: a.kysliy@ukr.net https://orcid.org/0000-0001-8988-8242

Natalia Kovalenko	PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Philology and Journalism, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail: reseacher.ds@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-9881-4835
Hanna Korzh	PhD in Philosophy, Associate Professor, Doctoral Candidate at the Professor M. Kultaieva Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: ganna.korzh12@hnpu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-2819-353X
Svitlana Krylova	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine) e-mail: lana.swetly@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-5528-7438
Valentyna Kuryliak	Doctor of Theology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theology, Ukrainian Institute of Arts and Sciences (Kyiv, Ukraine) e-mail: v.kuryliak@ugi.edu.ua https://orcid.org/0000-0001-5245-9700
Svitlana Kutsepal	Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Theoretical and Legal Disciplines, Poltava Law Institute of the Yaroslav the Wise National Law University (Poltava, Ukraine) e-mail: lana.swetly@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-5528-7438
Mykola Lahodych	PhD in Theology, PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy and Cultural Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine) e-mail: m.lahodych@chnu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-1299-0948
Lidiia Pokotylo	PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Philology and Journalism, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail: krotenko_lidija@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-2331-7954
Serhii Terepyshchyi	Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, Drahomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail: terepyshchyi@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-5506-0914
Denys Fen	PhD student, Department of Philosophy named after Professor M. Kultayeva, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: denrda@ukr.net https://orcid.org/0000-0006-6973-7539
Oleksandr Khlon	PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail: alexkhlon@i.ua https://orcid.org/0000-0001-9733-8531
Ivan Yaremenko	PhD student of the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, Drahomanov Ukrainian State University (Київ, Україна) e-mail: i.k.yaremenko@udu.edu.ua https://orcid.org/0009-0004-1358-6634

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - *порожній рядок*;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок;
 - анотація (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
 - порожній рядок;
 - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., *курсив*);
 - Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - порожній рядок;
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (заклад вищої освіти, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом <i>назва</i> , №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (https://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Постановка завдання.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

Ключові слова:

Relevance of the research.

Problem statement.

Analysis of recent reseafch and publications.

Research task.

Main material presentation.

Conclusions.

Key words:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 56(11-12), 2025

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 56(11-12), 2025

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головні редактори: О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Підписано до друку 12 січня 2026 р.
Формат 60х84/8. Ум. друк. арк. 15,5. Наклад 300 пр. Зам. № 11

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>